

Rathmanné Túry Mária

**PÁRTOK ÉS
PÁRTRENDSZER
AUSZTRIÁBAN**

MŰHELYTANULMÁNY

MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE

RATHMANNÉ TÚRY MÁRIA
PÁRTOK ÉS PÁRTRENDSZER AUSZTRIÁBAN

PÁRTOK ÉS
PÁRTRENDSZER
AUSZTRIÁBAN

VI. FÜZET

1978. évi kiadás

RATHMANNÉ TÚRY MÁRIA

PÁRTOK ÉS
PÁRTRENDSZER
AUSZTRIÁBAN

MŰHELYTANULMÁNY

MTA POLITIKAI TUDOMÁNYOK INTÉZETE
BUDAPEST, 1991.

© Rathmanné Túry Mária, 1990.

ISBN: 963 7450 564

Kiadja: MTA Politikai Tudományok Intézete
Felelős kiadó: Guba László

A borító: Erdélyi Judit munkája
Műszaki szerkesztő: Erdélyi Judit
Példányszám: 1000 · Terjedelem: 13,5 (A/5) ív
Formátum: A/5

ELŐSZÓ

Ausztriához meglehetősen ambivalens viszony fűz minket, magyarokat. Ez nemcsak történelmi kapcsolatrendszerünk örökségének feldolgozásában mutatkozik meg, de az utóbbi évtizedek hétköznapi tapasztalatai által formált köznapi tudatban is. Ausztria évtizedekig „távoli ország” volt a magyar állampolgár számára (emlékszik-e még valaki arra az időre, amikor háromévenként egyszer nyílt fel a sorompó az utazni vágyók előtt?). Azután egyszerre valóságosan is közvetlen szomszéd lett és mindennapos utazási cél, ahol idegenségében is sok minden ismerős. A közelség újra helyreállt, de egy sajátos amnézia folytán mintha évtizedek estek volna ki az emlékezetből, s ez megnehezíti a tapasztalatok feldolgozását. Egykori közös történelmünk emlékei ma már a távoli múltba vésznek; az azóta eltelt évtizedekben pedig a két ország igencsak eltérő és ellentétes irányokat felmutató útvonalakon járt. A magyar közvélemény különösen kevésbé ismeri Ausztria történetének legutóbbi négy évtizedét, azokat a jelenbe nyúló folyamatokat, amelyek olyanná formálták Ausztriát, amilyennek a nyolcvanas és a kilencvenes évek fordulóján megismerheti a látogató.

Holott Ausztriára az elmúlt két-három évtizedben is többször irányult a nemzetközi közvélemény figyelme és a szakmai-tudományos vizsgálatok is számos témában és tudományterületen bevonták az osztrák tapasztalatokat és esettanulmányokat az összehasonlító elemzésekbe. Érdeklődést és vitákat váltottak ki például az ausztrókeynesiánus gazdaságpolitika elvei, a gazdasági felzárkózás és a válságmenedzselés eszközei, az érdekegyeztetés mechanizmusainak működése a társadalomban, az osztrák szociális partnerség sajátos vonásai, a jóléti állam kiépítésének esélyi és gondjai, a társadalom modernizációs és demokratizálási programjainak megvalósíthatósága — hogy csak a témánkhoz közel álló legfontosabb problémákat említsük.

Ausztria — egy közép-európai kis ország, amely a történelmi fejlődésében mutatkozó fáziskésések miatt „Európa peremére” szorult, és onnan akarta utolérni Európa fejlettebb régióit — Európa

megosztottságának évtizedeiben a kontinenst kettészelő törésvonal mentén közvetlenül élte át a „határ-helyzetből” fakadó konfliktusokat, s helyzetének „rendhagyó” vonásaiból megpróbált előnyöket kovácsolni. Az (e sajátosságokra utaló) „osztrák út”-megjelölés elismerő értékelést fejezett ki a hetvenes-nyolcvanas években, s a megfigyelők elemzésre érdemesnek találták Ausztria fejlődési folyamatait és tapasztalatait. Mindezek — úgy véljük — érdeklődésre tarthatnak számot a „határ innenső oldalán” is.

A közvetlen összevetések persze leegyszerűsítéshez és hibás következtetésekhez is vezethetnek. Megalapozott összehasonlító elemzésekre a részterületek alaposabb kutatása után kerülhet sor, s Magyarországon számos tudományterületnek vannak adósságai a mai Ausztria gazdasági, társadalmi, politikai, kulturális stb. folyamatainak behatóbb vizsgálata terén.

Magyarországon — ahol a történettudomány Ausztria-Magyarország közös történelmének kutatásában nagy eredményeket mutatott fel, és az első osztrák köztársaság keletkezésének időszakára vonatkozóan is alapozó tanulmányok születtek, a modern Ausztria további történetéről, különösen az 1945 utáni időszakról szinte alig jelentek meg összefoglaló művek. Csak Kerekes Lajos átfogó történeti munkája, az „Ausztria hatvan éve. 1918-1978” című kötet ad képet (utolsó három fejezetében) a második köztársaság történetéről, rövid kitekintéssel a hetvenes évekre. Továbbá néhány gazdasági elemzés olvasható a mai Ausztriáról (esetenként a magyar-osztrák reláció összevetésével).

A jelenkori osztrák politikai rendszerről, a mai osztrák pártviszonyokról átfogó mű nem jelent meg magyar nyelven. A vonatkozó nemzetközi politikatudományi irodalomnak az osztrák politikai rendszert, illetve pártrendszert érintő összefüggései is csak részlegesen épültek be a magyar politikatudományi irodalomba, az osztrák politológia termékei pedig még esetlegesebben. Kivételt képez elsősorban az osztrák szociális partnerség és a neokorporatizmus témaköre (különösen Papp Zsolt, Pokol Béla, Bruszt László e tárgyban írt fontos tanulmányai foglalkoztak az érdekszervezetek, az állam és a pártok viszonyával, az osztrák politikai kultúra sajátosságaival is).

Ma még nehéz olyan szélesre nyitni az optika látószögét, hogy az egyszerre befogja a két ország legújabbkori történelmének jellegzetességeit, „ellenirányú mozgásait”, s egyidejűleg mutassa meg jelenkori változásaikban az ellentétes irányokat és a közös gyökerekből is fakadó hasonló történelmi folyamatokat. Egyszer majd — megfelelő történelmi távlatból — a „közép-európai párhuzamos életrajzok”

egyik, nagy kontrasztokat és érdekes összevetéseket felmutató fejezete lehet Ausztria és Magyarország 20. századi történelmének összevetése.

Addig érdemes megismerkedni egyes részterületekkel.

Jelen tanulmány az osztrák pártrendszert mutatja be. Középpontjában az osztrák pártrendszer struktúrájának és működésének sajátosságai állnak, a pártrendszer alkotóelemeit, a politikai pártokat a társadalmi csoportokhoz való kapcsolataik és egymáshoz való viszonyuk alapján jellemzi, a pártrendszer társadalmi környezetének, s a politikai rendszer egészét meghatározó társadalomszerkezeti sajátosságoknak és történelmi előzményeknek a figyelembe vételével.

A pártrendszerre való koncentráció arra a tényre alapozódik, hogy Ausztriában — az 1945-ben létrejött második köztársaság parlamentáris demokráciájában — a pártokat nemcsak a demokratikus képviselői rendszer nélkülözhetetlen alkotóelemeinek tekintik, hanem kifejezetten „pártokra épülő demokráciáról”, „pártok államáról” lehet beszélni. Az „államhordozó” pártok nagy túlsúlyra tettek szert a politikai döntési folyamatokban. Egyfelől közvetlenül beépültek az állami szférába, másfelől összefonódtak az érdekképviseleti szervezetek és egyesületek hálózatával (s mintegy „felszívták magukba” a civil társadalom szerveződéseinek egész sorát, korlátozva e szférák részautonómiáit). Ugyanakkor az osztrák pártrendszer nagyfokú legitimitációs teljesítményt mutat fel. Olyan érdekegyeztető, kompromisszumkereső, konszenzusteremtő mechanizmusok alakultak ki, amelyek hozzájárultak a politikai rendszer stabilitásához és a társadalomban szükséges átalakulási, modernizációs folyamatok megfelelő kezeléséhez.

Az osztrák politikai pártok tevékenysége szorosan összefügg az osztrák modernizációs modell problémakörével. A fejlettebb Nyugat-Európa utolérésének vágya az ötvenes évek végétől transzformálódott modernizációs politikai programokká Ausztriában, s a politikai pártok eltérő modernizációs mintákat dolgoztak ki és képviseltek. Így a pártok sikerei vagy kudarcai mögött az is kirajzolódik, hogy mennyire ismerték fel a társadalom tényleges modernizáció-szükségleteit, és ennek megvalósításához milyen széles körű felhatalmazást sikerült megszerezniük.

Az osztrák pártrendszer struktúrájára az jellemző, hogy az elmúlt négy évtizedben mindössze három, majd négy párt szerzett parlamenti képviselőt, s a pártrendszer pilléreit két hagyományos nagy párt — az Osztrák Néppárt (Österreichische Volkspartei, ÖVP) és az Osztrák Szocialista Párt (Sozialistische Partei Österreichs, SPÖ) — képezi. E

koncentrált pártrendszerben a parlamenti pártok igen erősen reflektálnak egymásra: versengésük és kompromisszumaik, konfliktusaik és együttműködésük bemutatásával képet alkothatunk a pártrendszer működéséről, a politikai rendszer fő erővonalairól. A kötet tehát a pártoknak a pártrendszerben elfoglalt helyét — annak változásait —, a pártoknak a választópolgárokhoz, az érdekszervezetekhez, egymáshoz és a kormányzáshoz való viszonyát vizsgálja, s ennek révén a pártrendszer érdekagregáló és legitimációs funkcióit akarja feltárni. (Jelen keretben nem lehetett célja az egyes parlamenti pártok részletes elemzése.)

Az évtizedekig stabil és kiegyensúlyozott osztrák pártrendszerben a nyolcvanas években kezdtek mutatkozni a változás jelei. A diszfunkcionalitás számos tünete felszínre került, a stabilitás addig vitathatatlan „önértéke” is kezdett megkérdőjeleződni, miközben új politikálási és új társadalomszerveződési formák iránti igények is megfogalmazódtak. Az osztrák pártrendszer tehát a nyolcvanas évek végére mozgásba lendült. A politológusok vizsgálják a politikai szféra átalakulására ható folyamatokat, és élénk viták folynak az osztrák pártrendszer módosulási irányát és ütemét illetően. A pártrendszer eróziója, szét-töredezése várható-e, vagy csak átrendeződése? A lakosság egyes köreiből növekvő politika-csömör megingatja-e a pártok iránti bizalmat? Avagy vannak-e még tartalékai a pártoknak politikájuk megújítására és a választópolgárok megnyerésére? S mi a jövője az új társadalmi mozgalmaknak? Az osztrák politikai rendszerben eddig megmutatkozott belső rugalmasság és a változásokhoz való alkalmazkodás készsége azt valószínűsíti, hogy a pártrendszer a továbbiakban is integrálni tudja az új társadalmi igényeket és az új politikai jelenségeket. Mindenesetre a változások megkezdődtek, és ezek tükrében az előzmények is más fényt kapnak, s az új tendenciák is szemünk láttára rajzolódnak ki.

A könyv kéziratát 1990. júliusában fejeztem be. Az osztrák pártviszonyokról azóta újabb „pillanatfelvételt” nyújtottak az 1990. októberi parlamenti választások.

Az eredményt Ausztriában nagy meglepetésként értékelték. Azzal a feltételezéssel ellentétben, amely a nagy pártok erős visszaesésére és köztük szoros eredményre számított, az Osztrák Szocialista Párt komoly sikert ért el: a szavazatok 43 százalékát szerezte meg, ezzel megőrizte 1986-os eredményét (egy mandátummal még növelte is azt, 81 képviselői helyet szerzett), s megerősítette vezető pozícióját. A Néppártnak súlyos vereséget hozott ez a választás: szavazati aránya 33 százalékra csökkent, s ez 17 mandátum elvesz-

tését jelentette. Nem volt meglepetés, de a várakozásokat némileg túlszárnyalta a Szabadságpárt előretörése (16 százalékra növelte eredményét és mandátumainak számát megduplázta), s kis pártból középpárttá küzdötte fel magát. A Zöldek többet reméltek, de választói bázisuk stabilizálódott és 9 mandátumuk figyelemre méltó eredmény.

A választások újból rávilágítottak a pártok bázisának strukturális problémáira. A Néppárt esetében például kitűnt, hogy mindmáig túlságosan kötik a régi szervezeti struktúrák, s ez most ballaszttá vált. A Szocialista Párt — a választási eredmények tükrében — láthatóan nem szenvedte meg a kelet-európai „államszocializmusok” bukását; a szocialisták által képviselt társadalmi érdekek és értékek nyilvánvalóan elfogadottak az osztrák társadalom széles köreiben, s ezeknek érvényesítését az SPÖ-től várják. A Szocialista Párt a győzelmet ugyanakkor nem kis részben Vranitzky kancellár népszerűségének köszönheti, de ez „fogyó politikai tőke” lehet, s csak átmenetileg feledtetheti a párt strukturális és identitási problémáit. A Szabadságpárt aktivizálódása pedig olyan problémákat tesz virulenssé, amelyek megterhelhetik az osztrák belpolitikai életet, és újabb konfliktusvonalakkal nehezíthetik az eddig bevált kompromisszumos politizálás és konszernzuseresés fenntartását.

A parlamenti választások eredményei persze csak egy-egy újabb „pontot” jelölnek ki a politikai koordinátákban, s a grafikonok meghosszabbított vonalainak további futása jelzi majd — képletesen is — a pártok helyzetének alakulását és a politikai erőter változását. Az Olvasóra vár, hogy a könyvben előrejelzett trendvonalakat szembesítse az időközben már bekövetkezett eseményekből és a későbbi fejlődési folyamatokból kirajzolódó képpel.

ELSŐ RÉSZ

AZ OSZTRÁK PÁRTRENDSZER

I. A POLITIKAI TÁBOROK KONTINUITÁSA ÉS A PÁRTRENDSZER STABILITÁSA

1. A PÁRTRENDSZER ALKOTÓELEMEI: A PÁRTOK JOGÁLLÁSA

Ausztriában az elmúlt három-négy évtizedben mintegy 200 pártot alapítottak. Az 1975-ös párttörvény értelmében politikai pártok szabadon alakíthatók. Csak az alapszabályt kell valamely sajtótermékben közzétenni, majd a Belügyminisztériumban letétbe helyezni. A megalkotott pártok listáját a hivatalos lapban (Amtsblatt zu Wiener Zeitung) rendre közlik. 1976 és 1982 között például 70 pártot regisztráltak (listájukat közli Gerlich-Müller 1983:244-246). A pártalapítás rendkívül egyszerű, a törvényben normatív előírások nem szerepelnek, s a párt lényegi vonásainak való megfelelés ellenőrzése sem történik meg. A pártok megszűnésére (feloszlására) nézve sincs semmiféle előírás, így az önjelölt, kvázi-, „pseudo”-pártok sorsáról sincs információ. (Esetenként a bíróság vagy a hatóság dolga — amennyiben valamely ügyben egy párt szerepel — annak vizsgálata, hogy a „pártként való létezés” minimális feltételei fennállnak-e.) (Raschauer 1988:561)

Ahhoz azonban nem fér kétség, hogy a pártrendszer alkotórészének, *releváns pártnak csak a parlamentben képviselt pártok számítanak.* A második köztársaság egész történetében tartósan három, illetve (az 1945 utáni első években, valamint 1986 óta) négy pártnak volt parlamenti képviselete. Közülük is a két nagy párt, az Osztrák Néppárt és az Osztrák Szocialista Párt jelenti a pártrendszer két oszlopát; e két párt együttesen a parlamenti mandátumok nyolcvan-kilencven százalékat szerezte meg az elmúlt évtizedekben és folyamatosan kormányzópártok voltak (országos vagy/és tartományi szinten). Mellettük parlamenti képviselettel rendelkezett 1945 és 1959 között az Osztrák Kommunista Párt (Kommunistische Partei Österreichs, KPÖ). Az Osztrák Szabadságpárt (Freiheitliche Partei Österreichs, FPÖ) 1956-ban alakult és került be a parlamentbe (elődje még Wahlpartei der Unabhängigen, majd Verband der Unabhängigen néven indult, s szerzett mandátumokat az 1949-es és az 1953-as választásokon). Majd

1986-ban jutottak be a parlamentbe a Zöldek. A felsorolt pártokon kívül néhány párt szerzett még egy vagy több szövetségi parlamenti választáson néhány ezer szavazatot. (Nagyságrendileg csak F.Olah Demokratikus-Haladó Pártja mutat eltérést az 1966-ban szerzett száz-ezres szavazatával, de e párt léte csupán múlt epizód volt.)

Ausztriában nincs százalékos küszöb, amely megszabná a pártok parlamentbe kerülésének szavazatarány-minimumát, de lényegében ezt a funkciót tölti be az un. alapmandátum-rendszer (lásd később), amely garantáltan kívül tartja a kis pártokat a parlamenten, és a pártrendszer szétaprózódását tartósan megakadályozza.

Pártrendszeren tehát a továbbiakban a parlamenti pártokat értjük (mindenkor az aktuálisan a parlamentben képviselt pártokat, és esetenként, összevetésként, a parlamentből épp kiszorult, vagy a parlamenti képviselétért komoly eséllyel fellépő pártokra is kitérünk).

Az osztrák alkotmány a *pártok jogállását* nem szabályozza (eltérően az NSZK alaptörvényétől, amely a politikai pártokat mint a nép demokratikus akaratképzésének szerveit „beemelte” az alkotmányba, s még a pártok belső felépítésének és működésének demokratikus rendjét is előírja). Az osztrák helyzetre a magyarázatot az 1945-ös feltételek, a második köztársaság születésének történelmi körülményei és az osztrák alkotmányosság sajátosságai adják meg.

„A második köztársaság a pártok teremtménye volt” — fogalmazta meg Anton Pelinka (Pelinka 1974:31). 1945 áprilisában az akkor újjáalakult antifasiszta pártok kiáltották ki a köztársaságot, s a demokratikus államiság biztosításának és az állami szuverenitás visszaszerzésének jegyében kezdték meg a politikai élet szervezését. A köztársaság szinte a pártok „tulajdona” volt, a pártok uralták a politikai rendszert, az államot (Pelinka 1988:49). Az államalapítók tehát — az első köztársasághoz hasonlóan — ismét a politikai pártok voltak. A függetlenségi proklamáció az 1920-as alkotmány szellemében kimondta a demokratikus Osztrák Köztársaság helyreállítását. Az 1920-as alkotmány értelmében Ausztria erőteljes parlamentáris demokrácia volt, a pártokat az alkotmány előfeltételezte, de alkotmányosan nem rögzítette (maga a *párt* kifejezés is csak egyszer fordul elő az alkotmányban, negatív, kizáró vonatkozásban, amennyiben független állami testületnek — az alkotmánybírósnak — nem lehetnek tagjai pártokhoz tartozó személyek) (Pelinka-Welan 1971). Kelsen felfogásában (az ő keze nyomát viseli magán az osztrák alkotmány) a pártok a képviselő és a demokratikus akaratképzés nélkülözhetetlen elemei, a parlamentáris demokrácia tehát feltétlenül pártokra épül. (Ucakar 1988:353).

1945-ben a pártok a „régí alkotmányhoz” nyúltak vissza. (Elkerülő az a konfliktusokkal fenyegető helyzetet, ami az 1929-es alkotmánymódosítás — a képviseleti elvet korlátozó, antidemokratikus intézkedések — eltérő megítélése miatt várható volt, a pártok meggyeztek abban, hogy nem bonyolódnak alkotmányos vitákba.) Kimondták az 1920-as alkotmány érvényét (az összes alkotmánymódosításokkal együtt), és a parlamentáris demokrácia felszámolása — tehát 1933. március 4. — előtti alkotmányos helyzetet állították vissza. (Ucakar 1988:120) S minthogy az fly módon újra érvényes 1920-as alkotmány, bár előfeltételezte a pártok létét, azokat explicite nem említette (kivéve a már idézett vonatkozást), 1945 után a pártok ezt a helyzetet fenntartották.

1945 áprilisában a szövetséges megszálló hatalmak engedélyezték a pártalakítást, s három antifasiszta pártnak (SPÖ, ÖVP, KPÖ) adták meg az engedélyt a működéshez, a Szabadságpárt pedig 1956-ban az egyesületi jog alapján (elődje, a „Függetlenek Egylete” még egyesületként) jött létre. A pártoknak nem fűződött különösebb érdeke helyzetük jogi szabályozásához, s legkevésbé sem akarták mozgásterük pontos — esetleg túl szoros — körülírását (bármiféle korlátozás elvetésében az első köztársaság negatív tapasztalataira is hivatkozhatnak). A pártoknak mint politikai szervezeteknek a jogi kezelése bizonytalanak vagy inkább meghatározatlannak volt mondható a hetvenes évek közepéig — írja Dachs (Dachs 1988:135), s a pártok még azt a fáradságot sem vették, hogy egyesületként bejegyeztessék magukat (Raschauer 1988:557).

Az 1975-ös párttörvény létrejöttében, amelyet elsősorban a pártok állami finanszírozásának sürgős szabályozása motivált, szerepe volt a jogi rendezésre irányuló nyomásnak is, és hivatkozási alapként szerepeltek az NSZK alaptörvényében, valamint párttörvényében megfogalmazott elvek.

Az osztrák párttörvény (1975. július 2.; BGBl. Nr. 404.) általános része leszögezi ugyan, hogy „a politikai pártok léte és sokfélesége az Osztrák Köztársaság demokratikus rendjének lényeges alkotórésze”, s „pártok szabadon alapíthatók”. Mindössze annyit ír elő, hogy a pártoknak alapszabályt kell elfogadniuk (amely rögzíti, hogy a pártnak milyen szervei vannak, s melyek illetékesek kifelé képviselni a pártot, továbbá amelyből kitűnik, hogy a tagoknak milyen jogai és kötelességei vannak), s azt egy periodikus sajtótermékben kell közzétenni és a Belügyminisztériumba letétben helyezni. A Belügyminisztériumot a törvény semmilyen ellenőrzési funkcióval nem ruházta fel; az alapszabály letétbe helyezésével a párt jogi személlyé válik. A párttörvény nem tartalmaz megkötést a párt céljára vonatkozólag (tehát formáli-

san a politikai tevékenységtől távol eső célból is lehet politikai pártot alapítani). Minthogy a Belügyminisztérium csak regisztrálja a párt-alapítást, ha egy párt deklarált célja például az alkotmányos rend megdöntése lenne, a Belügyminisztérium csak annyit tehetne, hogy e jogsértésre felhívna az államügyészség figyelmét. A „nemzetiszocialista tevékenység felújításának tilalma” a pártokra mint jogi személyekre a természetes személyekkel azonos módon vonatkozik más törvényi előírások szerint.

Az osztrák párttörvény (az NSZK-étől eltérően) nem tartalmaz kitéfelt a pártok belső életére, nem szabja meg, hogy a pártoknak demokratikus elvek alapján kell szerveződniük. A politikai pártok tevékenysége a párttörvény szerint „jogi előírások korlátozásainak nem vethető alá”. Ennek értelmében egy párt betiltására sem hozható törvény (Raschauer 1988:566). Az osztrák párttörvény tehát a pártok szféráját, a pártok autonóm működését védi az állami beavatkozásoktól és korlátozásoktól. A párttörvény az általános részen túl csak a pártok tevékenységének finanszírozását szabályozza részletesebben (erre majd visszatérünk).

Az alkotmány, a párttörvény (mint sarkalatos törvény) és más törvények összevetéséből kitűnik, hogy az osztrák jogrendszerben *a párt tulajdonképpen három értelemben szerepel*. Elsődlegesen *választási pártként*, mint a szabad választásokon alapuló képviseleti rendszer alkotórésze. A választási párt és a *politikai párt* között az osztrák jogrendszer határozott különbséget tesz (az alkotmánybíróság 1924-es állásfoglalása óta). A választási párt nem más, mint a választók egy csoportja, akik jelöltlista állításával a szavazók megnyerésére törekednek. (Választási párt esetében tagságról nem lehet beszélni; léte — szorosán véve — az adott választáshoz kötődik.) Természetesen a politikai pártok is fellépnek választási pártként (pontosabban: a választási eljárásban — az ott használt definíció szerint — „választási pártként” szereplő szervezetek mögött többnyire stabil politikai pártok állnak.) Végül a „párt” kifejezés harmadik változata *„parlamentí pártfrakció”* értelemben szerepel, bár Ausztriában (angol mintára) a „frakció” helyett a „parlamentí klub” elnevezést használják. („Egyazon választási párt képviselőinek joga van parlamentí klubba tömörülni”, ha létszámuk legalább öt fő.) A jogrendben tehát a „párt” kifejezés jelenthet „választási pártot” (szilárd szervezet nélkül); politikai pártot (a párttörvénynek megfelelően) és parlamentí pártfrakciót. (Pelinka-Welan 1971:12; Czerny 1988:583)

2. A POLITIKAI TÁBOROK KONTINUITÁSA

Az osztrák „politikai táborok” kontinuitásának tézise — Adam Wandruszka megfogalmazásában — az egyik legtöbbet idézett és a legtöbb vitát kiváltott megállapítás az osztrák politikatörténetben. Wandruszka máig nagy hatású „politikai tábor”-tézisének lényege az a megállapítás, hogy „az osztrák belpolitikát, sőt az ország egész társadalmi, eszmei és kulturális struktúráját 1918-tól mindmáig három nagy tábor egymás melletti, egymás elleni és együttléte uralja: a *keresztényszociális-konzervatív*, a *szocialista* és a *nemzeti tábor* (e fogalmat ’mozgalmak’, ’pártok’ és ’csoportok’ átfogó kifejezéseként használva, ami nemcsak a mindennapi szóhasználatnak felel meg, de a jelenség militáns jellegét is kifejezi). Ez a tagolódás túlélt minden gyökeres fordulatot, s olyannyira stabilnak bizonyult, hogy joggal lehetett Ausztria ’természetadta’, vagy ’isten akaratból való’ hármastagolódásáról beszélni”. (Wandruszka 1954:291)

Wandruszka a három tábor közös eredetét mutatja ki, méghozzá a múlt század nyolcvanas éveiben: az akkori liberalizmussal való szembenállás jegyében kerestek választ a társadalom égető szociális problémáinak megoldására, s a háromféle, egymástól erősen különböző irányzat, a *keresztény-szociális*, a *nemzeti-szociális* és a *szociáldemokrata* irányzat szerveződött politikai mozgalommá. „Mint ahogy minden ellen-mozgalom természetesen sok mindent átvesz a legyőzött irányzattól”, a létrejött új mozgalmak nemhogy ellen-irányzatként, de inkább a liberalizmus radikális és következetes folytatóiként tekintették magukat, s „a liberális örökség mindmáig eleven maradt mindhárom irányzatban” — írta Wandruszka az ötvenes évek elején; s rámutatott arra is, hogy Ausztriában 1918 után önálló liberális párt egyáltalán nem jelent meg.

Megfigyeléseit, miszerint a szocialista és a nemzeti táborban a kulturális liberalizmus (mint laikus antiklerikalizmus) kerül előtérbe, míg a keresztényszociális táborban az ökonomiai liberalizmus nyert teret, az azóta eltelt három évtized történései csak megerősítették: mindhárom irányzat fellendülő korszakaiban szerepet játszik a liberalizmus valamilyen alakváltozása. Az SPÖ a hatvanas évek végén a modernizáció, a liberalizálás és a szociáldemokrata reformprogram összekapcsolásával szerzett többséget és másfél évtizedes hegemon kormányzást; az FPÖ a liberális irányba való eltolódással tette magát „kormányképesé” — háttérbe szorítva német-nemzeti vonalát, amivel ez idáig nem állhatott elő —, az ÖVP pedig a neokonzervatív-neoliberális gazdasági programmal próbált a nyolcvanas években — a

nemzetközi trenddel egyezően — hatékony gazdaságpolitikát és az SPÖ-vel szemben alternatívát kínálni.

A politikai-világnézeti táborok létrejöttében Wandruszka *szellem-történeti* indíttatású megközelítése az ideológiák szerepét emelte ki.

Mindhárom politikai-világnézeti tábor a múlt század végén szerveződött párttá. Az akkori honorációpártokkal folytatott harc — az általános választójogot követelő rétegek, munkások, kispolgárok, parasztek érdekeinek képviselője — újfajta politikai pártokat termelt ki — mutat rá a pártfejlődés irányait elemezve Peter Gerlich. A lassanként tömegpártokká nőtt új pártok jelentősen különböztek a régi honorációpártoktól, mind szervezetük, mind programjuk, mind politizálási stílusuk tekintetében. Ez különösen állt a keresztényszocializmusra és a szociáldemokráciára, amelyek az 1. világháború utáni időszakban meghatározott társadalmi rétegeket képviselő osztálypártokként léptek fel, osztályérdekeket tükröző ideológiájukat militáns szellemben fejezték ki, és politikai érdekeik védelmére fegyveres szervezeteik is voltak (a pártok paramilitarista szervezeteket, szinte saját hadseregeket hoztak létre). A két nagy tábor alapvető szembenállása végül polgárháborús konfliktus formáját öltötte. (Gerlich 1983:5-6)

A politikai táborok kialakulásának *szociostrukturális* hátterére Wolfgang C. Müller mutatott rá, aki a politikai táborok szerveződésének és tartósságának fő okát abban látja, hogy az első köztársaságban a társadalom alapellentmondásai mentén megmutatókozó három nagy társadalmi választóvonal (1. munkások — parasztek és iparosok; 2. város — vidék; 3. klerikálisok — antiklerikálisok) egybeesett, s ezáltal jelentősége megsokszorozódott. E törésvonal mentén polarizálódtak a nagy társadalmi erők érdekei, céljai, törekvései. (Müller 1984:11-13). Ily módon a politikai táborokba tömörült erők konfrontálódása fejezte ki a társadalom kettészakadását az első köztársaságban.

E három idézett megközelítési mód (az eszmetörténeti, a szervezetszociológiai és a szociostrukturális szempontú magyarázat) összevetése alapján feltűnhet az olvasónak, hogy az első köztársaság idején *három* politikai táborról és *kettéhasadt* társadalomról van szó. Az első köztársaságban a három politikai tábor viszonyában a *bipolaritás* dominált: ebben a bipoláris antagonizmusban a szociáldemokrata tábor, a munkásság és pártja állt az egyik oldalon, s a keresztényszociális és a német-nemzeti tábor (a „polgárblokk”, a burzsoázia és más tulajdonos rétegek) a másikon.

Ez a szembenállás az ellenzékben levő szociáldemokráciát a polgári rend elutasítására és a polgári társadalommal szemben egy „ellentársadalom” és „ellenkultúra” kialakítására ösztönözte. Ez elsősor-

ban a szociáldemokrata vezetés alatt állott „vörös Bécsben” és néhány más ipari központban realizálódott (mintegy egy évtizedig, az 1934-es vereségig). Egyúttal a szociáldemokrácia egész mozgalmának és új „ellentársadalmának” kifejezetten nagyvárosi, ipari-urbánus jellege és munkás-jellege hangsúlyozódott, amely élesen szembenállt az akkori társadalom más osztályainak, rétegeinek felfogásával, életvitelével és kultúrájával. A szociáldemokrata párthoz kapcsolódó szervezetek, egyesületek hálózata éppen azt a funkciót töltötte be, hogy a polgári világtól elkülönült, saját szervezeteket kínáljon fel a szociáldemokrata munkásságnak, az érdekképviselő mellett a mindennapi élet megszervezésének különböző területein (a kulturálódás, a szabadidő-eltöltés, a társas szükségletek kielégítésének legkülönbözőbb szintjein).

A másik oldalon a militáns politikai katolicizmus éppúgy igényt tartott arra, hogy híveinek és támogatóinak ne csak politikai képviselője, hanem világnézetének, életformájának, hétköznapi életvitelének kizárólagos meghatározója legyen, s ehhez — az ideológiai kizárólagosság-igény mellett — egyházi és társadalmi szervezetek széles hálózatát is működtette. Támogatta és előmozdította továbbá a polgár-blokk és a szociáldemokrácia közötti ellentétek militarizálódását.

A harmadik — politikai tábort képző — elem, a *nemzeti kérdésben* elfoglalt álláspont rendkívül ellentmondásosan jelent meg az első köztársaság éveiben. Éppen az önálló osztrák államiság létrejöttének történelmi viharai, az 1918 utáni új állam (a „maradék”-Ausztia) életképességének megkérdőjelezése és a Németországhoz való csatlakozás (eltérően értelmezett, de akkor szinte általánosan támogatott) törekvése miatt a nemzeti elem a 20-as, 30-as években átszelte a bipoláris társadalmi szakadást. A nemzeti elem funkcióinak többszöri változása átfedéseket és elmozdulásokat hozott a politikai táborok egymáshoz való viszonyában. 1934 után az Anschluss-gondolat (a Németországhoz való csatlakozás) már élesen polarizálódott (egészen mást jelentett a 20-as évek weimari köztársaságához való kapcsolódás óhaja, mint a náci birodalomba való beolvadás terve, majd ténye).

Az 1934 utáni, a parlamentáris demokrácia felszámolását követő évtized történelmi fordulatai — a rendi-állami, ausztrofasiszta rendszer, majd a nemzetiszocialista diktatúra, s végül a háborús összeomlás, majd az ország felszabadulása — szükségképpen átrendezték a politikai táborok egymáshoz való viszonyát.

A második köztársaság a múlttal való szakítás jegyében született, mégis az új (újjaalakult) politikai pártok a három történelmi politikai tábor örökösei és folytatói voltak.

1945 áprilisában mind a keresztényszociális, mind a szociáldemokrata tábor antifasiszta-demokratikus erőként lépett színre és szervezte újjá pártját.

A szociáldemokrácia a párt kontinuitását fejezte ki, amikor *Osztrák Szocialista Párt (Szociáldemokraták és Forradalmi Szocialisták)* néven szerveződött újjá. Ezzel az elnevezéssel vállalták a folytonosságot mind az 1934-ben betiltott párt egész előzetes történelmi útjával, mind az illegalitás éveiben a Forradalmi Szocialisták által folytatott antifasiszta ellenállással. Az *Osztrák Szocialista Párt* a parlamentáris demokrácia és a köztársaság melletti egyértelmű elkötelezettség alapján kezdte meg politikai tevékenységét.

A keresztényszociális tábor újjászerveződését azok a csoportok (a felszámolt Keresztényszociális Pártnak azok a hazafias vezetői) készítették elő, akik az Anschlusst követően illegálisan megkezdték a szervezkedés szálainak felvételét, főleg a (szintén betiltott) Parasztszövetség keretében, készülve a „Hitler utáni” időkre. Az 1945 áprilisában létrehozott *Osztrák Néppárt* a névválasztással is a diszkontinuitást hangsúlyozta, a szakítást akarta kifejezni a múlt antidemokratikus tradícióival és az elhatárolódást a politikai katolicizmustól. Míg elődje „a katolikus egyház meghosszabbított karja volt” a politikában, a *ÖVP* keresztény alapra helyezkedett, de felekezetek feletti formában, s a „keresztény” jelzőt nem is vette fel a nevébe. Az *Osztrák Néppárt* is egyértelműen a parlamentáris demokrácia megteremtése és védelme mellett állt ki.

A társadalom erős világnézeti megosztottsága 1945 után jelentősen oldódott, de nem tűnt el. A politikai katolicizmus, a katolikus egyház közvetlen politikai szerepvállalása 1945 után már nem tért vissza. (A katolikus egyház 1945-ben elhatározta, hogy a klérust kivonja az aktív politikából, s ezt a döntést az 1952-es mariazeili „katolikus napon” megerősítették, lemondva az „államegyház” felfogásról, s az egyháznak bármely politikai párttal való különleges kapcsolatáról.) Az *osztrák* társadalomban a korábban kiélezett katolikus-ateista szembenállás mérséklődött, s ennek politikai vonatkozása kezdett háttérbe szorulni. A szekularizáció (amely Ausztriában szintén megkésve ment végbe) előrehaladt, a társadalom egyre több szférájában nyertek polgárjogot — és kaptak jogi szabályozással garanciát — a világi formák (így például a polgári házasság elismerése; az egyháznak az iskolaügyben korábban gyakorolt beleszólási jogát redukáló intézkedések és a világi oktatás teljessé válása). Az állam és az egyház szétválasztásában fontos lépés volt az 1960-as konkordátum; az oktatás és a családjog számos kérdésének rendezése azonban a hetvenes évek második feléig elhúzódott.

A politikai pártok korábban egyértelmű világnézeti kötöttsége is csökkent 1945 után.

Az Osztrák Néppárt — kinyilvánítva, hogy a továbbiakban nem kötődik közvetlenül a katolikus egyházhoz — felekezettől független, keresztény elvi alapon álló pártként lépett fel, amely „mindenki előtt nyitva áll”. A párt programjának módosítása több lépésben történt, de a politikai katolicizmushoz nem tért vissza.

1945 után az osztrák szociáldemokrácia nem tartotta fenn korábbi világnézeti intranzigenciáját és harcos ateizmusát. A korábbi ausztromarxista pozíció jellemző kettősségét — amely elméleti szinten, a programban a marxista értelemben vett szocializmus célját megőrizte, a politikai gyakorlatban viszont a teóriát kényszerűen figyelmen kívül hagyta — az SPÖ az ötvenes években úgy oldotta fel, hogy világnézeti pártból programpárttá vált. A párt 1958-as programja (az SPÖ sajátos „Godesbergje”) az ideológiai alapok helyébe az alapértékekre való orientálódást állította.

1945 után tehát a régi világnézeti választóvonalak már nem jelentettek olyan mély, áthidalhatatlan töréseket a társadalomban, mint a múltban. Az 1945 utáni újrakezdés, a pártok új politikai arculatának kialakítása azonban sajátos módon mégis aktualizálta a pártok (és a politikai táborok) világnézeti hátterét. A pártok politikai programjainak eltérései mögött világnézeti eredetű értékkülönbségek rajzolódtak ki, de a pártok politikai megfontolásokból törekedtek arra, hogy a világnézeti különbségek miatti intoleranciát, a kizárólagosság-igényt — mint káros történelmi örökséget — visszaszorítsák.

A harmadik politikai erő, a német-nemzeti tábor, a nácizmus veresége és a „nagynémet megoldás” csődje után *nem léphetett színre.*

A német-nemzeti tábor pártként való megszerveződését a szövetséges megszálló hatalmak 1945-ben nem engedélyezték. A volt náci párttagoktól (mintegy félmillió embertől) az un. náci-ellenes törvény megvonta a választójogot. Így az 1945-ös választásokon a német-nemzeti táborot kiiktatták a politikai porondról.

A „német-nemzeti gondolat” bármiféle képviselote ellen elsősorban a nemzetközi körülmények szóltak. A megszállt Ausztria szuverenitásának visszanyeréséhez a szövetséges hatalmak 1943-as moszkvai memorandumja jelentette az alapot, amelyben Ausztriát a nácizmus áldozataként tekintették s az önálló Ausztria visszaállítását tűzték ki célul. Az 1945-öt követő évtizedben a németkérdés megoldatlansága és Ausztria relációjában az Anschluss tilalma (amely az 1955-ös államszerződés egyik fő cikkelyeként Ausztria jövődjét alapvetően meghatározta) a „német-nemzeti” eszmék és mozgalmak számára nem sok teret hagyott Ausztriában.

A német-nemzeti tábor újjászerveződése mégis hamar megkezdődött (először mint a „választásokból kirekesztettek”, majd 1949-től mint a „függetlenek” választási szövetsége), végül 1956-tól a Szabadságpárt jött létre. A névválasztással jelezték ugyan a liberalizmus felé való elmozdulást, de az akkori pártvezetés úgy vélte, hogy sem a „liberális” sem a „nemzeti” önmagában nem megfelelő gyűjtőfogalom a párt számára. A két irányt egymást kiegészítőnek tekintették. „Mint ahogy Ausztria 1955-ben elérte teljes szabadságát és függetlenségét, egy Szabadságpárt alapítása alkalmasnak mutatkozott arra, hogy a második köztársaság politikai színpéjét egy konszolidált harmadik erő megjelenésével gazdagítsa” (Geschichte der FPÖ:26).

A harmadik politikai tábor által képviselt álláspont is sajátosan aktualizálódott tehát 1945 után. Először negatív formában: a német-nemzeti vonalnak a faszizmus alatti kompromittálódása miatt ez a tábor nem jelenhetett meg nyílt zászlókkal a megszállás éveiben. Nyilvánvaló volt, hogy a történelmi fordulatok cezúráját húztak a német-nemzeti megoldások mögött. A nagyhatalmaknak a „Anschlussra” (azaz Ausztriának Németországhoz való bármilyen csatlakozására) kimondott tilalma kizárta „nagynémet” törekvések nyílt politikai képviselőit. De éppen a politikai nyilvánosság alá szorított helyzete mintegy össze is tartotta a német-nemzeti táborot. S az a tény, hogy a másik két tábor egyértelműen fellépett Ausztria függetlensége, önállósága és nemzetté válása mellett, a német-nemzeti tábor pedig elvetette, vitatta az önálló nemzettéválást, ez a konfrontáció is kifejezte a megkésett nemzettéválás eltérő megítélésének polarizáló szerepét.

A három tábor folytonosságát és kereteik visszarendeződését — jóllehet lényegesen megváltozott feltételek között — Wandruszka azzal is igazolva látta (már idézett tanulmányában), hogy „az első már valamelyest normalizált viszonyok között megtartott parlamenti választásokon, 1949. október 9-én, a három csoport szavazatmegoszlásának százalékos arányai meglepő hasonlóságot mutatnak a két évtizeddel — s micsoda két évtized volt ez — korábbi utolsó demokratikus választásokéval (1930. november 9.), amely minden másnál nyomósabb érv az említett alapstruktúra jelentősége mellett”. (Wandruszka 1954:292). Ebben jutott kifejeződésre — a társadalmi, poliikai és katonai válságok és katasztrófák után is — az osztrákok alapvető lojalitása az ő politikai táborukhoz — tette hozzá Gerlich (Gerlich 1983:6).

Az 1949-es parlamenti választások eredménye: ÖVP 44,03 %; SPÖ 38,71 %; Függetlenek (WdU) 11,66 %. Az 1930-as parlamenti választásokon az „elődök” szavazataránya: a Keresztényszociális

Párt 35,7 %-ot, a szociáldemokraták 41,1 %-ot, a német-nemzeti pártok 11,6 %-ot kaptak.

A politikai táboroknak az első és a második köztársaságban mutatott struktúráját és a bekövetkezett változásokat összevetve vázlatosan a következőket mondhatjuk. Az első köztársaságban a társadalom bipoláris megosztottsága volt a domináns, az alapvető osztályantagonizmus mentén állt szemben egymással a szociáldemokrata tábor egyfelől, valamint a keresztényszociális és a német-nemzeti tábor másfelől. A második köztársaságban viszont a három politikai tábor mintegy túlépelt a bipoláris antagonizmuson, az alapvető társadalmi ellentmondások helyett a politikai-értékbeli pluralizmus kifejezését tartja feladatának. Ezzel a társadalmi újratermelési folyamat konfliktusait a magánszférába utalja, amelyek így különböző közvetítőkön keresztül politizálódva jelennek meg, s a politikai pártok már mint összegegyeztethető érdekeket képviselik azokat. A társadalmi antagonizmusoktól, minthogy a politikai szintre csak a komplementer érdekek közvetítődnek, a politikai szférában megvonódik a társadalmat polarizáló vagy megosztó hatás.

A három politikai tábor viszonyában — sajátos módon — a nemzeti elem lépett elő megosztó tényezővé. A szocialista és a néppárti tábor 1945 tavaszától közösen lépett fel az önálló osztrák államiság megteremtéséért, s érvelésükben a „nemzeti függetlenség” és a „demokratikus köztársaság” egymást feltételező fogalmakként jelentek meg. A német-nemzeti tábor viszont nem határolódott el következetesen a náci múlttól, nem szakított a nagynémet álmokkal, s nem állt ki egyértelműen Ausztria önállósága mellett. Minthogy azonban Ausztria nemzeti és nemzetközi státusa 1955-ben, az államszerződés aláírásával, majd 1972-ben, a Közös Piacal aláírt szabadkereskedelmi egyezmény révén fixálódott, majdhogynem egyszer s mindenkorra megoldottnak tűnt, s a nemzeti mozzanat „elrendezetté” vált, e választóvonal mentén nem lehetett politikailag képviselhető alternatívákkal fellépni. A hetvenes években úgy tűnt, hogy a Szabadságpárt kis választási párttá süllyed, s csak kiegészítője lesz a kétpárti rendszernek. A nyolcvanas években azonban jelentős változások kezdődtek e téren (az FPÖ előretörésére a későbbiekben majd visszatérünk).

Az mindenestre elmondható, hogy Ausztria megkésett, sajátos — a külső körülmények és kényszerpályák által iniciált — nemzetté válása (összekapcsolódva az állami függetlenség biztosításával), amely a nemzetközi integrációs folyamatok és a szupranacionális struktúrák világában bontakozott ki, a maga ellentmondásosságával és kétségtelen anakronisztikus jegyeivel is, az osztrák társadalom politikai tábo-

rokra való tagolódásának mindmáig ható — ellentétes megítéléseket kiváltó — mozzanata.

S ha mindehhez tekintetbe vesszük még az Európában 1989 végétől kibontakozó folyamatokat, a német egység gyors megvalósulását és annak következményeit, az európai integráció várható új szakaszát és lehetséges kiterjesztését, mindezek bizton hatással lesznek Ausztria saját „nemzeti problematikájára”, különösen Ausztria és Németország viszonyára, Ausztriának az Európai Közösséghez való csatlakozására, s mindennek következtében újra megerősödhet a nemzeti elem súlya az osztrák politikában.

A történelmi politikai táborok folytonosságát megalapozó legmélyebb strukturális ok azonban az osztrák gazdasági-társadalmi fejlődésnek az a relatív elmaradottsága volt, amelynek következtében, az ország megkésett iparosodása miatt, az 1950-es években még egy korábbi korszak, az iparosodó társadalom strukturális tagoltsága konzerválódott. 1951-ben még a lakosságnak több mint egyötöde a mezőgazdaságban dolgozott, az iparban foglalkoztatottak számának lassú növekedése éppen csak elkezdődött (ez is jelzi a megkésett iparosodást). A terciér szektor kibontakozása még váratott magára. Ausztria az 50-es, 60-as években még az agrárszektorból a városokba vándorlás, a gyors ütemű iparosodás, a sürgető infrastrukturális fejlesztés gondjaival küszködött; az e problémákkal összefüggő társadalmi konfliktusok ott voltak — masszív kötőanyagként és megtartó erőként — a hagyományos politikai táborok mögött.

A népesség gazdasági szektorok szerinti megoszlásának alábbi (közel fél évszázadot átfogó) adatai (1. sz.táblázat) mutatják az agrárszektorban foglalkoztatottak magas szintjét és arányának lassú csökkenését; az ipar és kézműipar létszámának a harmincas évektől gyorsuló (a háborús konjunktúrával is összefüggő), majd az újjáépítés idején fellendülő növekedését és a szolgáltató szektor még későbbi térnyerését.

A lakosság megoszlása gazdasági hovatartozás szerint, az összlakosság százalékában

Ágazat	1910	1934	1951
Mező- és erdőgazdaság	31	27	22
Ipar és kézműipar	32	33	37
Kereskedelem és közlekedés	15	13	12
Szabadfogl. és közszolgálat	7	7	9
Háztartás	4	3	1
Nyugdíjas stb. (és nincs adat)	11	17	19

Forrás: Bodzenta 1985:28

Ausztria „megkésettsége” az 1950-es években nagyon kifejezetten megmutatkozott a fejlett nyugati ipari államok akkori szintjéhez viszonyítva, mind az osztrák gazdaság akkori viszonylag alacsony teljesítő-képességében, mind a társadalom még megőrzött hagyományos szerkezetében, mind az infrastruktúra fejletlenségében, s a jogrend, az oktatás, a kulturális szféra modernizálásának késlekedésében is. Az osztrák társadalom mindezt „relatív elmaradottságként” élte át, s ebből fakadt a „felzárkózás”, az „utolérés”, a modernizálódás igénye.

Az osztrák pártrendszer csekély mértékű differenciáltságát Pelinka és Plasser tanulmánya arra vezeti vissza, hogy azok közül a konfliktusvonalak közül, amelyek kiváltják a pártok létrejöttét — Klaus von Beyme híres elemzése tíz ilyen pártot konstituáló konfliktust sorol fel (Beyme 1982:36-37) — Ausztriában mindössze három volt lényeges: az *osztály-*, a *vallási és a nemzeti identitás*. A szerzők szerint paradoxon, hogy ezek még ma is hatnak (írják a nyolcvanas évek végén), holott mindhárom a vonatkozó párt önmagában már relativizálta. Az SPÖ relativizálta az osztálymeghatározottságot; az ÖVP túllépett a felekezeti megosztottságon; az FPÖ pedig a nagynémet német-nemzeti álláspont történelmi ellehetetlenülése miatt (legalábbis az 1945 és a nyolcvanas évek vége közötti időben) a német kultúrközösséghez való tartozásra szorítkozik (Pelinka-Plasser 1988:17-18). Egyetértünk a szerzőknek e paradoxonokról szóló frappáns összegzésével, de nem feledhetjük, hogy az idézett álláspontok ezen pártok hivatalosan deklarált politikai céljaira vonatkoznak (a szerzők is ebben az értelemben tekintik). A problémakör azonban jóval összetettebb. A pártok ma már valóban törekednek a társadalmi törésvonalak mentén kialakult konfliktusok mérséklésére. A pártokénál jóval szélesebb politikai táborok közegeiben azonban kitűnik, hogy a politikai táborokat konstituáló törésvonalak alapvető társadalmi összefüggések mentén húzódtak, s jórészt egy korábbi történelmi és társadalomfejlődési stádium sajátjai és megőrződései. Ez összefügg az osztrák fejlődésnek

a nyugat-európaihoz viszonyított megkésettiségeivel, az „Európa pérére” szorult ország késői és felemás modernizációjával, valamint — a történelmi diszkontinuitások ellenére — a társadalomban megőrzött tradicionalizmussal. Ez nagymértékben megalapozta a politikai táborok történelmi kontinuitását. (A pártoknak azok az erőfeszítései, hogy relativizálják a társadalmi konfliktusvonalakat, a politikai táborok aktuális konfliktusait mérsékeltek ugyan, de e táborok tagjainak a hagyományokhoz való erős ragaszkodása csak részben oldódott.)

A második köztársaságban a politikai táborok sokat veszítettek filozófiai bázisukból, de pszichológiai realitásként továbbra is fennállnak, jóllehet politikai-ideológiai tartalmak helyett politikai attitűdök dominálnak bennük — állapította meg a hatvanas években F.C. Engelmann, s hozzáfűzte, hogy egy párthoz való politikai kötődés okai között nemcsak genuin politikai motívumok vannak, hanem az érdekvépviselet, illetve a patronázs (a patrónus-kliens viszony) szempontjai is. (Engelmann 1966)

Emlékeztetnünk kell arra, hogy Ausztriában a politikai táborok eredetileg is többet jelentettek, mint a középpontjukban kialakult politikai pártot. Szélesebb kört fogtak át, mind szervezeti értelemben, mind a különféle hatótényezők tekintetében. Ausztriában a pártokhoz kapcsolódó szervezetek egész láncolata működik együtt mindmáig a pártokkal (tagszervezetek, „társult” szervezetek, a pártokhoz „közelálló” szervezetek, érdekszervezetek, egyesületek, egyletek), s mindezek az állampolgárok számára fontos funkciókat látnak el. Ez a sajátos struktúra a politikai táborok kontinuitásának és stabilitásának egyik legfőbb forrása, az érdekeltség és a hagyományok alapján élteti tovább a politikai táborhoz való tartozást. A politikai tábor központi, szervező, meghatározó eleme a politikai párt, de igazi kötőanyaga éppen szervezeti sokrétűségében és sokféle funkciójában rejlik. A politikai pártok társadalmi beágyazottságuk révén magukat az érdekszervezetek is részben magukba olvasztották, s közvetve a magánszféra számos területét befolyásuk alatt tartották. Minthogy a magánérdekeknek, privát élettevékenységeknek keretet adó szervezetek, egyletek is mintegy „hozzárendelődtek” valamely politikai táborhoz, és szervezeti, személyi, hagyományos kapcsolatok révén ma is kötődnek valamely párthoz, ezáltal a politikai táborok kereteiben a magánszféra egy túlpolitizált közegbe involválódott.

A pártokat „politikai környezetükkel” együtt kell vizsgálni — állapította meg Herbert Gottweis, s ennek érdekében bevezette a „környező politikai tér” (politisches Umfeld) kategóriáját: ezen mindazokat a szervezeteket érti, amelyek formális és informális módon, tartalmi-programbeli és/vagy szervezeti kapcsolódások révén az adott

párthoz közel állnak. Ezen belül megkülönbözteti az adott pártok szervezeti szabályzatában is rögzített kapcsolódó szervezeteket, amelyek tulajdonképpen a párt részei, valamint a legkülönbélebb „közel álló” szervezeteket.) (Gottweis 1984:2-3) Ezzel a kategóriával az intézményes kapcsolatok és a szervezeti összefonódások rendszerét próbálja megragadhatóvá tenni.

Mintegy Ausztriában a két nagy párt tagjainak, támogatóinak, híveinek százezrei kötődtek az említett hagyományos szervezetekhez, egyesületekhez (amelyek a legkülönbözőbb életszférákban működtek és különféle szükségleteket elégítettek ki), e szervezetek folytonosan (a nyolcvanas évek elejéig kifejezetten, azóta valamelyest csökkenő mértékben) rivalizáltak a másik tábor párhuzamos szervezeteivel. Az emberek társadalmi helyzetük, foglalkozásuk, regionális kötődésük alapján beesorolódtak a pártok szerint polarizált érdekvédelmi, szakmai szervezetekbe, a családi hagyományok, a neveltetésük alapján ragaszkodtak a pártjukhoz közelálló kulturális, szabadidő — stb. szervezetekhez. A pártok politikai-szervezeti környezete tehát ily módon is fenntartotta politikai táborok kohézióját.

A politikai-világnézeti táborok sajátossága továbbá az igen erős (korábban szinte kizárólagos) politikai szocializációs hatás. A politikai táborokhoz a családok kötődtek (az asszony természetesen a férj pártjára szavazott, a gyerek csak az adott párthoz kapcsolódó gyermekszervezethez járhatott, csak a megfelelő ifjúsági mozgalomba tarthatott). A politikai szocializáció generációk során át ható kapcsolódást hozott létre.

(Például a Szocialista Párthoz tartozó mai középnemzedékben sokan számon tartják, hogy ők maguk már a harmadik vagy a negyedik szociáldemokrata generációt képviselik a családban. A dédapa például öntömunkás volt, a nagyapa vasutas, az apa alkalmazott és szociáldemokrata funkcionárius, a fiú mondjuk történész. A családi tradíció töretlen folytatódása a keresztény-konzervatív táboron belül méginkább adott volt: a parasztcsaládok, az iparos, kézműves családok a foglalkozás átörökítésével évtizedek során a politikai táborhoz tartozást is tovább örökítették.)

A politikai szocializáció révén kialakult erős csoportidentifikáció, a politikai táborok kohéziója magában foglalta a mások táborra szembeni attitűd fenntartását is. Ez sokáig szinte kizárta (korábban kifejezetten megbélyegezte) a mások táborba való átmenetet. A politikai ellenféllel szembeni önmeghatározódás, a másik tábor politikai céljával és világnézeti alapbeállítódásával való szembehelyezkedés és elutasítás akkor is tovább hatott, amikor a két nagy párt vezető politikai elitje már régen együttműködő, kompromisszumos, pragmatikus poli-

tikát folytatott. Anton Pelinka mutatott rá, hogy a két nagy párt vezetői lojalitást írtak elő saját politikai táboruknak, s a két (egykor ellenséges, most ellenfél) politikai tábor között alig volt érintkezés; a társadalom fragmentálódása fennmaradt. A politikai elit azonban „tanult a múltból” — jellemzi a helyzetet Pelinka, s a politikai táborok feje felett megegyezéseket kötött, ugyanakkor a pártversengésben a másik oldalról kialakított ellenséggépet változatlanul felhasználta. (Pelinka 1988:39)

Az osztrák politológusok a politikai táborhoz kötődést — annak egyik jól megragadható pontján — *a pártokkal való azonosuláson*, a pártokhoz való tartós kapcsolódáson mérik. Egy 1979-es vizsgálat szerint a megkérdezetteknek csak 28 százaléka nem kötődött politikai pártokhoz. A megkérdezettek 72 százaléka nyilatkozott úgy, hogy azonosul egy párttal (kb. fele-fele arányban erős, illetve gyengébb párt-identifikációról számoltak be). 39 százalék az Osztrák Szocialista Párttal azonosult (köztük az erősen kötődők voltak többségben), míg 29 százalék az Osztrák Néppárttal. Az adatok szerint tehát az Osztrák Szocialista Párt „politikai-tábor”-kapcsolatai voltak a legerősebbek. Alapvetően kétpártrendszerű struktúrában a pártidentifikáció fontos mutatója a „negatív identifikáció”, a másik párt elutasítása. Az SPÖ-vel azonosulók 11,4 százalékánál játszott fontos szerepet a Néppárt elutasítása, míg fordítva, a Néppárt híveinek 13,7 százalékánál a szocialistákkal szembeni attitűd játszott döntő szerepet. (Müller 1984:15)

A pártidentifikáció a nyolcvanas évek elején kezdett számottevően csökkenni Ausztriában. Erős párt-identifikációról 1986-ban az osztrák választóknak már csak 23 százaléka számolt be (Pelinka-Plasser 1988:26). Azokból a vizsgálatokból viszont, amelyek a szociális miliőnek, a szülők politikai táborhoz való tartozásának és a szocializációnak a hatását firtatták (a választások előtt kérdezték meg a szavazók párt-preferenciáját és annak motívumait), az derült ki, hogy azok közül, akiknek a szülei a szocialista politikai táborhoz tartoznak, 78 százalék az SPÖ-t választja, akiknek a szülei munkások, 67 százalékban, akik maguk munkások, 61 százalékban, s a középszintű alkalmazottak 67 százalékban az SPÖ-re szavaznak (Traar-Birk 1988:135).

Egy másik — a választói magatartást elemző — empirikus vizsgálat a nyolcvanas évek elején a Szocialista Párt iránti szimpátiát kiváltó tartós motívumok között az anyagi érdekek (pl. munkahely-biztosítás, szakmai érvényesülés stb.) és az ideológiai hatások mellett a szociális származás és miliő meghatározó voltát mutatja ki. E szerint: ha az apa és a megkérdezett munkás, ha a szülők a

szocialista politikai táborhoz tartoznak, a megkérdezettnek szocialista párti munkatársai, ismeretségi kapcsolatainak vannak, ezek a tényezők 86 százalékban a Szocialista Párthoz kötik a felsorolt jellemzőkkel rendelkező embereket. Más párt szinte nem jön szóba. (Berger-Traar 1983:298). A részletesebb vizsgálat azt mutatta, hogy a felsorolt jellemzők között a legnagyobb súlyú az, ha a szülők szocialisták, és ha a megkérdezettnek a szocialista táborhoz tartozó személyekkel van kapcsolata.

Az Osztrák Néppárt integrációs teljesítményét értékelve H. Gottweis rámutat, hogy ennek a pártnak sikerült részben inkompatibilis érdekeket aggregálnia és összeegyeztetnie. Hozzáteszi azonban: feltételezhető, hogy „bizonyos csoportok kihullottak a megvalósítható érdekek raszterén”, anélkül, hogy levonták volna ennek következményeit, és „pártot cseréltek volna”. Hiszen a hagyományos politikai táborokhoz kapcsolódás még mindig túl erős volt, s az addig favorizált párthoz képest nem volt elfogadható alternatíva. (Gottweis 1983:60)

Az 1983-as választásokon már megmutatkoztak a korábban stabil politikai táborok fellazulásának jelei. Növekedett azoknak a száma, akik elfordultak a „bevett” politikai táboroktól, szimpatizálni kezdtek az új szociális mozgalmakkal, s pártjukkal szembeni tiltakozásuk jeleként a zöldekre-alternatívokra szavaztak. A nagy pártok törzsválasztóinak köre csökkent, a választók átáramlása egy másik párthoz növekvő mértéket mutatott. Akik 1979-ben az SPÖ-re szavaztak, azok közül 1983-ban 94 százalék hű maradt a pártjához, az elégedetlenkedők egy része nem ment el szavazni, vagy másra adta le a voksát, s először fordult elő jelentősebb arányban, hogy az „ellen”-párthoz mentek át. Az 1979-es SPÖ-választók közül 1983-ban csaknem 5 százalék a Néppártra szavazott, míg fordítva, az egykori néppárti szavazóknak csak 2 százaléka pártolt át a szocialistákhoz. (Plasser-Ullrich 1983:286) Új tünet volt, hogy a munkások köréből is volt átáramlás a Néppárthoz. (Korábban, ha a munkások elégedetlenek voltak „saját” pártjukkal, nem mentek el szavazni, most viszont már átmennek az ÖVP-hez — írja Birk és Traar a politikai táborok fellazulását elemző tanulmányukban. (Birk-Traar 1983:48)

Az idézett elemzések jelzik, hogy az osztrák kutatók eltérően vélekednek a politikai táborok felbomlásának üteméről, mértékéről, s vita van közöttük ennek megítélésében. Az eltérő hangsúlyok kiolvashatók a szociológiai vizsgálatok tárgyából, irányából is. Akik a politikai táborok előrehaladott felbomlására következtetnek, azok a tradicionális formák és kötöttségek felbomlásától a moder-

nebb politikaformák elterjedését várják, s a hagyományos pártrendszer eróziójának bizonyítékát, s egyben a politikai viszonyok korszerűsödését látják az új pártok, mozgalmak stb. erősödésében. A hagyományos „párt-központú” politizálás implicit kritikája is benne van ezekben a véleményekben. Más kutatók a politikai táborok továbbélő hatásával mint szociálpszichológiai realitással foglalkoznak, a különböző generációk politikai szocializációs élményeit vetik össze, s ebből a szempontból erősebben rajzolódnak ki a mai generációkra is áthagyományozódott politikai kötődések és azok lassú változásai.

A politikai táborok felbomlásának folyamatát a továbbiakban még több szálon végigkövetjük. Nem mellőzhetjük azonban a politikai táborokhoz való kötődés néhány konkrét összefüggésének bemutatását, mert — megítélésünk szerint — a pártrendszer-tipológia enélkül nélkülözné a pártok valódi társadalmi beágyazottságának motívumait.

3. AZ OSZTRÁK PÁRTRENDSZER A PÁRTRENDSZER-TIPOLOGIÁBAN, A PÁRTRENDSZER STRUKTÚRÁJA ÉS FŐ JELLEMZŐI

A pártrendszer-tipológiák többsége *Duverger* megközelítését veszi alapul és a pártok számából indul ki. *Duverger* — mint ismeretes — két- és a többpártrendszer között tesz különbséget (az utóbbit három-, több- és sokpártrendszerre osztva).

Az osztrák pártrendszert a két nagy politikai párt — az Osztrák Szocialista Párt és az Osztrák Néppárt — dominanciája alapján nemzetközi összehasonlításban egyes elemzések a kétpárti rendszerhez sorolják.

Az osztrák pártrendszer tipologizálása azonban már az első lépésnél bizonyos fokig ellenáll ennek a besorolásnak. A pártok száma alapján a hárompárti rendszerhez tartozna (az ötvenes évek végétől az 1986-ig terjedő időszakban), de a pártok tényleges súlya szerint számosan inkább a kétpárti rendszerbe sorolták. A pártok funkciója és egymáshoz való viszonya szintén ellentmondásos képet mutat. Ausztriában ténylegesen a két nagy párt dominál, de azok a nagykoalíció hosszú két évtizede alatt nem „kétpárti módon” viselkedtek.

Benedikt Kautsky 1959-ben még azt állította, hogy „Európában megfigyelhető az angol típusú kétpártrendszer felé való fejlődés, különösen Ausztriában és Németországban (ahol a két nagy párt mellett a kis pártok lassú hanyatlása megy végbe) (*Kautsky* 1959:319). A fejlemények azonban nem támasztották alá ezt a feltételezést.

Joachim Raschke a nyugat-európai pártrendszereket bemutatva a kétpárti rendszert úgy jellemzi, hogy két nagy párt vetélkedik a politikai többségért (verseng a politikai közép körül), és e pártok elég erősek is ahhoz, hogy politikai alternatívát képezzenek egymással szemben. Ennek megfelelően az osztrák pártrendszert 1966-tól, a nagykoalíció felbomlásától, az alternáló két párt vetélkedésétől kezdve sorolja a kétpárti rendszer típusába (amellyel — felfogása szerint — a nagykoalíció nem fér össze). Raschke a hetvenes évek végén azt állapítja meg, hogy a kétpárti rendszer Európában kivétel, s csak Angliára és Ausztriára jellemző (emellett Ausztriában, amely csak 1966-tól számítható ide, még nem „biztosított” a kétpárti rendszer, Angliában viszont 1974-től került válságba a többségre épülő kormányzás). Az osztrák pártrendszer változásának irányát tehát Raschke úgy jelzi, hogy Ausztria a hárompárti rendszerből a kétpárti rendszerbe ment át (Raschke 1978:22).

A hagyományos kétpárti versus sokpárti rendszer dichotómiáját sokan kritizálják — írta Daalder a nyugat-európai pártrendszerek összehasonlításáról szólva a nyolcvanas évek elején —, kétségek merültek fel, hogy mennyire alkalmazható az angol kétpárti modell másutt Európában. Különösen kétséges, hogy a „kétpárti Ausztria” esete összevethető-e a „kétpárti Anglia” úgyszintén egyre kétségesebb esetével (Daalder 1983:13).

A pártok dualizmusát Duverger természetes jelenségnek tekintette, ami nem jelent mást, mint azt, hogy a politikai lehetőségek többnyire dualista formát kínálnak, és ez az *alternativitás a párt-dualizmusban is kifejezésre juthat* (Duverger 1959:229). Ennek értelmében a valódi kétpártrendszerben alternáló pártok vannak, amelyek egymást váltják a kormányzásban. (Duverger rámutatott a választási rendszer szerepére is: a többségi választási rendszer a kétpárti szisztémát erősíti, míg Duverger hipotézise szerint az arányos választási rendszer sokpártrendszerhez vezet, merev, független és stabil pártokkal. Ausztriában viszont lényegében — az 1971-es kis választójogi reform óta ténylegesen — arányos választási rendszer van, s ez közvetlenül nem vezetett a sokpárti fejlődés irányába, bár a nyolcvanas évek közepére a pártrendszer mozgásba lendülésének első jelei már megmutatkoztak.)

A pártok száma tehát az osztrák esetben nem elégséges kiindulópont. *Sartori a releváns pártok közé az interakcióban levő pártokat sorolja*, s rámutat arra a szembetűnő összefüggésre, amely a pártrendszerben levő pártok száma, illetve e pártok nagysága között van. (In: Daader-Mair 1983:30).

Klaus von Beyme — Sartori intenciói nyomán — *a pártok száma és interakciói alapján* (különös tekintettel a pártok koalíció-készségére) *négy típusba sorolja a nyugati demokráciák pártrendszerét* 1982-ben megjelent művében. 1. Kétpárti rendszernek — alternáló kormányral — csak az USA és Uj-Zéland pártrendszerét tekinti. 2. A következő típus a mérsékelt pluralizmus: ennek a) altípusa a mérsékelt pluralizmus alternáló pártokkal, lehetőleg koalíció nélkül. Beyme ide sorolja Ausztriát (3 releváns párt), Kanada és Nagy-Britannia társaságában (4-4 releváns párt). A b) altípus: alternáló pártok tartós koalíciós partnerrel (például a Benelux államok, Svédország, Svájc stb., 5-8 releváns párt). A 3. típus a polarizált pluralizmus (a pártok nagy száma s a pártrendszer fragmentáltsága jellemzi). Beyme úgy véli, hogy ma már kevésbé éles a határ a mérsékelt és a polarizált pluralizmus között, mint Sartori történeti tipizálása értelmében, s a „weimari köztársaság” típusától (fundamentális oppozíciók, amelyek szétmorzsolják a centrumot) eltérően a jelenlegi nyugati demokráciákban a rendszerrel szembeni ellenzéki pártok már gyengébb pozícióban vannak, s nem olyan szimmetrikus formában jelennek meg, mint Sartori modelljében. Így centrifugális hatásuk is gyengül (például Franciaország, Spanyolország, Olaszország). Végül a 4. típus: hegemon párt polarizált pluralizmusban (például India, Japán). (Beyme 1982: 310-312)

Sartorival egybehangzóan Beyme a mérsékelt pluralista pártrendszerek jellemző vonásának tekinti, hogy relatíve csekély ideológiai különbség van a releváns pártok között; hajlandóságuk van a poláris koalícióképzésre; a centripetális verseny túlsúlya érvényesül.

Mind a besorolás, mind a felsorolt jellemzők csak bizonyos keretek között, illetve megszorításokkal vonatkoztathatók az osztrák pártrendszerre. A „lehetőleg koalíció nélkül” ismérve Ausztriában csak az 1970-1983 közötti időszakra áll; a „koalícióképzési hajlandóság” pedig az ÖVP-SPÖ-FPÖ háromszögnek csak bizonyos vetületeiről mondható el. A „csekély ideológiai különbség” ismérve az osztrák pártok hagyományos világnézeti ellentéteinek utóhatásai miatt igencsak viszonylagos; a „centripetális verseny” pedig a nyolcvanas években már a múlté, miután az osztrák pártrendszerben is új erők (illetve új párt) is jelentek meg.

A sajátos, felemás, átmeneti osztrák helyzetre gyakran alkalmazák a pártrendszer-tipológiákban a „*két és fél párti rendszer*” megjelölést. Magát a kifejezést R. Wildenmann vezette be az ötvenes évek elején, az NSZK pártrendszerére vonatkozó írásában (a kifejezés korábbi előfordulásának nem találtam nyomát). Majd Jean Blondel beépítette a maga tipológiájába (Daalder 1983:14).

Az európai pártok történetéről kiadott lexikonban Margareta Mommsen-Reindl az Ausztria pártviszonyait bemutató összefoglalójában már úgy fogalmaz, hogy a jelenkori Ausztria pártviszonyait „szokásos módon” a „két és fél párti” vagy „sántító” kétpárti rendszerként jellemzik, s hogy a két nagy tömegpárt, az SPÖ és az ÖVP mellett az FPÖ a „sántító” elem (Mommsen-Reindl 1981:441). Megállapítja, hogy a nagykoalíció korszakát súrlódásmentesen váltotta fel a többségi-egypárti kormányzás, s az országos (szövetségi) szinten működő egypárti kormányzás mellett a tartományokban változatlanul megtartották a „megegyezésem demokráciát” és jól kiépült kompromisszumos mechanizmusok kapcsolódnak ehhez a rendszerhez. Bár a hetvenes években a két nagy párt között erősebb bipoláris konfrontáció rajzolódott ki, Mommsen-Reindl úgy vélte, korai lenne azt állítani, hogy Ausztria a klasszikus kétpárti rendszer felé halad. Minthogy a legutóbbi időkre Európában a koalíciós kormányzás típusa a jellemző — írta —, ez ellene szól annak a feltételezésnek, hogy Ausztriában a pártrendszer koncentrációs fokának további növekedésével a kétpártrendszerhez jutnának el (Ugyanott 446).

Az osztrák politológiai irodalomban — Anton Pelinka alapozó művei nyomán — az osztrák pártrendszer jellemző vonásának a rendkívül magas koncentrációt, a pártok magas szervezetségi fokát, valamint a pártok és az érdekszervezetek szoros összefonódását tekintik. Az osztrák pártrendszernek a hetvenes években kiugróan magas koncentrációs fokát s ennek változását mutatja be a 2. sz. táblázat. A két nagy párt túlsúlyát jól érzékelteti a pártokra leadott szavazatok aránya (Ausztriában az arányos választási rendszer következtében s minthogy a választásra jogosultaknak a túlnyomó többsége, az utóbbi évtizedekben mindig több mint 90 százaléka leadja a szavazatát, a pártok szavazati arányai elég híven tükrözik a pártok befolyását).

A pártrendszernek ez a magas fokú koncentrációja a hetvenes években a kétpárti rendszer mellett szólt. Pelinka szerint azonban nem hagyható figyelmen kívül a többi párt, különösen nem az egykori harmadik politikai tábor örököse, a Szabadságpárt (amely kifejezetten azzal a szándékkal alakult, hogy „harmadik erőként” lépjen fel). Ezért Pelinka is „két és fél párti” vagy „ingadozó három párti” rendszernek nevezi a hetvenes években az osztrák pártrendszert. Megjegyzi, hogy az osztrák pártrendszernek ez a koncentrációja és kontinuitása különösen kedvez a két nagy pártnak, és mindenképpen ellene hat minden más párt megerősödésének a három politikai táboron kívül; ez a helyzet hosszú évtizedekig megakadályozta egy negyedik párt bejutását a szövetségi parlamentbe. (Pelinka 1978:43) Mint ismeretes, ez végül 1986-ban sikerült a Zöldeknek.

Az osztrák pártrendszer koncentrációs foka
(százalékban)

Év	A parlamenti választásokon	
	a két legerősebb pártra ^x	a többi pártra
	leadott szavazatok aránya	
1920	77,8	22,2
1930	76,8	23,2
1949	82,7	17,3
1959	89,0	11,0
1970	93,1	6,9
1975	93,4	6,6
1979	92,9	7,1
1983	90,9	9,1
1986	84,5	15,6

Forrás: Pelinka 1984:31

^x 1920-ban és 1930-ban: szociáldemokrata és keresztényszocialista párt, 1949-től SPÖ és ÖVP.
Az eredeti táblázat kiegészítve az 1986-os választások adataival.

Az osztrák pártrendszer sajátossága a nemzetközi összehasonlításban rendkívül magas pártszervezettségi arány. A nyolcvanas évek elején a választásra jogosultak (tulajdonképpen a 19 éven felüli felnőtt lakosság) harminc százaléka volt bejegyzett tagja az SPÖ-nek, az ÖVP-nek, illetve az FPÖ-nek; közülük 97 százalék a két nagy párt egyikének. (Urban-Zeidner 1983:151)

Nemzetközi összehasonlító adatokat 1985-1986-ból tudunk idézni: akkor a választásra jogosult osztrák lakosság 23 százaléka volt bejegyzett tagja valamely politikai pártnak; ez az arány ugyanakkor az NSZK-ban 4,5 százalék, Svájcban 8,5, Olaszországban 9,5 és Svédországban 15 százalék. Az abszolút számok még kifejezettebben mutatják a Pelinka és Plasser által „szervezeti hipertrófiának” nevezett állapotot: az NSZK-ban (1985-ben) 45 millió választásra jogosult volt és 1,9 millió párttag, míg Ausztriában (1986-ban) 5,5 millió választásra jogosult és 1,4 millió párttag (Pelinka-Plasser 1988:23).

Ez a magas pártszervezettségi arány úgy jött létre, hogy Ausztriában a két nagy párt valóban nagylétszámú, többszázezres tömegpártként szerveződött meg. A tömegpárt-jelleg másfelől azt jelenti, hogy a pártok támogatóiknak, híveiknek, törzsválasztóiknak minél nagyobb hányadát akarják megnyerni párttagnak. (Ettől eltér az FPÖ helyzete, amely nem „tagsági párt”, hanem „választási párt”, így taglétszámáról nem is tesz közzé adatokat.)

Esetenként olvashatók becslések az FPÖ taglétszámáról; 30-40 000 közé teszik. Az FPÖ-nek mint kis taglétszámú választási pártnak nem érdeke, hogy taglétszáma nyilvánosságra kerüljön, mivel a párttörvény értelmében az állami támogatást a parlamenti választásokon elért szavazatarány alapján kapja, s ez számára kifejezetten kedvező. Ezért a „bejegyzett tagság” összevetésére nem is akar módot adni. (A fent idézett osztrák pártszervezettségi adatok némi eltérései is részben arra vezethetők vissza, hogy hogyan értelmezik a „bejegyzett párttag” fogalmát.)

A két nagy párt a tömegpárti szervezet létrehozásában eltérő szervezeti előzményekre és hagyományokra támaszkodhatott. Az első köztársaságban csak a Szociáldemokrata Munkáspárt (SDAP) volt tagsági párt, méghozzá „szoros és professzionálisan felépített szervezeti rendszerrel” (Nick-Pelinka 1983:49). Ezt a szervezetet 1945-ben, 11 évi illegálitás után napok alatt „előhívták a föld alól”: 1945 áprilisában az SPÖ a régi párt szervezeti alapjaira építve Bécsben és a nagyvárosokban néhány nap alatt felépítette a párt szervezetét, támaszkodva a lakosságban szilárdan meggyökerezett szervezeti keretekre (lakóhelyi pártszervezetek, a szociáldemokráciához kapcsolódó egyesületek, egyletek rendszere) (Pfabigan 1979:126). A taglétszám is feltűnő állandóságot mutat. A 20-as években a taglétszám túllépte a 700 000-et (1929:717903 fő). A második köztársaságban a taglétszám ugyanerre a szintre állt be: 1950-re a taglétszám túlhaladta a 600 000-et. 1960-ban 727 000 volt, majd kis ingadozásokkal stabilizálódott 700 000 körül (a nyolcvanas években kissé csökkenő tendenciát mutatva).

3. sz. táblázat

Az SPÖ taglétszámának alakulása 1945-től 1987-ig

Év	Taglétszám
1945	357818
1950	607238
1955	691150
1960	727265
1965	707972
1970	719389
1975	693156
1980	719881
1985	685588
1986	669906
1987 október	676337

Forrás: SPÖ Jahrbuch '87. Bericht an den 30. ordentlichen Bundesparteitag 27. bis 29. Oktober 1987 in Wien. 121. old.

A mintegy hétszáz ezres taglétszám mellett az SPÖ 1,9 és 2,3 millió közötti választót mutathatott fel az elmúlt három évtized parlamenti választásain. Tehát a párttagság és a választói bázis aránya szerint számolva az SPÖ szervezettségi foka mintegy 30 százalékos (1987-ben 32 százalék, 1976-ben 29,8 százalék, 1986-ben 30,9 százalék). Míg ezen időszak alatt mind a parlamenti választások eredményeiben, mind a párt taglétszámában voltak elmozdulások, nem mutatkozott lényeges eltérés abban, hogy a szociáldemokrata politikai tábornak, a szocialista párt híveinek, választóinak mintegy 30 százaléka bejegyzett tagja az SPÖ-nek; illetve, a másik oldalról nézve, az SPÖ mindig a taglétszámának több mint kétszeresét kitevő pártonkívüli választói kört tudott mozgósítani.

Nemzetközi összehasonlító adatokat J. Raschke könyvéből idézünk (tíz nyugat-európai ország adatait közli a hetvenes évekből). E szerint az SPÖ-nél magasabb pártszervezettségi arányt csak a kollektív tagságú munkáspártok mutatnak fel. A brit Munkáspárt (1974) 6 500 000 tagot számlált, s ez választóinak számához mérten 57 százalék; a Svéd Szociáldemokrata Pártnak 1987-ben 981 000 tagja volt, ez a választóinak 44 százaléka. A norvég szociáldemokrata párt 200 000 tagja (1987) a párt választóinak 20 százaléka. A belga szocialista párt adatai: 226 000 tag (1975), 16 százalék; a dán szociáldemokrata párt: 123 000 tag (1977), 14 százalék; a Német Szociáldemokrata Párt 980 000 tag (1976) a szavazók 6 százaléka. (Raschke 1977:274).

Az első köztársaságban a polgári pártok választási pártként működtek, tömegpárti szervezetre nem tartottak igényt. Az Osztrák Néppárt elődje akkor jórészt az egyházi tömegszervezetekre és a párthoz közelálló érdekszervezetekre támaszkodott. 1945 után az ÖVP sajátos módon indult el a tömegpárttá válás útján. Az SPÖ-vel való versengése szükségessé tette, hogy a korábban a szociáldemokrácia által kifejlesztett és az SPÖ-ben is alkalmazott szervezeti sémát, a „szorosán szervezett tagsági párt” szervezeti követelményeit figyelembe vegye. Az ÖVP-nek (elszakadva az egyháztól és a keresztényszociális szervezeteiktől), 1945 után szervezetileg is emancipálnia kellett, s ezt úgy tette meg, hogy a keresztényszociális hivatásrendi tradíciót a szociáldemokrata tömegpárti és tagsági párti mintákkal kombinálta. (Nick-Pelinka 1983:50)

Az Osztrák Néppárt legfőbb szervezeti sajátossága, hogy a közvetett felépítésű, *rész-szervezetekből* (Teilorganisationen) tevődik össze. Eredetileg, 1945-ben, három érdekszervezetből jött létre az ÖVP, majd három további szervezetet (tulajdonképpen réteg-szervezeteket) is a „rész-szervezet rangjára emelt”. Ma a hat rész-szervezet tagsága

alkotja közvetett tagság formájában az Osztrák Néppártot. A rész-szervezetek taglétszáma a kettős és többes tagság miatt nem adható össze, különböző becslésekkel következtetik ki az ÖVP tagjának tekinthető személyek számát (ez a becsült adat a párt „nettó” taglétszáma).

Az ÖVP 1980-ig csak közvetett tagságot ismert, akkor az új szervezeti szabályzatba felvették a közvetlen tagság intézményét (tehát közvetlenül a tartományi ÖVP-szervezetbe is be lehet lépni valamelyik rész-szervezet közvetítése nélkül, ha nem kíván tagja lenni a szakmája, illetve „státusa” szerint „illetékes” rész-szervezetnek. A közvetlen tagság azonban jelentéktelen maradt az ÖVP-ben, 1985-ös adat szerint mindössze 3168 direkt tag volt (0,27 százalék).

A 4. sz. táblázat adatainak értelmében a rész-szervezetek összesített létszáma (amit a tartományi szervezetek által megadott létszámokból összegeztek) 1985-ben 1 188 211 fő volt. A többes tagságot leszámítva az ÖVP taglétszámát az idézett forrás ekkor kb. 720 000-re tette. (Die ÖVP. 1986:24)

A pontos taglétszám-kimutatást nemcsak a nyilvántartás rendezetlensége és az eltérő tartományi szervezeti érdekek, gyakorlat nehezíti, hanem az is bonyolítja, hogy a Parasztszövetségben „családi tagság” is van (a parasztcsaládok tagjai mérsékelt „családi tagdíjjal” léphetnek be). A Parasztszövetség érdeke a taglétszám ilyenén növelése is, hogy a párton belüli súlyát így is fokozza. (A családi tagság nyilvántartása ugyanakkor tartományonként eltérő.)

Az Ausztriában igen magas pártszervezettségi foknak megfelelően — s a pártok szavazatmaximalizálási céljaiból is adódóan — az ÖVP-ben is van bizonyos taglétszám-fetiszmus, és időnként tagtoborzó akciókat is folytatnak.

Az ÖVP 7-800 000-es taglétszáma azt jelenti, hogy a párt a választóinak kb. 40 százalékát nyerte meg tagnak. Ez igen magas arány.

Joachim Raschke könyvéből most a konzervatív pártok sorából idézünk néhány példát. A dán konzervatív párt 280 000 tagja (1976) a választóinak 27 százaléka; a svéd konzervatívoknál (1970) 186000 tag, 21 százalék; míg az NSZK-ban a CDU esetében 618 000 tag (1976), a választók 4,3 százaléka.

Végül az 1971-es és az 1983-as választások évéből idézzük a három parlamenti párt szervezettségi fokát összevető táblázatot.

Az ÖVP tagsága, rész-szervezetel szerint

Év	Munk.és Alk.Sz.	Paraszt- Szö- vetség	Gazdasá- gi Szö- vetség	A három Szövetség együtt	Nő- mozg.	Ifjú Nép- párt	Szenior- Szöv.
1947	123667	435000	77000	636667	-	-	-
1960	201658	410365	140000	752023	-	-	-
1965	240375	414860	140926	796161	-	-	-
1968	266455	406933	146099	819396	64000	5500	-
1973	252922	402434	150415	805711	68251	63211	-
1976	252583	392326	131720	776629	74614	76531	201400
1980	271955	388863	152906	813765	76565	104475	172783
1986	276970	401523	157791	836284	77869	114554	156346

Forrás: Gerlich-Müller 1983:156 (Kiegészítve 1986-os adatokkal)

A parlamentben képviselt pártok taglétszámának és választói bázisának aránya
 A pártok szervezettségi foka (Organisationsdichte) az 1971-es és 1983-as parlamenti
 választások adatai alapján

Párt	1971			1983		
	A választók száma	Taglét- szám	Arány	A válas- tók száma	Taglét- szám	Arány
	1000 fő		százalék	1000 fő		százalék
SPÖ	2280	698	30,6	2312	702	30,4
ÖVP	1965	838	42,1	2097	900	42,9
FPÖ	248	30	12,1	242	32	13,2

Forrás: Pelinka 1974:34; Göhring-Stirnmann 1984:82

Az osztrák pártrendszer harmadik kiemelt sajátosságára, a pártok és az érdekszervezetek összefonódásának hatására a következőkben részletesebben kitérünk.

II. PÁRTOK ÉS VÁLASZTÓK

A PÁRTOK BÁZISÁNAK MÓDOSULÁSA, A TÁRSADALMI STRUKTÚRA VÁLTOZÁSAINAK KÖVETKEZMÉNYEI

Ausztriában a megkésett iparosodás, majd a késői modernizáció (a hatvanas évek végétől felgyorsított gazdasági és társadalmi modernizációs program hatása) következtében egymásra torlódtak a társadalmi strukturális átalakulásának különböző hosszú távú folyamatai. Az iparosodás, a bérmunka elterjedése, az urbanizáció, a demográfiai reprodukció és a családstruktúra átalakulása, a nők tömeges munkába állása, a szakmai kvalifikáció széles körű elterjedése, azaz a különböző időszavokban kibontakozó szekuláris trendek egybeesése és hatásai összegződtek a hetvenes évekre. A mezőgazdaságban foglalkoztatottak számának gyors csökkenését (ami a második világháború után játszódott le), a mezőgazdaságból az iparba való elvándorlást s a bérmunka túlnyomóvá válását hamar követte a hagyományos ipari munka visszaszorulása és a terciér szektor gyors növekedése, az alkalmazottak számának felduzzadása.

Az 1920-as évek elején a foglalkoztatottak több mint 40 százaléka a mező- és erdőgazdaságban dolgozott, az 1970-es évek végén kevesebb mint 10 százalék. Ugyanezen idő alatt az iparban foglalkoztatottak aránya 33 százalékról 40 százalék fölé nőtt, míg a szolgáltatások területén dolgozók aránya megduplázódott, 25-ről 50 százalékra nőtt. (Az 1951 és 1981 közötti változásokat mutatja a 6. sz. táblázat.)

A megkésett primer struktúraváltás (az agrárszektor visszaesése) és a szekunder struktúraváltás (a hagyományos ipari szektor visszaszorulása) időben közel kerültek egymáshoz, hatásukra és a szolgáltató szektor előretörése következtében a társadalom szerkezete a hetvenes évekre jelentősen átalakult Ausztriában. (Lásd a 7. sz. táblázatot.)

A foglalkoztatottak megoszlása a gazdaság szektorai szerint 1951-1981
(A foglalkoztatott népesség százalékában)

Szektor	1951	1961	1971	1981	Változás 1951-1981
I. Mező- és erdőgazd.	31,6	23,0	15,0	8,5	-24,1
II. Bányászat, ipar	37,6	41,4	42,2	41,0	+ 34,0
III. Szolgáltatások	29,8	35,6	42,8	50,5	+ 20,7

Forrás: Plasser 1988:59

Az osztrák társadalmi struktúra változása, 1934-1979
(A kereső népesség százalékában, segítő családtagok nélkül)

Társadalmi csoport	1934	1951	1961	1971	1979
Önállóak	23	21	18	15	13
Alkalmazottak és hivatalnokok	17	25	31	38	47
Munkások	60	54	51	47	40

Forrás: Sozialstatistische Daten 1980. 138.

A második világháború után újjászerveződő pártrendszer az ipari társadalom régi (sok évtizedes múltú) pártjai alkották, és ez a pártrendszer 1945 után évtizedekre „befagyott” — jegyezte meg J. Raschke az NSZK pártrendszeréről szólva, s megállapítása Ausztriára is találó. Az osztrák pártrendszer mindkét hagyományos nagy pártja az ipari társadalom hagyományos osztályaihoz, rétegeihez kötődött. E pártoknak az ötvenes évektől szembe kellett nézni a társadalmi átrétegződés folyamatával és következményeivel. (Lásd a 8. sz. táblázatot.)

**Az osztrák nagy pártok választói bázisának szociális összetétele 1955-1985
(százalékban)**

Társadalmi csoport	SPÖ			
	1955	1978	1985	Változás 1955-85
Önállók, szabadfogl., iparosok	4	3	2	-2
Alkalm., hivatalnokok	16	20	23	+7
Munkások	39	34	28	-11
Parasztok	5	2	1	-4
Háztartásbeliek	24	17	16	-8
Nyugdíjasok	12	25	30	+18

Társadalmi csoport	ÖVP			
	1955	1978	1985	Változás 1955-85
Önállók, szabadfogl., iparosok	17	7	6	-11
Alkalm., hivatalnokok	13	21	25	+12
Munkások	13	17	17	+4
Parasztok	26	20	10	-16
Háztartásbeliek	20	13	16	-4
Nyugdíjasok	11	21	26	+15

Forrás: Dachs 1988:135. (A szerző által idézett források a Fessel Institut több reprezentatív felvételéből számított összegzett adatot tartalmaznak. Az 1985-ös adatok egy 27 000-es mintán végzett pártpreferencia-vizsgálatból valók.)

Az adatokból kitűnik, hogy az *Osztrák Néppárt* bázisát 1955-ben még döntően a parasztság és az önállók rétegei (iparosok, vállalkozók, szabadfoglalkozásúak) adták (43 százalékkal; továbbá a háztartásbeliek jelentős részéről is feltételezhető, hogy e rétegekbe tartoztak, így a hagyományos rétegek a Néppárt választói bázisának több mint a felét tették ki). A primer struktúraváltás elsősorban a Néppárt paraszti választói bázisát „faragta le”, de az iparosok rétegeének csökkenése is megmutatkozik. Három évtized alatt e rétegek aránya 16százalékra (27 százalékponttal) esett vissza az ÖVP választóinak körében. (Ha a háztartásbeliek egy részét is ide számítjuk, akkor a nyolcvanas években együtödre tehető az ÖVP bázisában azon törzsökös rétegek aránya, amelyek korábban a választói bázisnak több mint a felét adták.) A Néppárt bázisában leggyorsabban az alkalmazottak, hivatalnokok aránya nőtt, a társadalmi átrétegződés irányának megfelelően. Figyelemre méltó, és az integrációs tömegpárti jelleg erősödésére utal, hogy az

ÖVP választói bázisában a munkásság aránya növekedett, holott a társadalomban már csökkenni kezdett a munkásság aránya.

A 9.sz. táblázat adatai azért tanulságosak, mert az 1971-ből való adatok még a múltat, az átstrukturálódás felgyorsulása előtti helyzetet jelzik, és a két nagy párt régi osztálybázisának erejét mutatják. Az egyes társadalmi csoportokon belül a pártpreferencia megoszlása azt igazolja, hogy a parasztok több mint négyötöde az ÖVP-t preferálta, míg a munkások több mint négyötöde az SPÖ mellett állt; a középrétegeken belül is megfigyelhető ez a fordított szimmetria: a felső középrétegek mintegy 60 százalékban az ÖVP hívei voltak, míg az alsó középrétegek hasonló arányban az SPÖ-t támogatták.

9. sz. táblázat

A társadalmi csoportok pártpreferenciája Ausztriában (1971)

Társadalmi csoport	ÖVP	SPÖ
Munkások	18	82
Bérből élő középrétegek	40	60
ezen belül: alsó középréteg	36	64
felső középréteg	58	42
Önállóak (parasztok nélkül)	71	29
Parasztok	88	12

Forrás: Raschke 1977:257

Az osztrák szociáldemokrata párt (SDAP) az első köztársaság idején egyértelműen osztálypárt volt: a munkásság osztályérdekeiből vezette le céljait, a munkásosztály politikai szervezeteként jött létre, a munkások szavazataira számított. Az osztrák szociáldemokrácia esetében az osztálypártból integrációs néppárttá válás 1945 utánra tehető. Ugyanakkor a munkás-jelleget továbbra is magán viselte: az SPÖ — összetételét és törzsválasztóit tekintve — továbbra is a munkásság pártja volt; az ötvenes években választói bázisának 40 százaléka volt munkás. Ez az arány a későbbiekben ugyan 30 százalék alá csökkent, de még 1985-ben is a munkásság a legnagyobb társadalmi csoport az SPÖ választói bázisában. (Megjegyzendő, hogy a 8. sz. táblázat adatai a választói bázisban elkülönítik az aktív keresőket és az inaktívakat. A nyugdíjasok növekvő arányát tekintve — s figyelembe véve, hogy a nyugdíjasok összetétele mindig az egy-két évtizeddel korábbi foglalkozási struktúra lenyomatát őrzi — feltételezhetjük, hogy az SPÖ-re szavazó nyugdíjasok jórésze a munkásság körébe tartozik.)

A modernizáció első szakasza, az iparosodás és a városiasodás a szociáldemokráciának kedvezett. A szekunder struktúraváltás a het-

venes évektől már érzékenyen érintette az SPÖ bázisát, de ezt az alkalmazotti bázis növekedése még jórészt ellensúlyozta, a tercier szektor előretörése következtében. 1985-ben az SPÖ választói bázisának közel egynegyede volt alkalmazott és hivatalnok (a nyugdíjasok kisebb részét is ideszámíthatjuk).

Az SPÖ választóinak strukturájára tehát a hetvenes évek végéig a munkáspárti jellegű választói bázis volt a jellemző. Választóinak körében felülreprezentált volt a munkásság; erősen alulreprezentált a parasztság, valamint az önállók, iparosok és szabadfoglalkozásúak; az alkalmazottak és a hivatalnokok nagyjából a strukturális arányuknak megfelelően voltak jelen. (Pelinka 1978:416)

Az SPÖ politikai megnyilatkozásaiban a munkavállalók pártjának és „nyitott pártnak” nevezi magát. A hatvanas évek végétől a Bruno Kreisky által kezdeményezett nyitás a társadalmi rétegeket tekintve az alkalmazottak, az új középrétegek felé irányult, illetve politikailag a liberális gondolkodású és reformokban érdekelt értelmiségiek, valamint a feltörekvő menedzser-réteg megnyerését célozta.

Az SPÖ a hetvenes évek elején nyitni tudott a közép- és felső alkalmazotti rétegek, a hivatalnokok és a szabadfoglalkozásúak irányába, tartósan magához kötötte az alkalmazottak jelentős részét, így választói bázisa egy munkáspárt és egy modern „néppárt” választói bázisának kombinációjaként és összességüként alakult ki. A választói bázis oldaláról tehát a megőrzött munkás- és alkalmazotti bázis és a megnyert feltörekvő középrétegek együttesen biztosították az SPÖ kimagasló választási sikereit, a hetvenes években három egymást követő parlamenti választáson elért abszolút többséget.

A nyolcvanas években mutatkozott meg mindkét nagy párt számára a hagyományos törzsválasztói rétegek visszaesésének hatása. (Lásd a 10. sz. táblázatot.)

10. sz. táblázat

A hagyományos törzsválasztók visszaesése a nagy pártok választóinak körében (a deklarált párthívek százalékában)

Év	SPÖ-törzsválasztók	ÖVP-törzsválasztók
1961	75	57
1969	68	48
1979	60	36
1985	53	30
Változás		
1961-1985	-22	-27

Forrás: Plasser 1988:61

A törzsválasztók körének megfogyatkozása eltérő ütemben érintette a két nagy pártot. 1961 óta az ÖVP törzsválasztóinak 27 százalékát veszítette el, s a csökkenés 1970-től volt gyors ütemű. Az ÖVP csak részben tudta ellensúlyozni a törzsválasztók számának csökkenését, s a parlamenti választásokon elért szavazatainak aránya évről évre csökkent: 1970-ben 45 százalék alá esett, 1986-ban — 41,3 százalékkal — már végesen közeledett a kritikusknak tekintett 40 százalékos határhoz (a 40 százalék alatti „veszélyzónában” a pártokat a „középpárti” szintre való lecsúszás fenyegeti). Az SPÖ ugyanezen idő alatt törzsválasztóinak 22 százalékát veszítette el. Az SPÖ azonban szélesebb törzsválasztói körre számíthatott, a csökkenés is később kezdődött el, s hatása is csak az 1983-as választásokon mutatkozott meg.

A nyolcvanas évek elejére vált láthatóvá, hogy a vidéki térségek modernizációja a Néppárt hagyományos miliőjét rombolta le, az ipari termelőstruktúrák modernizációja és a terciér szektor növekedése pedig az SPÖ hagyományos fellegráit gyengítette. „Mindkét nagy párt számára elkerülhetetlen, hogy strukturáit megnyissa és a hagyományos szociális miliőhöz nem kötött választói rétegek felé is forduljon” (Plasser 1988:74).

Az osztrák nagy pártok választói bázisa tehát a nyolcvanas évek elején alapvetően különbözik az ötvenes évekbeli helyzettől: „a szociális miliő által meghatározott pártok és a szilárd választási blokkok helyébe — középtávon — erősen differenciált, heterogén választási koalíciók léptek” (Plasser 1988:61).

Az Osztrák Szabadságpárt, amely a 60-as és a 70-es években kis létszámú és viszonylag kis befolyású választási pártként néhány százalékos (5-7) eredményeket ért el a parlamenti választásokon, úgy tűnt, a nagy pártok eredményeit kevésbé befolyásolja, s a hetvenes években a párt további visszaszorulását prognosztizálták. A pártok választói bázisának összetételét elemző vizsgálatok az FPÖ-re kevés figyelmet fordítottak. Pelinka rámutat, hogy az FPÖ választási bázisa a hatvanas-hetvenes években a Néppártéval mutatott hasonlóságot: az FPÖ polgári és részben paraszti választói kört mondhatott magáénak (Pelinka 1978:438). Minthogy az FPÖ ílymódon a Néppárt versenytársaként lépett fel (éppen a Néppárt fogyasztkozó hagyományos polgári és paraszti bázisában), minden tényszerűen nagyobb részét a Néppárt rovására történt, ezért az ÖVP elsősorban a riválist látta a Szabadságpártban, amely a polgári táborat megosztja és ezáltal gyengíti azt. (A három párt választóinak szociális strukturáját a 11. sz. táblázat adatai vetik össze.)

A nyolcvanas évek elejére az egykori hagyományos politikai táborok pártjainak választói bázisában a társadalmi szerkezetben koráb-

ban meghatározó szerepet játszó rétegek mellett egyre inkább a középrétegek súlya növekszik. (Ha a statisztikában használt „középréteg”-kategória eléggé diffúz is, a 12. sz. táblázatban szereplő részletezés mégis jól mutatja a pártok választói bázisában végbement súlyponteltolódás hatásait.)

11. sz. táblázat

Az osztrák választók szociális struktúrája (százalékban)

Társadalmi csoport	SPÖ			ÖVP			FPÖ	
	1969	1973	1975	1969	1973	1975	1969	1973
Szabadfogl. önálló	2	5	4	13	16	13	11	11
Alkalmazottak, hivatalnokok	25	30	35	29	34	36	40	55
Munkások	68	62	58	23	25	31	26	29
Parasztek	5	3	3	35	25	20	23	5

Forrás: Pelinka 1978:416

A 12. sz. táblázat adatai a társadalmi csoportok pártpreferenciáját és a középrétegek szerepének megnövekedését mutatják. A markáns különbségek: az SPÖ munkás- és középréteg-bázisa mellett a felső középréteg megjelenése; az ÖVP igen jelentős paraszti bázisa mellett számottevő a munkásréteg, a felső középréteg pedig felülreprezentált; ugyanezen réteg erősen képviselve van az FPÖ híveinek sorában, s mellette az alkalmazotti és a munkás-arány is számottevő, bár az utóbbi abszolút számban alacsony volt.

Az osztrák választók pártpreferenciája foglalkozási struktúra,
társadalmi rétegek szerint, 1982 (százalékban)

Társadalmi csoport	Az egyes pártokat preferálók megoszlása			Nem preferál pártot
	SPÖ	ÖVP	FPÖ	
<i>Felső középréteg:</i>				
vállalkozó	1	1	1	3
iparos	2	9	9	9
vezető alkalmazott	2	5	6	4
vezető hivatalnok	1	3	2	2
	6	18	18	
	43	50	56	
<i>Középréteg:</i>				
többi alkalmazott	21	19	24	26
többi hivatalnok	16	13	14	15
<i>Paraszrok</i>				
	2	22	10	7
<i>Munkások:</i>				
szakmunkások	21	10	15	15
segédmunkások	30	15	16	15
munkások	56	28	35	
közszolg.-ban	5	3	4	4

Forrás: Gehmacher-Haerfer 1988:162

A pártpreferencia-vizsgálatokban és a pártok választói körének áttekintésében a társadalmi csoportok szerinti tagozódás mellett nemek, életkori csoportok, iskolai végzettség és más szempontok (például aktívak, nyugdíjasok, háziasszonyok, diákok, munkanélküliek) szerint is kimutatják a pártok választóinak összetételét. Az 1986-os parlamenti választások menetében készült reprezentatív vizsgálat adatait mutatja be a 13. sz. táblázat. Adataiból felrajzolható egy-egy párt „tipikus” választóinak képe. Eszerint az SPÖ „tipikus” választói: munkások, valamint jelentős arányban vezető hivatalnokok, alkalmazottak, továbbá nyugdíjasok (az önállóak és a mezőgazdasági foglalkoztatottak aránya minimális); dominál a szakiskolai végzettség; a korosztályok megoszlása egyenletes. Az ÖVP „tipikus” választói: önállóak és paraszrok, valamint az alkalmazottak, a nyugdíjasok és a háziasszonyok jelentős része; a korosztályokat tekintve több az idősebb; az iskolai végzettség szerint több a magasabb iskolai végzettségű. Az FPÖ „tipikus” választói túlnyomórészt férfiak; jelentős arányban önállóak és alkalmazottak; fiatal- és középkorúak; magasabb iskolai végzettségűek. A Zöldekre fiatalok (választóik 58 százaléka 30 év alatti), diákok, illetve felsőfokú végzettségűek szavaznak; nagyobb arányban nők.

Az osztrák pártok választóinak struktúrája
(az 1986-os parlamenti választáson mandátumot szerzett pártok választói körének összetétele százalékban)

Csoport	SPÖ	ÖVP	FPÖ	Zöldek
Férfiak	46	44	61	40
Nők	54	56	39	60
	100	100	100	100
29 éves korig	22	20	31	58
44 éves korig	28	25	32	32
59 éves korig	23	27	15	6
69 éves korig	12	13	10	2
70 évesek és idősebbek	15	15	12	3
	100	100	100	100
Önállóak, szabadfogl.	2	7	7	6
Hivatalnokok	7	5	6	8
Alkalmazottak	18	17	27	29
Munkások	30	14	22	17
Parasztok	0	9	2	1
Nyugdíjasok	28	25	19	4
Háziasszonyok	12	18	12	12
Diákok	2	4	4	20
Munkanélküliek	1	1	1	3
	100	100	100	100
Általános iskolát végzettek	32	30	18	15
Szakiskolát végzettek	52	45	56	31
Érettségizettek, felsőfokú végzettségűek	16	25	26	54
	100	100	100	100

Forrás: Fessel + GfK, Prerepresentative Wahltagsbefragung N=2149, Plasser 1986:24.

III. PÁRTOK ÉS ÉRDEKSZERVEZETEK

Ausztriát gyakran illetik az „egyesületek állama” (Verbandestaats) jelképes megnevezéssel. Az egyesületi nyilvántartás szerint Ausztriában 51 000 egyesület van bejegyezve, ebből kb. 2000 szakmai és kb. 1100 politikai célú egyesület (Müller-Hartmann 1983:256). Rendkívül szerteágazó és nagyon gazdag választékot nyújtó egyesületi rendszer létezik tehát, s ebből a civil társadalom jól szervezett mivoltára, a hagyományos és új szervezetek egymásra épülésére következtethetünk. Évszázados múltja van az egyesületeknek, az élet minden területét átszövik a különféle szervezetek, egyesületek, egyletek. A ma létező egyesületi hálózat többszörösen tagolt (a nagyszámú helyi egyesület mellett számos szélesebb hatókörű, illetve országos szervezet működik; a szervezeteknek a politikától való „távolságát” tekintve is sok fokozat létezik; eltérések vannak abban a tekintetben is, hogy az adott típusú szervezet monopoljellegű-e, avagy alternatív lehetőségeket kínáló szervezeti skáláról van szó). Az egymáshoz is kapcsolódó és egymást részben átfedő szerveződések, egyesületek bizonyos „sűrűsödési pontokat” mutatnak, a „centrumban” a szervezeti hierarchia csúcsát jelentő politikai pártokhoz közvetlenül kapcsolódó szervezetek állnak. A pártok politikailag (s akár világnéztiileg is) irányt szabnak és magukhoz kötik a jelentősebb szervezeteket, vagy maguk hoznak létre ilyeneket. Az emberek, kötődve egyesületeikhez, ezáltal a hagyományos politikai táborokhoz is kapcsolódnak.

A pártok léte, működése a legszorosabban összefonódik vagy egybeépül az érdekszervezetekkel, s a pártokat további, úgynevezett „közelálló” szervezetek hálózata veszi körül. Az érdekszervezetek jogállása, a pártokhoz való szervezeti és informális kapcsolódása különböző aszimmetriákat mutat, mégis összességében egy kiegyenlített, stabil, egyensúlyban levő rendszerről beszélhetünk.

Elsőként a két nagypárt és az érdekszervezetek kapcsolatát tekintjük át.

Az Osztrák Néppárt — mint már utaltunk rá — tulajdonképpen érdek- és rétegszervezeteinek (mint a pártot alkotó rész-szervezeteknek) az összessége. (Lásd a 14. sz. táblázatot.)

14. sz. táblázat

Az Osztrák Néppárt rész-szervezetei

Rész-szervezetek Szakmai, illetve érdekszervezetek 1985-ben	Taglétszám	Aránya az ÖVP-ben (százalékban)
1. Osztrák Munkások és Alkalmazottak Szövetsége (Österreichischer Arbeiter- und Angestelltenbund; ÖAAB)	276970	23,30
2. Osztrák Parasztszövetség (Österreichischer Bauernbund; ÖBB)	401523	33,08
3. Osztrák Gazdasági Szövetség (Österreichischer Wirtschaftsband; ÖWB)	157791	13,27
<i>Rétegszervezetek:</i>		
4. Osztrák Nőszövetség (Österreichischer Frauenbund; ÖFB)	77869	6,55
5. Ifjú Néppárt (Junge Volkspartei; JVP)	114554	9,65
6. Osztrák Szeniorszövetség (Österreichischer Seniorenband; ÖSB)	156346	13,15

Forrás: Die ÖVP 1988:20

Megjegyzés: A „bruttó” taglétszám 1 185 053 fő, ennek százalékát adja meg a forrás. A „nettó” taglétszámon belül, amely a becslések szerint 720 000 fő, tehát a három érdekszervezet összesített taglétszámához áll közel, az arányok (és az érdekszervezetek súlya) más képet mutatnának.

A Néppárt rész-szervezetei is helyi, kerületi, tartományi szervezetekre tagolódnak. A Néppárt mintegy 700 000-es tagságát több csatornán keresztül képviselik: a párt szervezetein, valamint egy vagy több érdekszervezeten keresztül (a többes tagságnak megfelelően). A szinte átláthatatlan szervezeti összefonódások és átfedések egy olyan többarcú politikai konglomerátumot hoztak létre, amely az érdekütközések szférájában az érdekszervezeti arcát mutatja (a „hivatásrendi” szerveződés örökségét is megőrizve), gazdaságpolitikai kérdésekben érdekoalíciók megtestesítőjeként lép fel, a pártpolitikai vetélkedésben pedig politikai eszmék és világnézeti platform alapján szerveződött integrációként jelenik meg. A tényleges döntési és hatalmi centrumok: az ÖVP országos (szövetségi) vezetősége és tartományi vezetőségei, valamint három érdekszövetségének országos központjai, elsősorban a valóságos gazdasági hatalmat megtestesítő Osztrák Gazdasági Szövetség.

Az *Osztrák Szocialista Párt és a szakszervezetek viszonyában* két eltérő történelmi örökség rétegződött egymásra. A munkásmozgalom kibontakozásának kezdeteitől a szociáldemokrata párt és a szakszervezetek viszonyát a híres hasonlattal „szíami ikreként” jellemezték, az osztálypárt és az osztályharcos szakszervezetek (s hozzájuk kapcsolódva a szövetkezetek) jelentették évtizedekig azokat az átfogó és hatékony szervezeteket, amelyek kereteket adtak a munkásság tevékenységének; összefogták a szociáldemokrata tábor további szervezeteit, egyesületeit; dominanciájuk megszabta a szociáldemokrata ellenkultúra stílusát, s a munkás-életmód, művelődés, életvitel, szabadidő szervezésében részt vevő egyesületek működését. A második világháború után viszont alapvetően megváltozott a helyzet: a szakszervezetek egység-szervezetként szerveződtek újjá. A döntést közvetlenül az 1945-ben domináló egység-óhaj motiválta: leküzdeni a korábbi megosztottságot, meghaladni a munkásmozgalom korábbi vészterhes elmentéit. Az *Oszták Szakszervezeti Szövetség* (*Österreichischer Gewerkschaftsbund, ÖGB*) 1945 áprilisában egység-szakszervezetként jött létre, „pártoktól és más érdekszervezetektől független”, „pártok feletti” jelleggel.

Johann Böhm, az ÖGB első elnöke az egység-szakszervezet célját a következőkkel jellemezte: „Általános volt az a szándék, hogy az új szakszervezeti szövetséget az összes munkavállalót átfogó, pártok feletti szervezetként kell létrehozni. A mozgatóók mindenekezlött az a meggyőződés volt, hogy a múltban a pártok szerint széttagolt szervezeti forma, az egyes szakszervezeti irányzatok egymás elleni harca gyengítette a dolgozó emberek tömegeiben a szakszervezeti gondolatot, és végül kedvezett a harmincas években a sárga szervezetek létrejöttének. Tanulni akartunk a múlt hibáiból, és a vállalkozók egységes szervezetével a munkások és alkalmazottak éppoly átfogó szervezetét akartuk szembeállítani.” (Böhm 1951:26)

Az *Oszták Szakszervezeti Szövetség* erejét és befolyását megalapozza tartósan magas, másfél millió feletti taglétszáma, a szakszervezeti szervezettség 58-60 százalék körüli viszonylag magas aránya, valamint a munkásokat és alkalmazottakat tömörítő 15 ágazati szakszervezetet összefogó szövetség erősen centralizált működése. (Az ágazati felépítési elvtől való legfontosabb eltérés a Magánalkalmazottak Szakszervezetének létrehozása volt, ez egyébként a legnagyobb létszámú szakszervezet, 300 000 feletti taglétszámmal)

Az ÖGB taglétszáma 1983. októberében, a 10. kongresszuson ismertett adatok szerint 1 672 000 fő volt (31 000-rel több, mint 4 évvel korábban). A következő kongresszuson közölt adat szerint a taglétszám 1988-ban 1 millió 643 ezer fő volt.

A szakszervezeti szervezettség arányához összehasonlíttásként néhány nyugat-európai ország adatait idézzük a hetvenes évek végéről: Belgium 65-70; Dánia 60-70; Franciaország 23-25; Hollandia 35; Nagy-Britannia 4-550; NSZK 35-40; Olaszország 33-40; Svájc 25-30; Svédország 85 százalék. (Pelinka 1983:80)

A munkavállalók szakszervezete és a „munkavállalók pártja”, az Osztrák Szocialista Párt között ugyanakkor egy sajátos szervezeti összefonódás áll fenn a szakszervezetek szocialista frakcióján keresztül. Az ÖGB-ben a különböző pártokhoz tartozó szakszervezeti tagok frakciókba tömörülnek. Az ÖGB szervezeti szabályzata a frakciók létét nem rögzíti, működésüket nem szabályozza (frakciók de facto az ötvenes évek elejétől működnek, kialakulásuk időpontjáról ellentmondó adatok vannak).

Az ÖGB-ben jelenleg 5 frakció működik, ebből 4 de facto pártfrakció:

1. Szocialista Szakszervezeti Frakció (Fraktion Sozialistischer Gewerkschaftler) az SPÖ-höz tartozó szakszervezeti tagokat fogja össze. (Üzemi szinten nem SPÖ-tagok is csatlakozhatnak a frakcióhoz, de ez ritka.)

2. Keresztény Szakszervezeti Frakció (Fraktion Christlicher Gewerkschaftler), az Osztrák Néppárthoz kapcsolódik (de nem részszervezete annak).

3. Szabad Munkavállalók (Die Freiheitliche Arbeitnehmer), a Szabadságpárthoz áll közel.

4. Szakszervezeti Baloldali Blokk (Der Gewerkschaftliche Linksblock) az Osztrák Kommunista Párt szakszervezeti frakciója.

5. A Szakszervezeti Egység Munkaközössége (Die Arbeitsgemeinschaft für Gewerkschaftliche Einheit), baloldali, pártoktól független frakció (a KPÖ-ből 1968 után kivált szakszervezeti tagok hozták létre).

A szakszervezeti frakciók súlyát, arányait mutató adatokat nem hoznak nyilvánosságra; gyakorlatilag azonban a munkáskamarai választások eredményeit tekintik mércének. Ugyanis a kötelező tagságú munkáskamarák választásain szakszervezeti frakciók listái indulnak. (Az eredményeket torzítja ugyan, hogy a frakció-listák mellett esetenként név szerinti listák is vannak, másrészt a kötelező kamarai tagság köre szélesebb a szakszervezeti tagok körénél, s nem szakszervezeti tagok is a szakszervezeti frakciók listáira adják le a szavazatukat.) (Példaként lásd a 15. sz. táblázatot.)

A frakciók listáira leadott szavazatok a Munkások és Alkalmazottak Kamarája választásain 1979-1984 (százalékban)

Frakció	1979			1984		
	Munk.	Alk.	Össz.	Munk.	Alk.	Össz.
Szocialista frakció	72,4	50,9	64,3	66,5	45,7	58,7
Néppárti frakció	23,7	43,2	31,0	29,2	48,7	36,5
Szabadságpárti fr.	2,3	4,6	3,2	2,2	3	2,5
Balold.Blokk	1,3	0,9	1,2	1,6	0,9	1,4
Szaksz.Egység	0,3	0,4	0,3	0,5	1,7	1

Forrás: Margulies et al 1980:76; Arbeiterkammer 1985.

Az ÖGB-ben a legnagyobb és a legbefolyásosabb a Szocialista Szakszervezeti Frakció. Mindig ez a frakció adja az ÖGB elnökét, az elnökhelyettesek többségét, a 15 szakszervezet többségében (a nyolcvanas években 13-ban) az elnököt. A Szocialista Szakszervezeti Frakció az Osztrák Szocialista Pártban ténylegesen rész-szervezetként működik, s az SPÖ szervezeti szabályzata szerint „az SPÖ programjának megfelelően” tevékenykedik az üzemekben, ahol üzemi alapszervezeteket alkot. A párt és a szocialista frakció megfelelő szervezetei (üzemi, kerületi, tartományi, országos szinten) kölcsönös delegálással biztosítják az együttműködést. Az SPÖ országos kongresszusain rendre sor kerül a szocialista szakszervezeti frakció beszámolójára, vezetői — akik egyúttal az ÖGB tekintélyes vezetői — ott vannak az SPÖ vezetőségében, valamint az SPÖ listáján a parlamentben, a kormányban, vezető állami funkciókban. Ily módon az ÖGB a domináns szocialista frakció révén ténylegesen az SPÖ-vel fonódik össze, ugyanakkor az ÖGB-ben működő többi frakció más pártpolitikai irányokhoz kötődik.

Anton Benya (az ÖGB évtizedekig nagyhatalmú elnöke) a szakszervezeti frakciók létét és működését úgy értékelte, hogy azok a legkevésbé sem zavarják az együttműködést és létük nincs ellentmondásban az ÖGB pártok feletti jellegével, sőt, az ÖGB többek között a frakciók munkájának köszönheti erejét, hiszen így „az össz-munkásságon belüli viták, ügyek az össz-szervezeten belül játszódhatnak le. Sok kérdésben egységes felfogás alakul ki, mivel az ÖGB-ben a többségi csoport fontosnak tartja, hogy akaratát ne kizárólag a többségi döntésekkel juttassa érvényre”. A frakciók egyetértének abban, hogy kívülről senki sem írhatja elő cselekedeteiket. (Benya 1975:12) Az ÖGB azt az álláspontot képviseli, hogy a szakszervezeti frakciók nem az adott párt utasításai szerint tény-

kednek, hanem a párt és a frakció között politikai egyetértés és politikai együttműködés van.

A politológiai elemzések úgy fogalmazzák, hogy Ausztriában a pártok és a szakszervezetek (frakciók) között nemcsak lényegi átfedések és személyi összefonódások vannak, hanem részben „szervezeti-intézményi szinkronizáció” is fennáll (Lang 1983:886). A frakciók a szakszervezetek és a pártok közötti összefonódás „átkapcsolási központjai” (Pelinka 1980:105). Ausztriában tehát a legfontosabb érdekszervezetek közvetlenül a pártrendszer befolyása alatt állnak, e szervezetek vezető funkcionáriusainak kölcsönös képviselete egymás szervezeteiben nagymértékű funkcióhalmozódással jár, s ez a pártpolitikai és az érdekképviseleti szintek állandó összekapcsolódását hozza magával. Egyszersmind lehetővé teszi, hogy a problémák tetszés szerint áttolhatók (a célszerűség és a politikai szükségletek szerint) az egyik szintről a másikra. Például az elosztási konfliktusok az érdekegyeztetés szférájába, ahol a „politika-előtti” szinten folyik az alku, az érdekiegyenlítés mozgatói mégis direkt politikai érdekek és szempontok, mint például a politikai stabilitás igénye, a foglalkoztatás bővítésének kötelezettsége, gazdaságpolitikai, beruházási, strukturaváltási érdekek stb. Az érdekegyeztetés szakszervezeti és érdekszervezeti színekben jelenlevő képviselői pedig egyszersmind a pártok vezető személyiségei, pártjaik parlamenti képviselői, nagy befolyású kamarák elnökei.

Az érdekképviseleti rendszerben sajátos helyet foglalnak el a *kamarák*. Nagy múltra tekintenek vissza: az ipari és kereskedelmi kamarák a múlt század második felében jöttek létre, a munkáskamarát 1920-ban iktatták törvénybe. Jelenleg három nagy kamara működik, amely átfogja az egész gazdasági életet. A kamarai tagság Ausztriában kötelező, a kamarai rendszer az összes gazdaságilag aktív személyre kiterjed. A kamarák közjogi intézmények, érdekképviseleti, törvénykezdeményezési, valamint ellenőrzési jogokkal vannak felruházva. Valamennyi bérből élő foglalkoztatott automatikusan tagja a Munkások és Alkalmazottak Kamarájának (a tagdíjat bérükből központilag levonják). Kereken 2 millió munkavállaló tartozik a Munkáskamarához. Ily módon a munkavállalók Ausztriában két érdekképviseleti szervezettel rendelkeznek: a kötelező tagságú kamarával és az önkéntes alapon szerveződő szakszervezettel, s így érdekeiket két párhuzamos, de egymással kapcsolatban álló csatornán közvetítik. A Munkáskamara és az ÖGB között munkamegosztás van. A Munkáskamara főleg a gazdaságpolitika, a szociálpolitika és az oktatás-képzés területén végez elméleti elemzéseket, részt vesz a törvényelőkészítésben, véleményezésben, jogvédelmet nyújt, a munkavállalók képzését, átképzését szervezi stb. A munkavállalók mindkét érdekszervezete erőteljesen cent-

ralizált és bürokratizálódott. Felépítésük a föderalista államszervezetet követi, de valójában Bécsbe összpontosul. A munkáskamarák esetében ténylegesen az országos (szövetségi) csúcsszerv kezében vannak a jogosítványok. A választások mind a szakszervezetekben, mind a munkáskamarákban bonyolult, indirekt választási rend szerint folynak, a tagságnak kevés a lehetősége a demokratikus akaratképzésre a szervezeten belül.

A Szövetségi Gazdasági Kamara a tartományi kereskedelmi és iparkamarák csúcsszerve, valamennyi ipari, kereskedelmi, közlekedési, idegenforgalmi, bank- és biztosítási önálló vállalkozó központi (és kötelező) érdekképviseleti szerve. A kamarán belül az ÖVP rész-szervezeteként működő Osztrák Gazdasági Szövetség és az Osztrák Iparegyesület játszik fontos szerepet, s így politikai és érdekképviseleti szempontból a Néppárthoz áll közel.

A Mezőgazdasági Kamarák esetében is hasonló a helyzet: a tartományi mezőgazdasági kamarák kötelezően tömörítenek minden mezőgazdaságban foglalkozót, egyesület formájában alkotnak országos föderációt. Ténylegesen az ÖVP rész-szervezeteként működő Paraszt-szövetség kezében van a politikai hangadó szerep.

A kamarák és a pártok rész-szervezeteinek összefonódása megmutatkozik a kamarai választásokon, ahol — mint a munkáskamarákról szólva jeleztük — tulajdonképpen „pártlisták” indulnak, érdekszervezeti vagy szakszervezeti frakció formájában. A Szövetségi Gazdasági Kamara választásain például 1985-ben az „ÖVP-lista”, az osztrák Gazdasági Szövetség 84 százalékot kapott; a Szabadságpárt által befolyásolt Szabad Iparosok Köre 3 százalékot, míg a Szocialista Párthoz közelálló Szabad Gazdasági szövetség 8 százalékot. A Mezőgazdasági Kamarában érvényesülő pártbefolyás az Osztrák Néppárt nagy túlsúlyát mutatja. Az 1985-ös kamarai választásokon a Paraszt-szövetség 84 százalékot kapott, a szocialisták parasztszervezete (az SPÖ-hoz közelálló Munkás-Paraszt Szövetség) 10 százalékot, a Szabadságpárt parasztszervezete (Szabad Parasztság) 3 százalékot.

A politikai pártok tehát kétszeres közvetítéssel (a hozzájuk közelálló — vagy hozzájuk kapcsolódó — szakszervezeti frakciók, illetve érdekszervezetek útján (azok üzemi csoportjai révén s a közjogilag is szentesített kamarák választásain induló „frakció-listák” formájában) gyakorolnak befolyást a munkahelyek, az üzemek életére. A pártok tehát politikai pártként nincsenek benn a munkahelyeken (ritka kivételnek számítanak az SPÖ esetében az üzemi szakszervezeti csoportokkal közvetlenül együttműködő pártalapszervezetek), számos közvetítéssel azonban — a pártoknak a politikai rendszerben elfoglalt centrális

helyéből következően — hatást gyakorolnak az érdekszervezeti szféra erőviszonyaira és érdekegyeztetési gyakorlatára, „érdekszervezeti színekben” jelen vannak a munkaadók és munkavállalók tárgyalásain, a munkavállalói részvétel üzemi és „üzemen felüli” fórumain.

Az érdekszervezetek együttműködésének Ausztriában kialakult gyakorlatát a hatvanas évek elejétől nevezik *szociális partnerség*nek. A nyolcvanas évek elején a nemzetközi figyelem és a tudományos érdeklődés újra az osztrák *szociális partnerség* felé fordult. Az „osztrák modell” egyik fontos „kötdanyagaként”, a korporatív modell jellegzetes példajaként, válsághárító vagy válságmérséklő eszközként jellemezték. Az ausztro-keynesianizmus és a szociális partnerség kapcsolatát számos elemző olyan innovációnak tekinti, amelyet az osztrák modernizációs politika és Ausztria stabilizálásának és felzárkóztatásának folyamata termelt ki. (Marin 1988; Gehmacher 1989)

Az osztrák szociális partnerséget nemegyszer példaerejű konstrukciónak, átvehető „osztrák modellnek” is feltüntetik, holott tartósságának és hatékonyságának forrása éppen az, hogy az osztrák viszonyok sajátosságaiból fokozatosan nőtt ki és formálódott, nagyon gyakorlatias úton. Feltételei és hatásai olyannyira beleágyazódtak az osztrák gazdasági struktúra sajátosságaiba, az állam szerepkörének változásaiba, a pártok politikai kapcsolatrendszerébe, hogy a pártrendszer vizsgálatánál nem tekinthetünk el a szociális partnerség működésének bizonyos részleteitől.

A munkaadók és a munkavállalók érdekegyeztetésének és együttműködésének középpontjában kezdetben a bér- és áregyezmények álltak, az elosztási konfliktusok szabályozásának módja azonban a gazdaság- és társadalompolitika egyre szélesedő körére kihatott. A tőke és a munka képviselői közötti együttműködés informális, szabályokban nem rögzített, de rendszeres volt. A munkaadók és a munkavállalók szervezetei előzetes érdekegyeztető tárgyalásokat folytattak, hogy a köztük levő érdekellentéteket és konfliktusokat a közösen elfogadott „össz-gazdasági” szükségleteknek megfelelően szabályozzák kompromisszumos módon. Így a tőke és a munka konfliktusait a csúcsszervezetek kiemelték az üzemi szintről, és a „csúcson” kialakított megegyezést (mint az üzemek feletti szintű munkavállalói „Mitbestimmung” következményét) kötelezően írják elő az egyes üzemeknek. Az érdekszervezetek megegyései, a kialakított kompromisszumok azután a pártok parlamenti vitáiban, a költségvetési tárgyalásokon, majd a parlament és a kormány gazdaságpolitikai döntéseiben kapják meg a szentesítést.

A gazdasági és szociálpolitikai döntések többségét ily módon nem közvetlenül a parlamentben, illetve a kormányban hozzák, hanem előzetesen parlamenten kívüli intézményekben megtárgyalják, egyeztetik. A szociális partnerség csak az érdekszervezetek — pártok — állam háromszögében értelmezhető, és az érdekszervezetek integrálódását mutatja a pártokra épülő demokrácia rendszerébe.

A szociális partnerség előfeltétele volt az érdekcsoportok nagyfokú koncentrációja és centralizációja, következménye pedig az erős integrációs hatás. Az érdekszervezetek átfogóak, ugyanakkor területileg és szakmailag erősen tagoltak, vertikálisan integráltak, az érdekreprezentáció magas foka jellemzi őket, működésük erősen centralizált, ezáltal kapcsolataikat úgy tudták intézményesíteni, hogy az állam gazdaság- és szociálpolitikájába hatékonyan beleszóljanak. Támaszkoznak az állam szabályozó és kompenzáló szerepére a gazdaságban, s egyúttal elő is segítik azt.

Az állam gazdasági irányító és szervező szerepét Ausztriában fokozott mértékben lehetővé tette és egyúttal igényelte az államosított szektor különösen magas aránya a gazdaságban. (Különböző tényezők — foglalkoztatottak, megtermelt érték stb. — szerint számolva ez az arány 20-35 százalék körül volt a nyolcvanas évek közepéig.)

Ausztriában a szociális partnerség a munkásság számára teljes foglalkoztatottságot és folyamatos bérnövekedést, a vállalkozók számára folyamatos nyereségnövekedést, s mindkettőjük számára ösztársadalmi stabilizációt ígért, mindaddig, amíg a társadalmi termelés növekedése és a többlettermék elosztása megkönnyítette az elosztási kompromisszumokat. (A szociális partnerség célja: a „költségminimalizálás” az elosztási harcokban, a nemzetgazdasági „súrlódási veszteségek” csökkentése, másszóval a „szociális béke” — írta Weissel /1988/.)

A szociális partnerség magva a Paritások Bizottság. 1957-ben kezdeményezte Johann Böhm, az ÖGB akkori elnöke és Julius Raab, akkori néppárti szövetségi kancellár, hogy a munkaadók és a munkavállalók érdekszervezeteinek vezetői informális módon, a nyilvánosság kizárásával, önként és jól felfogott érdekből egyezzenek meg a bér- és árkérdésekben. Később ez kiszélesedett, s a tárgyalások és kompromisszumos döntések kiterjedtek az alapvető gazdasági és szociális kérdésekre. (Az előzményt az 1947-től évente megkötött ár- és béregyezmények jelentették, amelyeknek komoly szerepe volt az infláció leküzdésében és az újjáépítésben.) A Paritások Bizottságot ideiglenesnek szánták, de az osztrák politikai berendezkedés egyik legstabilabb eleme lett. A Paritások Bizott-

ságban kettős paritás, továbbá önkéntesség és egyhangú döntés érvényesül: két munkavállalói érdekszervezet, az ÖGB és a Munkáskamara (mindkettőben az SPÖ befolyása dominál) és két munkaadói érdekszervezet, a Szövetségi Gazdasági Kamara és a Mezőgazdasági Kamara (mint csúcsszervek; mindkettő az ÖVP-hez kötődik) képviselik magukat. Az érdekszervezeti paritás tehát egyben párt-paritást is jelent. A négy szervezet elnökei (és szakértői) vesznek részt a tárgyalásokon, továbbá az érintett miniszterek (gazdasági, szociális, államosított ipari stb.), a kormányfő (a szövetségi kancellár) elnököl. A kormány tagjainak 1966 óta csak tanácskozási joga van az üléseken, hogy a kormányzó párt szava ne legyen „túlsúlyos” a döntéseknél. A négy érdekszervezet vezetői egyhangú döntést hoznak: az egyensúly-konstrukció, a kölcsönös vétő lehetősége biztosítja a minimális konszenzust. A bizottság működését csak szokásjog rögzíti. Általában havonta egyszer üléseznek. Két albizottság van: a bér-albizottság ellenőrzi és hagyja jóvá az Ausztrában kötött összes bér-egyezményt (a kollektív szerződések módosítására irányuló tárgyalásokat az ÖGB csak a bér-bizottság jóváhagyásával engedélyezi — vagy tiltja meg — az ágazati szakszervezeteknek). Az ár-albizottság ellenőrzi a fogyasztói árak meghatározott körét (körülbelül egyharmadát), és a vállalkozóknak csak bizonyos feltételek között engedélyez áremelést. A Paritásos Bizottság mellett 1963-ban létrehozták a gazdasági és szociális kérdésekkel foglalkozó tanácsot, s azóta számos más munkabizottság is létrejött. (Ucakar 1974:418) A szociális partnerség nem korlátozódik a Paritásos Bizottság tevékenységére; az érdekszervezetek paritásos alapon ott vannak a parlamenti és minisztériumi bizottságokban, a bankok és különböző fejlesztési alapok testületeiben. (Marin 1982a; Margulies et al. 1980)

A szociális partnerséget Emmerich Tólos a következőképpen definiálja: kooperáció az állami cselekvés hagyományos szereplői (pártok, kormány, adminisztráció) és a monopoljellegű érdekszervezetek (vállalkozók, parasztok, munkások-alkalmazottak szervezetei) között a gazdasági és szociális problémák s konfliktusok szabályozására, illetve irányítására. Az osztrák szociális partnerség létrejöttét megalapozta a két nagy párt tartós együttműködése (s ennek előfeltételeként a pártok orientációjának megváltozása: egyrészt az SPÖ „államhordozó” párttá válása és a rendszeren belül folytatott reformpolitikája, másrészt mindkét nagy párt konszenzusra törekvő politikai gyakorlata). Mind a pártok, mind a kormány igényt tart az érdekszervezetek közreműködésére. Ez egyfelől felértékeli az érdekszervezeteket, másfelől teher-

mentesíti a kormányt és a pártokat, amikor a szociális partnerekre bízta a szociális konfliktusok kooperatív megoldását. (Tálos 1982:267)

A korporatív rendszerirányítás hatékonyságának feltételei és a szükséges „bizalomtöbblet” garanciái között az elemzők kiemelik az állami (illetve kommunális tulajdonú) vállalatok magas arányát és a magántőke relatív gyengeségét; az érdekszervezetek magas fokú centralizáltságát és monopol-jellegét; a szociális partnerek, a pártok és az állam szoros összefonódását (személyeken keresztül is); a cselekvőképes, kevés személyből álló döntési központokat (Fach-Gierszewski 1985:281). Más szakértők rámutatnak, hogy a szociális partnerség politikája egy de facto vegyes gazdaságban működik, ahol a javak, a munkaerő, a tőke allokációját részben piaci erők, részben a közületi (államosított) szektor működése és a gazdaságra ható bürokratikus intézmények szabják meg (Kramer 1982).

Az osztrák gazdaság igen kiterjedt közületi szektorában a szociális partnerség érdekegyeztető és konfliktusszabályozó rendszere évtizedeken át stabilizáló funkciót töltött be. Hozzájárult ugyanakkor a hierarchikus szervezeti formák megmerevedéséhez. Az államosított ipar válságának (amely a nyolcvanas évek elejétől vált manifesztté) egyik okát a szakértők a túlhaladott, bürokratikus-centralizált szervezeti formákban látják (a hagyományos, hierarchizált vezetési struktúra, a „tonnák és megawattok” szemlélet, a nagy-szervezetek nehézkessége, az államosított ipar üzemének innováció-képtelensége), mindezek gátolták a gazdasági válságjelenségekre való megfelelő reagálást. Ugyanakkor megőrződött a gazdasági és politikai elit hatalmi monopóliuma. Az államosított ipar területén a két nagy politikai párt számára a gazdasági és politikai hatalmi monopóliumok megtartása volt a tét. A pártok képviselői évtizedek óta paritásos alapon töltötték be a vezető-irányító posztokat az államosított szektorban. A pártoknak a közületi szektorba delegált képviselői és a menedzserréteg pozícióik megőrzésében voltak érdekelték (s védték a megcsontosodott struktúrákat, amelyek — kritikusaik szerint — a lobbizás, a korrupció melegágyai és az illegális pártfinanszírozás forrásai lettek). (Bayer-Kreisky 1988:231) Az osztrák szakszervezeti vezérkar — hivatkozva a munkavállalók jogos foglalkoztatási és szociális érdekeire, a munkahelyek biztosításának, a munkanélküliség visszaszorításának követelményeire — a nyolcvanas években is védte a veszteséges államosított ipar pozícióit, kiállt a hatalmas állami szubvenciók mellett, és fékezte az elkerülhetetlennek bizonyult struktúra-átalakítást. A „beton” szakszervezetek az ökológiai szempontok háttérbe szorításával a rövid távú gazdasági érdekeket védték, s állás-

pontjuk közvetve hozzájárult az ökonómiai és ökológiai érdekek konfliktusának kiéleződéséhez.

Az érdekszervezetek intézményesített befolyását a korporatív rendszerben a kamarák hagyományos szerepe is elősegíti (minthogy a kamarák együttműködését az állami szervekkel törvények rögzítik, s a kamarák mint közjogi testületek érdekképviselői működésük során az állam tevékenységével kapcsolatos feladatokat is ellátnak).

A politikai rendszer működése és a politikai kultúra egyes hagyományos elemei is hozzájárultak a szociális partnerség kiépüléséhez és megszilárdulásához, amely ezáltal koncentráltan testesítette meg ezeket a sajátosságokat. Ilyenek: az érdekek integrációjában az összhang, a megegyezés keresésének mechanizmusai; a szociális partneri viszonyban megvalósított érdekegyeztetés relatív autonómiája a parlamenttal szemben; a pártok közötti együttműködés hagyományai (Pelinka 1981).

Mindezek a vonások azt is jelzik, hogy az osztrák szociális partnerség több, mint az érdekszervezetek korporatív kooperációja, s hatóköre a legkevésbé sem szűkíthető le az elosztáspolitikára.

Az osztrák szociális partnerséget számos elemzés a *neokorporatizmus* egyik legkifejezettebb példjaként tekinti.

A neokorporatizmus-vita a hetvenes években folyt, amerikai politológiai előzményekre támaszkodva. A vitában leginkább Philippe C. Schmitter teóriája hatott ösztönzően. Schmitter az érdekközvetítésnek három típusát különböztette meg: 1. pluralizmus (szabad, autonóm csoportosulások versengése); 2. korporatizmus (szervezett érdekközvetítés, kötelező tagságú érdekszervezetekkel, amelyek nem versenyeznek, érdekképviselői monopóliumuk és hierarchizált strukturájuk van, és az állam elismeri tevékenységüket); 3. szindikalizmus (az állam és a pártok által el nem ismert csoportok egymás közti konfliktusaikat maguk között oldják meg). Schmitter az ideáltipikus korporatív szindrómát úgy írja le, hogy abban szoros kooperáció van az állam és az érdekszervezetek között. Két változata van: az állami (autoriter) korporatizmus és a társadalmi (liberális) korporatizmus. (In: Alemann-Heinze 1978:94-97)

Lembruch a „korporatizmus” fogalmával az érdekképviselő új módját jelöli, amelyben az érdekszervezetek nem elsősorban a „pressure politics” folytatói, hanem az érdekszervezetek instrumentalizálódásának tendenciája az állami irányítási tevékenységgel kapcsolódik össze. (In: Alemann-Heinze 1978:51) Az érdekszervezetek részt vesznek az állami irányítási tevékenység kialakításában és megvalósításában, és ez olyan messze mehet — írja Lembruch —, hogy az érdek-

szervezetek az irányítás központi elemének tűnnek, miközben az állami apparátus szerepe csökken, mint ez különösen az osztrák szociális partnerség esetében látható. Lembruch az érdekszervezetek helyzetének és szerepének változásából indul ki. Megítélése szerint a liberális korporatizmus, amely az egyesülési szabadság és az egyesületi autonómia alapján áll, az osztálykonfliktus államilag irányított szabályozásának új formája.

A német politológiai irodalomban — mint Alemann rámutatott — az egyesületek szerepét Fraenkel pluralizmus-elmélete értelmében úgy ítélték meg, hogy az egyesületek a politikai akaratképzés legitim alkotórészei, s sajátos kölcsönviszony jött létre az egyesületek és az állam között, amelyben végbement az állam „társadalmasodása” és az egyesületek, az érdekszervezetek „államosodása”. A társadalmi érdekeknek az állami politikába való inkorporálódása éppen azokban a liberális-demokratikus és kapitalista ipari államokban ment végbe, ahol erős szociáldemokrata mozgalom hat a kormánypártra és az egyesítés szakszervezetekre. „Nagy-Britanniában és Ausztriában, Skandináviában és az NSZK-ban is sokféle formában mutatkozik meg az állam, a tőke és a munka 'hármassága': intézményes vagy kötetlen formában és számos területen (a bérpolitikától kezdve az energia- vagy a szociálpolitikáig)”. (Alemann 1981:6, 29, 51) A korporatizmus tehát Alemann szerint egy paradigma a liberális-demokratikus ipari társadalmak elemzéséhez, amely szociopolitikai és szocioökonómiai faktorokat kapcsol össze.

Joachim Raschke a pártok és az érdekszervezetek vonatkozásában a neokorporatizmus lényegét abban látja, hogy kialakult egy tárgyalási szisztéma a kormány, a munkaadói és a munkavállalói érdekszervezetek között, s ezáltal a politikai döntést lényegében megvonták a pártrendszertől, s annak csak az utólagos legitimálás funkciója maradt. Raschke megítélése szerint a legelőrehaladottabb ez a fejlődési vonal a hetvenes évek végén Svédországban, Norvégiában és Ausztriában (Raschke 1978:21).

A neokorporatizmus-vita az osztrák politológiában a nyolcvanas évek elején zajlott le. Emmerich Tólos vita-összefoglaló tanulmánya rámutat: a „korporatizmus” kifejezést az angolszász politológia aktualizálta, tisztán formális alapon (a kontinentális politikai tradíciókra kevés tekintettel). Tólos szerint ez a fogalmi konstrukció kevésbé alkalmas az osztrák szociális partnerség értelmezésére. Amit a szakirodalom Ausztriában neokorporatizmusként tart számon, az nem más, mint a szociális partnerségnek az ötvenes évektől kialakult stabil rendszere. Nem akut válsághárításként jött tehát létre, hanem tartós konfliktusszabályozásként funkcionál (Tólos 1982), eltérően az

NSZK-tól, ahol a „szelektív korporatizmus” módszerét a hetvenes évek strukturális válságának kezelésére alkalmazták (Grande-Lang 1982:352).

Bernd Marin szerint a szociális partnerség reprezentálja a neokorporatista érdekközvetítést és érdekkiegyenlítést, s ez „történelmi kompromisszum” az államapparátus, az üzleti világ és a vállalkozói szervezetek, valamint a munkásmozgalom szervezetei között (Marin 1982b:327). Az autonóm érdekszervezetek korporációját, a Paritások Bizottság keretében folytatott gazdaságpolitikai érdekegyeztetést Marin úgy értelmezi, hogy abban az osztálykonfliktusok és az uralmi viszonyok „modernizációja” és átalakulása mutatkozik meg, s a technokrácia felemelkedése rejlik mögötte. A technokrácia érdekelt a társadalmi konfliktusok szabályozásának neokorporatista módszereiben; az így kialakított rendszert Marin (nem kevés iróniával és némi keserűséggel, utalva a „felvilágosult abszolutizmus” örökségére és annak továbbélő hatásaira, a bürokratizmusra, a hierarchizált viszonyokra és a centralizált döntési strukturákra) „felvilágosult technokorporatizmusnak” nevezi (Marin 1982a).

A nyolcvanas évek elejétől, a válság hatására, sokan a szociális partnerség válságát vagy végét jövendölték Ausztriában. Kétségtelen, hogy a növekvő gazdasági nehézségek és bővülő politikai elvárások nyomása nehezedett a szociális partnerségre. Bár a szociális partnerek alapkon-szenzusa korábban a gazdasági növekedésre épült, a stagnáció és a gazdasági nehézségek idején a terhek megosztására is alkalmasnak tűnt a szociális partnerség rendszere, és hozzájárult a válság leküzdéséhez, a struktúraváltáshoz.

A nyolcvanas évek közepén az osztrák politológiai irodalomban vita folyt a szociális partnerség jövőjéről. „Szociális partnerség — válságban” ez volt a vita kettős értelmű mottója, s arra a kérdésre keresett választ, hogy válságba került-e a szociális partnerség a gazdasági válság következtében, illetve hogy válsághárító mechanizmusként is alkalmas-e. A Peter Gerlich vezetésével, a fent idézett címmel kiadott tanulmánykötet (Gerlich-Grande-Müller 1985) szerzői elfogadják az osztrák viszonyokra nézve a neokorporatizmus megjelölést, s a neokorporatizmus eredményeit és korlátait vizsgálják. Több írás vitába száll azonban azzal a felfogással, amely szerint Ausztria a hetvenes és a nyolcvanas évek fordulóján a neokorporatizmus „minta-országává” vált. A korporatizmust és a szociális partnerséget egymást részben átfedő, de nem azonosítható fogalomnak tekintik. Fach és Gierszewski tanulmánya a hetvenes éveket a „szelíd korporatizmus” évtizedeként minősíti. A szociális partneri viszony keretében a kooperációt az jellemezte, hogy 1.) időben: szimultán történt az együttműködő partne-

rek között a teljesítések és ellenszolgáltatások (áldozathozatal) kiegyenlítése; 2.) a tárgyat tekintve: disztributív ügyekben kellett dönteni, ahol a növekményt osztották el; 3.) társadalmilag: a partnerek kölcsönösen respektálták egymást, szimmetrikus viszony állt fenn (amelynek háttérébe osztályhatalmi viszonyok egyensúlya állt). A stagnálás és az alkalmazkodási válság Ausztriában előidézte a „szigorú korporatizmusra” való átmenetet, amikor is a mai áldozathozatalt majd csak a jövőben akceptálják; redisztributív (újraelosztási) ügyekben kell dönteni, ahol a munkavállalóknak kell áldozatot hozni; s a szociális klíma is megváltozott: a munkaadók „több érték” szempontja dominál a szakszervezetek „több fogyasztást” óhajával szemben. (Fach-Gierszewski 1985:284:291)

Az érdekszervezetek és a korporatizmus-vita témája a nyolcvanas években a magyar politológiai irodalomban is megjelent. Pokol Béla „Politikai pártok és érdekegyesületek” című tanulmánya átfogóan foglalkozott a polgári demokráciák politikai rendszerének struktúraváltásával: az első struktúraváltásnak a tömegpártok megjelenését, a második struktúraváltásnak (a második világháborút követően) az érdekszervezetek térnyerését és az érdekek intézményesülésének változásait nevezi. Ebből a parlament és a pártok szerepének csökkenése is következhet. (Pokol 1981:527-533).

Az osztrák szociális partnerséget magyarul először Bruszt László „Konszenzus és stabilitás. Az osztrák szociális partnerségről” című írása mutatta be. A tanulmány kitért a szociális partnerség történelmi és szervezeti előfeltételeire (a korporatív hagyományokra, a kamarák korai és átfogó kiépülésére) és bemutatta a konszenzusteremtés mechanizmusait. Külön figyelmet fordított arra, hogy a stabilitás mint cél és érték milyen szerepet játszik a kompromisszumteremtő gyakorlatban (Bruszt 1983). Papp Zsolt elemzése („Az osztrák szociális partnerségről”) a liberális, felvilágosult neokorporatizmus legitimációs erejét, a gazdasági ésszerűség és a politikai lojalitás biztosítását, a megvalósításhoz szükséges többrétegű kooperációt emeli ki. (Papp 1986). Bruszt László egy másik tanulmányában („Érdekszervezetek a politikai rendszerben”) a „korporatív mintaországok” közé sorolja Ausztriát, mivel „a leginkább kifejlett korporatív megoldásokat Nyugat-Európában kétségtelenül Ausztriában találhatjuk” (Bruszt 1987). Áttekintésében a funcionális érdekképviseletek és a polgári demokrácia hagyományos intézményeinek viszonyát és a politikai problémák rendezésének módját vizsgálja. Ebben az összefüggésben kerül az első helyre az osztrák szociális partnerségnek nem

intézményesült, de stabil rendszere, amely a politikai akaratképzés fóruma.

Az osztrák korporatizmus-vita felszínre hozta — mint erre Wolfgang C.Müller tanulmánya rámutatott — azt a hiányosságot, hogy az érdekszervezeti rendszer és a pártrendszer szisztematikus összefüggéseire a politikatudomány eddig kevés figyelmet fordított. A szociális partnerség szempontjából nézve előfeltételként vették számba a pártok és az érdekszervezetek összefonódását, de megelégedtek olyan kijelentésekkel, hogy a szociális partnerség „relatív autonóm” illetve hogy a „pártkonkurenciát hatályon kívül helyezi” (Müller 1985:139). Lembruch — a pártok által uralt „megegyezéssel demokrácia” (Konkordanzdemokratie) és a korporatizmus közötti párhuzamokat keresve — felvetette, hogy a pártok és érdekszervezetek Ausztriára jellemző összefonódásán túl a két struktúra, a pártrendszer és az érdekszervezeti rendszer viszonyát is vizsgálni kellene. Ausztriában e két alrendszer viszonya szimbiózisként jellemezhető, s ez kiegészül azzal, hogy a szociáldemokrata pártnak a kormányban való részvételén keresztül a szakszervezetek is bevonódnak a neokorporatista megoldásokba. A korporatizmusban a pártok tehát korántsem „feleslegesek”. A politikacsínálás parlamenti és érdekszervezeti formái között funkcionális differenciálódás van. Tálós mutatott rá, hogy a pártok és a parlament szerepének csökkenése a korporatív struktúrákkal szemben nem a pártok ellenére, hanem azok „tudtával és közreműködésével” ment végbe.

A fentieket figyelembe véve azt mindenesetre elmondhatjuk, hogy a pártrendszer és az érdekszervezeti rendszer között időnként bizonyos „kompetencia-eltolódás” történik és aszinkronitás figyelhető meg: válságos időkben az érdekszervezetek tehermentesítő szerepe kevésbé hatásos, és ilyen helyzetben a pártok alternatívákat keresve inkább hajlanak a konfrontációra, azaz az együttműködő érdekszervezetek és a rivalizáló pártok kapcsolatrendszerei között a különbség és a feszültség megmutatkozik.

A korporatív modell (az érdekszervezetek és az állam összefonódása) Ausztriában tehát kiegészül a pártrendszer beépülésével. Ezáltal — Grande és Müller megfogalmazása szerint — a pártrendszer és a szociális partnerség rendszere között dinamikus feszültségi viszony jön létre. (Grande-Müller 1985) A nagy pártok együttműködése még a nyolcvanas évek végén támaszkodott arra a szociokulturális háttérre, „alépitményre”, amelynek része a szociális partnerség.

IV. A „PÁRTÁLLAMI DEMOKRÁCIA”; A PÁRTOK FUNCIÓI ÉS VISZONYUK AZ ÁLLAMHOZ

A „parteienstaatliche Demokratie” („pártállami demokrácia”, „pártokra épülő demokratikus állam”) fogalmát az osztrák politikai rendszerre vonatkozóan háromféle értelemben használják:

a) *normatív* értelmezésben, amely azt fejezi ki, hogy e felfogás szerint a pártok a demokratikus politikai akaratképzés legfontosabb szervei, a pluralista rendszerű demokrácia nélkülözhetetlen alkotórészei, ezért a pluralista parlamenti demokrácia szükségképpen „pártokra épülő” „pártállami” demokrácia;

b) *analitikus* fogalomként, amely az osztrák pártrendszer sajátosságait írja le (a két nagy párt mint a pártrendszer oszlopai; a pártok és az érdekszervezetek összefonódása; a pártok tevékenységének az állami szférába való „átcsúszása”, s ily módon a pártok társadalmi jellegének elhomályosodása, a pártok „államosodása”);

c) *kritikai* funkcióban, amely a pártok túlsúlyos szerepét mutatja be (a pártok közvetlenül állami funkciókat látnak el; a pártok olyan szférákra is rátelepültek, amelyek kívül esnek a politikai szférán — például gazdaság, oktatásügy — és ott döntési és rekrutációs funkciókat látnak el, „hivatali patronázt” alakítottak ki stb.) E kritikai álláspont szerint a „pártok kartelljének” (Kirchheimer) uralma kiváltja a közvélemény elutasító reagálását, a pártoktól való elfordulást, a rendszer legitimációs bázisának csökkenését, tehát elengedhetetlen a „pártállami jelleg” visszaszorulása, s a társadalomnak emancipálnia kell a pártok túlzott hatalma alól.

A fogalomhasználattal kapcsolatosan rá kell mutatnunk szóhasználati és értelmezési problémákra.

A német nyelvben használt — és a német nyelvterület elméleti irodalmában általánosan elterjedt — „Parteienstaat” kifejezést (és annak különféle alakjait, pl. jelzős szerkezeteit) magyarra csak körülírással fordíthatjuk: „pártok állama”, „pártokra épülő demokratikus állam” („parteienstaatliche Demokratie”). A magyar szóhasználatnak (eltérően az indoeurópai nyelvektől, amelyek többszámúba teszik a „párt” főnevet) a „pártállam” forma felelne

meg (a „párt” mint gyűjtőnév egyes számban; analóg kifejezés: „Parteienpluralismus” — pártpluralizmus, holott értelemszerűen több pártról van szó). A „pártállam” kifejezés azonban nem érzékelteti a szóbanforgó fogalom lényeges tartalmát, t.i. azt, hogy a pluralista demokrácia több pártra épül. Továbbá a mai magyar szóhasználatban a „pártállam” kifejezést szinte kizárólag az államszocialista rendszerek egypártrendszerű struktúrájára vonatkoztatják (ennek leírására van lekötvé a „pártállam” — „állampárt” fogalom pár). A mai magyarországi közvéleményben szinte csak pejoratív hangsúllyal használják a „pártállam” kifejezést (s egyelőre kevésbé látszik, hogy akceptálnák azokat a politológiai elemzéseket, amelyek a „pártállam-jelenség” tartalmának szisztematizálására törekednek — például Bihari Mihály elemzései).

Az angolszász szakirodalomban a „party state” kifejezés elsődlegesen az egypártrendszerű diktatorikus államokra vonatkozik (a német „Parteienstaat” értelmezéséről, illetve ezzel összefüggésben a „party government” fogalmáról lásd Wildenmann 1986:1-10; Katz 1986:42-45; Smith 1986:207-210).

A német nyelvterületen a „Parteienstaat”-teóriának óriási szakirodalma van. Minthogy ezek a felfogások nagymértékben befolyásolták az ausztriai államfelfogást, alkotmányozást, demokráciaértelmezést, néhány ponton utalnunk kell rájuk. Előzetesen érdemes felidézni a „pártok állama”-teória „atyjának”, Leibholz két megjegyzését. Miután kifejti, hogy a modern demokrácia minden nyugati államban a „pártokra épülő demokratikus állam” formáját öltötte, rámutat arra is, hogy a diktatorikus rendszerek (miközben felszámolják a politikai pártokat), a maguk uralmát „egy párt” formájában szervezik meg, s az egypártrendszert az össznemzeti érdekek képviselőjének nyilvánítják, az államot annak alárendelik. Továbbá megjegyzi, hogy a demokráciák régi osztályozásai idejét múltak, és konkrétan kell elemezni, hogy az egyes esetekben a „pártok államának” milyen struktúrájáról, „többpárt-állami”, „hárompárt-állami”, „kétpárt-állami” (mint az angolszász országokban) avagy egy diktatúra formájában megjelenő „egypártállami” rendszerről van-e szó (Leibholz 1974:121, 146).

1. A „PÁRTOKRA ÉPÜLŐ DEMOKRATIKUS ÁLLAM” NORMATÍV ÉRTELMEZÉSE

A normatív értelmezésben a történeti és a legitimációs mozzanatok dominálnak.

Kiindulópontként vissza kell térnünk az osztrák parlamentáris demokrácia létrejöttének előtörténetére.

A politikai demokrácia alapstruktúrái Ausztriában az 1848 és 1920 közötti időszakban alakultak ki. A polgárság emancipációs törekvései és az alkotmányért folytatott harca, amihez a munkásmozgalomnak a politikai részvételi jogokért való küzdelme kapcsolódott, egy olyan alkotmányos jogállam létrejöttét eredményezték, amelyben az „alsó néprétegek” is kivívták a választójogot, elérhették, hogy „beléphettek a politikába”. A munkásmozgalom politikai emancipációs harcának eredményeként a polgári állam egy olyan parlamentarizmus formáját öltötte, amelyben a polgárság által kivívott alkotmányos jogállamot az általános választójog által biztosított politikai egyenlőség magasabb szintre emelte. Az állami uralom legitimációja a képviseleti elv révén a népszuverenitás alapjára helyeződött. (Ucakar 1988:349) A parlamentáris demokrácia legitimációs eszközévé a *részvétel* vált, s ez három pilléren nyugszik. Ezek: 1. A *többségi döntés elve*, mint a népakarat „egységesítésének” eszköze. (A parlamentáris demokrácia a népet képviselőinek megválasztása útján engedi résztvenni a többségi döntésben. Így a politikai jog csupán szavazati joggá redukálódik. Mint-hogy a modern államban nem valósítható meg a teljes közvetlen demokrácia, így a demokrácia szükségképpen közvetett, tehát parlamentáris demokrácia.) 2. A képviselet fikciója: a parlament a „nép helyettesítőjeként” jelenik meg, azon feltételezés alapján, hogy a nép csak a parlamenten keresztül tudja kifejezni akaratát (holott kötött mandátum híján a parlament a maga funkciójában jogilag független a néptől). 3. A *pártállam elve*. Kelsen híres tézise szerint ugyanis a politikai akaratképzéshez az szükséges, hogy „az elszigetelt egyének a közakarat befolyásolása céljából közösségekké integrálódjanak, s az egyén és az állam közé olyan kollektív képződmények iktatódnak, amelyek mint politikai pártok az egyes egyének azonos irányú akaratát összefogják.” (Kelsen 1929. In: Lenk-Neumann 1968:152) Kelsen vonja a következtetést: „demokrácia politikai pártok nélkül nem lehetséges. A demokrácia szükségképpen és elkerülhetetlenül pártok általa.” (Ugyanott, 153)

Kelsen szerint a modern államban a politikai pártok jelentősége annál nagyobb, minél erőteljesebben valósul meg a demokrácia elve. Ezért üdvözölte azokat — az ő korában még gyenge — tendenciákat, amelyek a politikai pártokat beemelik az alkotmányba, s ezáltal jogilag is azzá teszik, amik azok valójában: az állami akaratképzés szervei. Kelsen a pártoktól várja tehát a demokrácia erősödését, s a pártoknak az alkotmányba való inkorporálásától remélhető szerinte a szervezetek demokratizálódása. Szembefordul az antidemokratikus állam esz-

méjével (rámutatva, hogy a régi, monarchiától örökölt pártellenesség nem más, mint rosszul leplezett demokráciellenesség). S vitatkozik azokkal is, akik a pártok szerepét kétségbevonják a politikai akaratképzésben, mert ezáltal a rendi/hivatásrendi szervezeteknek engednék át a terepet. Kirajzolódik ezekből a vitákból, hogy Kelsen a húszas években a pártállami demokrácia propagálásával és védelmével a régi antidemokratikus-monarchista, illetve autoriter-hivatásrendi, vagy autoriter-plebisziter államfelfogások ellen lép fel.

Kelsen érvelése az egykori monarchiák felbomlása nyomán keletkezett európai demokráciákra különösen áll (korántsem ugyanígy érvényes a demokrácia kizárólagos pártállamiságának tétele az egészen más feltételek között kialakult amerikai demokráciára), s az érvelés magán viseli a korabeli viszonyok hatását, a húszas évek parlamentáris demokráciáinak törékenységét és az ellenőrök általi veszélyeztetettségét.

Ezek a körülmények magyarázzák Kelsen „pártállami demokrácia” tézisének mindmáig ható, magától értetődő elfogadottságát az osztrák politikai gondolkodásnak a demokrácia iránt elkötelezett irányzataiban.

A kelseni álláspont alapján Wolfgang Mantl (egy 1969-es írásában) az osztrák „pártállami demokrácia” történeti fejlődését a 19. század második felétől vezeti le. Az 1848 és 1918 közötti időszakot az osztrák „pártállamiság” első szakaszának nevezi, amikor is végbe ment a pártok felemelkedése, megvalósult a parlament részvétele a jogalkotásban, a parlament frakcionalizálódott, a mai tömegpártok kialakultak. Majd 1918 után a „pártokra épülő állam” második szakaszában a megszilárdult tömegpártok lettek a politikai folyamat döntő hordozói. (Mantl 1969:6-7)

Ausztriában a monarchia felbomlása és az 1918-1919-es év forradalmi mozgalmi után az első köztársaság „pártokra épülő demokrácia” formájában szerveződött meg, a parlamentáris demokrácia más, ellentétes demokrácia- illetve államkoncepcióival szemben (a tanácsrendszerű, közvetlen demokrácia törekvései ellenében és a rendi-állami koncepcióval szemben) valósult meg.

Az első világháború után kialakult hatalmi vákuumot a politikai pártok töltötték ki, az alkotmányozás, s így az 1920-as alkotmány sem intézményesítette a pártok szerepét. Igen erős befolyása volt még a korábbi uralkodó csoportok pártellenes felfogásának. A különböző államfelfogások — monarchista, konzervatív, organikus, de liberális álláspontokról is — a pártok intézményesítése ellen léptek fel. Az állam és a társadalom alapvető ellentétének tézise alapján a pártokat mint a társadalmi szféra képződményeit tekintették, amelyek az államon

kívül vannak, s az államot „pártoktól mentesnek” és „függetlennek” akarták megtartani. (Pelinka-Welan 1971:8) Az 1920-as osztrák alkotmány a választási pártokat tekinti a plurális képviseleti demokrácia előfeltételének, s ennyiben rögzíti a pártok funkcióját, a parlamentáris demokrácia kodifikálásával a képviseleti elv túlsúlyát biztosítja. (Az 1929-es alkotmánymódosítás a parlamentáris demokrácia korlátozását jelentette.) Az első köztársaságban — mint Karl Ucakar kifejti — széles körű demokratizálódási folyamat ment végbe, nemcsak az állami-politikai szférában, hanem széles tömegeket érintve a kultúra, az oktatás területén is. „E politikai és kulturális participáció hordozói az első köztársaságban a politikai pártok voltak. Az élet szinte valamennyi területét valamilyen módon áthatották a pártok és a hozzájuk kapcsolódó szervezetek.” (Ucakar 1968:150)

A húszas évektől az antidemokratikus-autoriter törekvések, majd az ausztrófasiszta mozgalom akciói elsődlegesen a politikai pártok ellen irányultak. Az 1920-tól ellenzékbe szorult szociáldemokrata pártot különösen sok támadás érte. A politikai erők fokozódó polarizálódása ment végbe, s a polgári demokrácia gyengének bizonyult a jobboldalitekintélyuralmi diktatorikus törekvésekkel szemben, 1934-től az ausztrófasiszta rendszer felszámolta a parlamentarizmust és a pártokat.

Ausztriában 1945 után a második köztársaság még kifejezettebben pártokra épülő formát öltött, mint az első. A pártok 1945-ben újból „konstitutív” szerepben léptek fel, újból a pártok kiáltották ki a demokratikus köztársaságot s állították helyre a parlamentáris demokráciát. Az állami és a társadalmi szervezetek rekonstrukcióját is a politikai pártok végezték el. A második köztársaság legitimitásának alapja éppen ez volt: a pártok mint a népakarat megtestesítői képviseleti demokráciát hoztak létre, s ez a demokratikus, pártokra épülő állam az autoriter államok ellentétéként jelent meg (szembefordulást fejezett ki az ausztrófasiszta rendi állammal és a nemzetiszocialista diktatúrával, de elhatárolódott és szembenállt a kommunista típusú diktatúrákkal is).

A második világháború utáni években — különösen az NSZK-ban, s részben ennek hatására Ausztriában is — a politikai életben és a politológiai irodalomban újra előtérbe került a „pártokra épülő demokratikus állam” tézise, azzal összefüggésben, ahogyan a nyugati típusú demokrácia „felülről történő bevezetése” előrehaladt. Leibholz a demokrácia struktúraváltásának tekintette, hogy a pártok „permanensen a nép és a parlament közötti közvetítőként működnek”, s a politikai akaratképzési folyamatban gyakorlatilag monopolszerepük van. (In:Lenk-Neumann 1968:174:175)

Az NSZK-ban végbement a „pártok demokratikus államának” alkotmányos megerősítése. Alkotmányjogi szempontból nézve a képviselői demokráciát nem felváltotta, hanem kiegészítette a „pártok államának” demokratikus rendszere. Az alaptörvénybe bekerült a „párt-cikkely”. Az alkotmánybíróság interpretációiban nagy szerepet játszott a „pártok állama” tézise (maga a fogalom innen került át az általános szóhasználatba). Majd az 1967-es párttörvény az NSZK-ban részletesen megszabta a pártok feladatait (Tempel 1987:30-37).

Az NSZK alaptörvényének 21. cikkelye szerint „pártok közreműködnek a nép politikai akaratképzésében”. „A pártok belső rendjét a demokratikus elvek szerint kell kiépíteni.”

A jogi szabályozás ellentmondásaira Wolfgang Horn mutatott rá „Parteienstaat und Parteiendemokratie” című tanulmányában. Az alaptörvény kimondta a pártok primátusát a politikai akaratképzésben, de a pártok funkcióinak az állami intézményektől való pontos különválasztása már nehézségekbe ütközik. A jog szerint a pártoknak két fő funkciójuk van a demokratikus rendszerben: a politikai cselekvéshez szükséges szervezetek, valamint alkotmányosan releváns integrációs faktorok. Az alkotmánybíróság állásfoglalásaiban ellentétes szemléletmódok hatása is megjelenik (az a nézet, amely szerint a pártok a társadalmi érdekeket transzformálják az államba, az állam és a társadalom különválasztásából indul ki, s kérdéssé teszi az egész „pártállami” felfogást, amely szerint a pártok a politikai akaratképzésben instrumentális funkciót töltenek be). Horn megjegyzi továbbá, hogy az NSZK alkotmánybíróságának állásfoglalásaiban a „pártok állama”-fogalom mellett különböző szinonímák is szerepelnek, így például: „modern demokratikus pártokra épülő állam”; „demokratikus többpárti állam”; „pártállami demokrácia”. (Horn 1981:350) A szóhasználat eltérései is jeleznek bizonyos eltolódásokat a jogi, a társadalomtudományi kategóriák, illetve az általános politikai elvárásokat tartalmazó politikai normatívák között.

1945 után Ausztriában a „pártokra épülő demokrácia” fogalma azt fejezte ki, hogy a demokrácia — parlamentáris berendezkedés formájában — helyreállt, ennek előfeltételei és hordozói a politikai pártok voltak s így ezek kerültek a politikai rendszer központjába. A pártok kitüntetett szerepe a plurális politikai rendszerben a történelmi fejlődés és a politikai szervezetrendszer sajátosságaiból fakadt. A demokratikus képviselői rendszer a pluralista politikai berendezkedés egyik lehetséges formáját testesítette meg.

2. A PÁRTOK VISZONYA AZ ÁLLAMHOZ; A SZOCIÁLDEMOKRATA PÁRT „ÁLLAMPÁRTI” JELLEGÉNEK ÉRTELMEZÉSE ÉS A „SZOCIÁLDEMOKRATA ALTERNATÍVA”

Az osztrák „államalkotó” pártoknak az államhoz és a parlamentáris demokráciához való viszonya sajátos aszimmetriákat és ellentmondásokat mutat.

1945-ben igen eltérő típusú, ellentétes hagyományokkal és célokkal rendelkező pártok alkottak koalíciót. A parlamentben és az 1945 őszi választások után megalakított összpárti (koncentrációs) kormányban egy keresztény-konzervatív típusú, egy szociáldemokrata és egy kommunista párt volt együtt.

A KPÖ részvétele ebben a koalícióban időleges volt (1947-ig tartott), s arra alapozódott, hogy a kommunisták részt vettek az antifasiszta ellenállásban, s hogy a szövetséges hatalmak a megszállt országok számára előírták (nem kis mértékben a Szovjetunió nyomására), hogy az antifasiszta front valamennyi pártjának együtt kell kormányt alakítania. A KPÖ célja a népi demokrácia volt, a polgári államhatalommal szemben akarta elérni a népi demokratikus hatalomhoz való átmenetet; a parlamentarizmust eszközként tekintette. Az 1945-ös választásokon azonban a kommunistákra leadott szavazatok messze elmaradtak a párt várározásától (5,4 %), és eltörpültek a két nagy pártra adott szavazatok mellett. A kommunistáknak az az elképzelése, hogy parlamentáris eszközökkel (is) elérhető a többség a „népi demokratikus út” mellett, illúzióknak bizonyult. A KPÖ kivált a kormányból, s amíg parlamenti képviselőt tudott szerezni (utoljára az 1956 áprilisi választásokon) a parlamentben a polgári állam ellenzékeként lépett fel.

Ausztriában a „pártokra épülő demokrácia” az osztrák pártrendszer „két pillérére”, a két nagy pártra épült; ám az államhoz való viszonyt és a demokrácia-felfogást tekintve e két párt eltérő örökséget hozott.

Az Osztrák Néppárt elődje, a Keresztényszociális Párt, az első köztársaság parlamentáris-demokratikus rendszerének meghatározó pártja, polgári pártként „természetes kormányzópártja” volt. A húszas évek folyamán a Keresztényszociális Pártban újra feléledtek a párt keletkezése idején különösen erős rendi koncepciók. A párt vezetője, Ignaz Seipel maga inkább szkeptikus volt a rendi elképzelésekkel szemben, s erősen autoriter álláspontot képviselt. Az „igazi demokrácia” téziséét állította szembe a parlamentarizmus által támogatott „párturalommal”, s a politikai részvétel és beleszólás helyett a „vezér-elvet” hirdette. Tekintélyuralmi elképzeléseiben a rendi-állami elemek csak kiegészítő szerepet tölthettek be. (Ucakar 1988a:117) A húszas

évek végétől (az alkotmánymódosítás is ezt jelezte) az osztrák Köztársaságban a képviseleti elem rovására a prezidiális, illetve a hivatásrendi elemek erősödtek. A Keresztényszociális Párt 1926-os programja is hivatásrendi alapon állt: „mint néppárt, minden hivatásrendet a nép-közösség egyenjogú tagjának tekint. Ebben a vonatkozásban a párt célja az, hogy létrehozza valamennyi népréteg jogos érdekeinek helyes kiegyenlítését” (In: Berchtold/Hg./ 1967:372). A gazdasági válság és belpolitikai krízis következtében, a náci Németország fokozódó nyomásának és az osztrák nemzetiszocialisták aktivizálódásának hatására a Keresztényszociális Párt 1933-tól a szélsőjobboldallal lépett szövetségre, s ezzel maga is előkészítője lett az autoriter rendi államnak, az osztrák parlamentáris demokrácia felszámolásának (a pártok feloszlása a Keresztényszociális Párt „önfeloszlását” is jelentette).

Az újjászerveződő Osztrák Néppárt politikai programja 1945-ben a demokratikus köztársaság megteremtése, az állami függetlenség kivívása és a párt szociális integrációs pártként való megszervezése volt. A demokratikus erők összefogásának gondolata magában foglalta „az egykori politikai ellenséggel, mindenekelőtt a szociáldemokráciával való párbeszéd és együttműködés előmozdítását is” (Kriechbaumer 1986:80).

A Néppártnak az államhoz való viszonyában tehát annyiban nem volt szükség fordulatra, hogy a Néppárt továbbra is „természetes kormányzópártnak”, „államhordozó” pártnak tekintette magát. (Az ÖVP történetének első negyedszázadát bemutató tanulmány, Rainer Stephan írása, jellemző módon „Die Österreichische Volkspartei als führende Staatspartei von 1945-1970” címet viseli, tehát az ÖVP „vezető állampárti” jellegét hangsúlyozza.) Lényeges változást jelentett viszont a pártnak a parlamentáris demokrácia rendszere melletti egyértelmű kiállása és elkötelezettség-vállalása. Erre a Néppártnak feltétlenül szüksége volt, hogy kifejezze szakítását a múlt antidemokratikus és tekintélyuralmi tradícióival.

Ausztriában a megszilárdult képviseleti demokrácia evidenciaként jelent meg, a létrejött nagykoalíció a hatvanas évek elejéig az egyetlen lehetséges kormányzati formának tűnt. A nagykoalíció keretében folyt politikai-taktikai csatározások és vetélkedés háttérbe szorította a pártok egykori ideológiai pozícióit és elhalványította a programok ideológiai mozzanatait. A Néppárt programjában az ötvenes évektől kapott hangsúlyt az anti-etatista beállítottság. A gazdasági liberalizmus felé fordulás (az ötvenes évek elején) magával hozta a „kevesebb államot” követelést, ami aztán a nyolcvanas évek közepétől a „szociális piacgazdaság” programjában felerősödik. E program szerint a „kevesebb államot” jelszó „új szabadságot” és a magánszféra jogainak (sze-

mélyes szabadság, egyéni felelősség, magántulajdon) kiterjesztését jelenti. Összekapcsolódik a direkt-demokratikus formák preferálásával, és olyan törekvésekkel, amelyek az osztrák képviselői demokráciában a prezidiális és a direkt-demokratikus (pl. népszavazás) elemeket erősítik. (A néppárti körökben a nyolcvanas évek elején meghirdetett „harmadik köztársaság” jelszót a fennálló parlamentáris rendszerrel szembeni alternatívának szánták, s különösen az elnöki hatalom erősítését és a direkt-demokratikus formákat szorgalmazták.)

Az anti-etatista hagyomány egy másik szálon, a keresztényszociális elméleti örökség felelevenítése útján is előtérbe került (a hatvanas évek program-megújítási kísérleteiben az alapértékekre orientált program a keresztényszociális alapértékekhez és a katolikus társadalomtan téziseihez is visszanyúlt). A szubszidiaritás elve a teljhatalmú állammal szembeni védekezésésként fogalmazódott meg, mint a helyi közösségek kompetenciájának erősítése (és az állam szerepének redukálása egy elvont társadalmpolitikai rend-faktorra). (Klose 1979:40, 229) Ez szorosan összekapcsolódott a Néppárt régi föderalizmus-felfogásának felerősödésével; a centralizált államhatalommal szemben a hatáskörök és a tennivalók decentralizálása és a tartományok szerepének erősítése — ez a program igencsak megfelelt a Néppárt hagyományainak, felépítésének, a választók érdekeinek.

Az osztrák szociáldemokráciának az államhoz való viszonyát tekintve 1945-ben fordulat történt: a polgári társadalom ellenzékéből a demokratikus köztársaságban „államhordozó” párttá vált. Ez azt jelentette, hogy 1945 áprilisától az újjáalakult SPÖ a demokratikus újjászületés részesének és megvalósítójának tekintette magát. Integrálódása a parlamentáris demokrácia politikai rendszerébe kifejezte az osztrák szociáldemokráciának azt az elhatározott szándékát, hogy e rendszer nélkülözhetetlen elemeként biztosítsa létét, mint a parlamentáris demokrácia elkötelezett híveként működő baloldali integrációs párt, és soha ne kerülhessen olyan helyzetbe, hogy e rendszeren kívülre szorítsák.

1945 decemberében az SPÖ kongresszusán Renner és Schärf kiejtették: újra szilárd alkotmányos alapja van a köztársaságnak, szabad, demokratikus választások voltak. Az új demokratikus köztársaságban megváltoztak az állam funkciói, így a munkásosztály helyzete és az államhoz való viszonya is megváltozik. A modern állam már nem hatalmi szerv (különösen ha kis államról, s nem nagy birodalomról van szó — tette hozzá Schärf) és feladatává a közigazgatás és az állampolgárokról való gondoskodás vált. Egy ilyen államhatalomban való részvételnek tehát egészen más jellege

van, és az szükséges a szociáldemokrácia gazdasági és szociálpolitikai céljainak megvalósítása érdekében. A továbbiakban, az államhoz való viszonyt a kormányba lépés kérdésére szűkítve, Schärf úgy vélte, hogy az új parlamentben az SPÖ-nek (amely a választásokon a szavazatok 44,6 %-át szerezte meg) elvileg három lehetősége van: 1. elvi ellenzékbe vonulni — erre akkor senki sem gondolt, hiszen a parlament is, az idők is megváltoztak; 2. kívülről támogatni a kormányt — ennek nincs értelme, hiszen ha a felelősségben osztoznak, a hatalomban miért ne? 3. belépni a kormányba, részt vállalni a felelősségben, és annak megfelelő hatalmat és befolyást is gyakorolni. (Az SPÖ 1945-ös kongresszusának jegyzőkönyve. 85-87.)

Az SPÖ-nek az államhatalomhoz és a kormányzathoz való viszonyában a politikai erőviszonyok és a történelmi tapasztalatok játszottak szerepet.

Az osztrák szociáldemokrácia léte és szerveződése kezdettől összekapcsolódott a politikai demokráciáért folytatott harccal, a szociáldemokrata párt az általános választójogért folytatott több évtizedes küzdelemben vált erős tömegpárttá. A parlamentáris demokráciának az a formája, amely 1918 után létrejött, nem kis mértékben éppen a szociáldemokrácia politikai harcának eredménye volt.

1918 végén, 1919-ben a szociáldemokrata párt többségben volt az első köztársaság első koalíciós kormányában, a polgári állam hagyományos intézményeit azonban érintetlenül hagyta, s ezen intézmények keretein belül akarta reformjait (mindenekelőtt a szociálpolitikai reformokat) megvalósítani. A szociáldemokrata párt a politikai demokrácia elérése után a szociális demokráciát tűzte ki célul. Az 1926-os linzi program szerint a párt a parlamenti többség megszerzése útján akar eljutni a szocializmushoz.

A politikai erőviszonyok változása következtében, minthogy a szociáldemokrata párt az 1920-as választásokon elvesztette többségi pozícióját, Otto Bauer hatására a párt úgy döntött, hogy kilép a koalícióból, ellenzékbe vonul és osztályharcos alapon lép fel a „polgári állampártokkal” szemben. Otto Bauer a párt helyét úgy jelölte ki, hogy a szociáldemokrácia a polgári rend „természetes ellenzéke”.

Az osztrák szociáldemokrácia különböző áramlatainak eltérő államfelfogása különösen élesen mutatkozott meg az ellenzéki szerep megítélésében. Az ausztrómarxisták döntése a marxi államfelfogás részleges recepciójára épült: a polgári államot a polgári osztályuralom és elnyomás eszközének tekintették, amit a szocializmus kivívásakor fel kell számolni, ezért deklarálták, hogy elvetik a polgári államban való részvételt, hogy „ellenzékben erőt gyűjtsenek a döntő fordulat-

hoz”. Ugyanakkor a gyakorlatban a parlamenti módszerek alkalmazása mellett voltak. Amikor a húszas években a polgári blokk visszaszerelte a hatalmat, a szociáldemokrácia célja továbbra is az volt, hogy parlamenti úton érjen el többséget és így szerezze meg az államhatalmat. (Tálos 1982:271) Mint Norbert Leser rámutatott, az ausztromarxisták a fennálló államhatalommal szembeni oppozíciót a gyakorlatban nem vitték el odáig, hogy a legalitás határait átlépjék. A szociáldemokrata párt a fennálló államrend ellenzékeként is alkotórésze maradt a fennálló berendezkedésnek, nem helyezkedett azon kívülre. Az anarchisták jó előre meglátták — jegyzi meg Leser —, hogy a fennálló rendszerbe való részleges integrálódás nem annak forradalmi meghaladásához, hanem az egyre növekvő alkalmazkodáshoz vezet, s ennek a vége nem a forradalmi elv győzelme, hanem a reformista kompromisszum lesz majd. (Leser 1980:281-283) Otto Bauerral szemben Renner azt képviselte, hogy a munkásságnak és pártjának „joga van az államra”, az államban való részvételre, hogy az államnak „megfelelő irányt szabjon”. Ezt az álláspontot vitte keresztül Renner 1945-ben.

Egyes történetírók azért marasztalják el a szociáldemokrata pártot, hogy amikor 1920-ban „doktriner okokból” kilépett a koalícióból és oppozícióból „osztályharcot folytatott” a polgári államot alkotó pártok ellen, aközben nem volt tekintettel a „közjóra” (Verosta 1983:47). Stephan Verosta úgy véli, hogy a két világháború közötti időszakban a szociáldemokrata pártot internacionalista beállítottsága gátolta meg abban, hogy felismerje a nemzeti érdekeket és „államhordozó” párttá váljon, s az 1945 utáni fordulat úgy is leírható, hogy az SPÖ nemzeti párttá vált, s így lett a demokratikus állam egyik tartóoszlopa. Ez szerinte „az osztrák közösségi érzésre” vezethető vissza: azzal, hogy Kreisky és pártja elismerte az osztrák nemzetet, hordozója lett az osztrák államiságnak.

Az osztrák szociáldemokrácia az első köztársaság traumáiból azt a politikai tanulságot vonta le, hogy az ellentéteire szakadt társadalomban a szembenálló erők harca közepette a demokrácia védtelen maradt; nemcsak a szociáldemokrata tábor morzsolódott fel a polgári tábor és az autoriter erők együttes fellépése következtében, hanem a szociáldemokrácia leverésével együtt a parlamentáris demokrácia rendszere is áldozatul esett. 1945 után tehát az SPÖ politikai döntéseinek egyik maximája lett, hogy meg kell akadályozni a politikai erők veszélyes polarizációját, és minden körülmények között elejét kell venni annak, hogy, a szociáldemokrata pártot „ellenzékbe szorítsák” (ezt a korabeli megfogalmazást az 1920-ban történetekre való utalás magyarázza; az „ellenzék” megjelölés itt a „polgári államon kívüli”

helyzetet jelenti, s nem egyszerűen a parlamenti váltógazdaság ellenzéki pozícióját). A rendszerbe való beépülés és a kormányzásban való osztozás érdekében az SPÖ elfogadta és két évtizedig a számára egyedül elképzelhető kormányzati képletnek tartotta a nagykoalíciót. Az 1945 utáni politikai erőviszonyok — a két nagy párt közel azonos súlya és szavazati aránya, a polgári-konzervatív és a reformista-szocialista tábor viszonylagos egyensúlya — lehetővé is tették, meg is kívánták az együttműködést, az érdekegyeztetést, a kompromisszum- és konszenzuseresést. Az SPÖ előmozdította a kompromisszumos problémamegoldást a „társadalmi béke” érdekében, az „osztályharc szublimálását” a szociális partnerek közötti tárgyalásos érdekegyeztetés formájában. Politikai programjában az SPÖ az ötvenes években a szociális biztonság megermentését és a jóléti állam kiépítését tűzte ki célul (1954-es kongresszusán), s azt az álláspontot képviselte, hogy ezen az úton politikai és társadalmi reformok megvalósítása felé tud előrehaladni.

Az osztrák szociáldemokrata párt tehát a polgári állam ellenzékéből a demokratikus állam irányításában részt vevő párttá vált. A pártállami demokrácia kereteibe való integrálódása *pozitív* integráció formáját öltötte, s ezáltal egy hosszú — és ellentmondásos — folyamat kifutása mutatkozik meg.

A szociáldemokrata pártoknak a polgári pártrendszerbe való integrálódási folyamatát — Michael Th. Greven értelmezése és magyarázata szerint — magának a *pártnak* mint politikai szerveződési formának a funkcionálása idézi elő. A polgári társadalomban a munkásosztály (a kapitalista társadalom meghaladásának potenciális ereje) a maga emancipációs harcában átvette a *polgári politikai rendszerben kialakult pártformát, a pártokra épülő* politikai rendszerre hagyatkozott — írja Greven. A parlamenti demokráciában a pártrendszer — minthogy szelektív transzformációt valósít meg, s a fennálló társadalmi állapotot megtartó érdekeket aggregálja, és ennek megfelelő intézményes szabályozási és döntési folyamatokat hoz létre — „védve van” saját stabilitásának veszélyeztetésével szemben (Greven 1977:195). Még ha valamely párt ellenzéki szerepben lép is fel, ez a ténykedése a pártrendszer *más pártjaira* vonatkozik. A rendszerellenes opposzió „diszfunkcionalitását” ellensúlyozza a *pártrendszer egészének rendszerkonform összműködése*. (Ugyanott 124) Hiszen azok a pártok is, amelyek bírálják az uralmi viszonyokat, a „főlérendelt államegész” részének tekintendők. A munkásosztály társadalmi mozgalma részéről tehát a „*pártnak mint szervezeti elvnek az átvétele a reformista integráció magvát jelentette*” — ha „*negatív integráció*” formájában is

(Groh fogalmát átvéve, aki ezt az első világháború előtti német szociáldemokráciára alkalmazta) (Greven 1977:148).

A párt mint szervezeti forma Greven szerint egyáltalán nem autentikus formája a „negyedik rend” társadalmi emancipációs törekvéseinek a polgári társadalomban, hanem éppen — a mindmáig érvényesülő — integrációjának a következménye. Ha *pártokról* van szó, azok a fennálló berendezkedés *részei*, s mint a politikai struktúra elemei, összességükben rendszerstabilizáló funkciót töltenek be. (Ez magyarázza a német újbaloldal pártellenes attitűdjét, amely egy autentikus, nem-integrált, fundamentális ellenzéki séget akart kifejezni. A párttal szemben azonban nem tudtak a gyakorlatban stabil szervezeti formát állítani.) A pártrendszer tehát alapvetően hozzájárul a polgári társadalom stabilitásához, minthogy az uralmi viszonyokat érintő potenciális társadalmi összeütközéseket politizálja, s ezáltal a fennálló berendezkedés szempontjából nem-problematikus konfliktusmintákba integrálja. A politika így a társadalom disztribúciós szférájára, az elosztási módokra vonatkozik, miközben a társadalom „primer disztribúcióját mint alapfeltételt elfogadja”. (Greven 1977:180)

A politikai pártok „belenövése az államba” és „államhordozó” párttá válásuk ugyanakkor azt is magával hozza, hogy a demokratizálás igénye egyszerre vonatkozik a pártokra és az államra. Ez fenntartja azt a fikciót, hogy a pártok és az állam demokratizálása a polgári társadalom uralmi viszonyainak a leépülését jelenti. (Az NSZK alaptörvénye az állam demokratikus minőségét, a demokratikus akaratképzést közvetlenül összefüggésbe hozza a pártok belső strukturájának demokratizmusával.)

A német szociáldemokrácia pozitív integrációját, „állampárttá” válásának folyamatát írja le Kurt Klotzbach „*Der Weg zur Staatspartei. Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 bis 1965*” című átfogó és alaposan dokumentált monográfiája. Elemzését azért tanulságos felidézni, mert — bár a német és az osztrák szociáldemokrata párt állampárti integrációjában eltérő történelmi körülmények játszottak szerepet és a fordulópontok is más időpontban következtek be — a két hagyományos (és történelmi rokonságot, kapcsolatokat is felmutató) szociáldemokrata párt útjának összevetését teszi lehetővé. (Az osztrák pártok történetében mindig szerepet játszott németországi testvérpártjaik hatása, minthogy a pártok önértékelésében — valamint a pártokra vonatkozó tudományos elemzésekben is — nyomon követhető a németországi politikai hagyományok, illetve a németországi történettudományi és politikatudományi iskolák hatása.) Másfelől Klotzbach könyve azért

is figyelemre méltó, mert a szociáldemokráciának a rendszerbe való integrálódását együtt vizsgálja az *alternativitás* problémájával: azzal a perdöntő tartalmi kérdéssel, hogy a szociáldemokrata párt meddig és mennyiben kínál alternatív társadalmi és politikai programot. Klotzbach bemutatja, hogy az SPD-ben Schumacher irányvonala (a demokrácia és a szocializmus összekapcsolása) „rigorózus alternatívát” és „engesztelhetetlen ellenzéki” pozíciót jelentett. Schumacher az oppozíciós szerepet úgy értelmezte, hogy „világos igent vagy nemet kell mondani” és semmiféle kompromisszumos politika nem engedhető meg. Ezzel az SPD az ötvenes évek elején „politikai és társadalmi gettóba” szorult. (Klotzbach 1982:188) Ennek következtében fokozódott a „strukturális aszimmetria” a német pártrendszerben, ami kérdésessé tette, hogy a demokrácia „pártkormányzatok váltógazdaságaként” működjön. (Ugyanott, 398)

Klotzbach szerint a „politikai realitások” felismerése elvezetett „az elmélet és a gyakorlat hagyományos kettészakadásának” túlhaladásához, és ez a szociáldemokrata párt „rendszerimmanens helyének” megtalálását hozta el (ez az SPD esetében a németkérdésben elfoglalt álláspont módosítását, a programban az alapértékekre való orientálódást, a szociálliberális pluralista demokrácia platformját, szervezetiileg pedig a néppárti nyitást jelentette).

Klotzbach rámutat: már az ötvenes évek második felétől voltak jelei annak, hogy az SPD „hózzá akar járulni az összes államhordozó erő nemzeti és demokratikus integrációjához” és „újradefiniálja a maga politikai helyét és álláspontját” (Ugyanott, 490). Ennek következtében a hatvanas évek elejétől „a szociáldemokrácia többé nem a *nagy alternatíva* pártja, hanem a 'jobbik' párt akart lenni”. Az SPD mint nemzeti integrációs erő lépett fel a választásokon (az 1961-es választásokról van szó), s így készítette elő a kormányzás felelősségének vállalását, a későbbi kormányba lépést. A szociáldemokrata párt rendszerimmanens pozíciója tehát a rendszerrel szembeni alternatívitás feladatát jelentette. Nem alternatívát kínált a fennálló berendezkedéssel szemben, hanem annak egy jobb, reformáltabb kiadását.

Ezzel egybehangzóan jegyezte meg Hans Kremendahl az NSZK-beli nagykoalíciós időszak tapasztalatai alapján, hogy amióta az SPD elbúcsúzott korábbi önértelmezésétől (proletár osztálypárti jellegétől), és az NSZK nagy pártjai mint érdekagregáló néppártok léptek fel s messzemenő konszenzusra jutottak, az NSZK politikai rendszeréből kiveszett az alternatíva (Kremendahl 1978:115). A hatvanas évek végén az NSZK parlamentarizmusáról folytatott vitában elhangzott, hogy a nagy pártok bizonyos konvergenciája figyelhető meg. Johannes Agnoli odáig megy, hogy szerin-

te „a néppártok valódi arca azt mutatja, hogy azok valójában egy egységes párt plurális megjelenési formái” (Agnoli 1968:40). A társadalomban meglévő (részben élesen ellentétes) erőket a parlamentáris rendszer, a pártrendszer nem *reprodukálja* — hogy ezzel politikailag potenciálissá tegye —, hanem *reprezentálja*, és ezzel ellentmondásosságának élet veszi. (Ugyanott, 28) H.D.Narr úgy vélte, hogy a folyamat az „egypártrendszer” felé halad, amelynek a parlamenti pártok csak „frakciói” (Narr 1977:16). Ulrich von Alemann rámutat, hogy az NSZK nagykoalíciója idején „a pártok államának demokratikus komponensei” felszívódtak. „A pártok kartellje” (Kirchheimer) felszámolja az ellenzékét, a kontrollt, a viszonyok átláthatóságát és a politikai alternatívát. (Alemann 1973:15). Greven megjegyzi, hogy az NSZK pártrendszerében a differenciált érdekek képviselője helyett a pártok releváns különbségeinek csökkenése figyelhető meg. A pártok a „közép” megnyerésére törekednek, a parlamenti pártspektrumon belül nincs valószínű alternatív koncepció (Greven 1977:65).

Az SPD útjával és az NSZK-beli koalíciós viszonyokkal összevetve az Osztrák Szocialista Párt részben más utat járt be.

Az SPÖ 1945-től részt vett a kormányzásban; ezt lehetővé tette a párt súlya, intakt választói bázisa, 42-44 százalékos szavazataránya. Ausztriában nem volt strukturális aszimmetria a pártrendszerben: a választási eredmények (arányos választási rendszer esetén) az ötvenes évektől lehetővé tették volna többségi kormányzást. A részben arányos (a többségi pártot preferáló) választási rendszer fenntartása a Néppárt hatalmi érdeke, a nagykoalíció fenntartása viszont politikai mérlegelés és döntés következménye volt.

A nagykoalíció időszakában kialakított „megegyezőes demokrácia”, az arányosítás rendszere mindkét pártot érdekeltté tette a hatalommegosztás fenntartásában; ezt alátámasztotta a szociális partnerség rendszere, a pártokkal összefonódott érdekszervezetek tagságának és a pártok széles klienturájának érdekeltsége a konfliktuskezelés kompromisszumos és érdekegyeztető módszereiben.

Az SPÖ 1945 után a demokrácia megszilárdítását, megvédését és a jóléti állam kiépítését tűzte ki célul; ez a *demokratikus rendszeren belüli alternatívaként* jelent meg, és a koalíciós kormányzás két évtizedében az alternatívitás problémáját (a rendszerjavító vagy rendszermeghaladó reformok dilemmáját) elnapolta. Az integratív hatású „pártállami demokráciában”, a nagykoalíciós együttműködés keretében az *Osztrák Szocialista Párt rendszer-alternatív pártból rendszer-korrekzív párttá vált.*

Húsz évi koalíciós kormányzás alatt a két nagy párt profilja elmosódott. A hatalmon megosztzott pártok vezetői nem kockáztattak nagy fordulatokat, a megegyezések csere-ügyletekké, az együttműködés paktálássá vált. A demokrácia kiüresedése, az uralmi viszonyok megmerevedése a legitimációs bázis elvesztésével fenyegetett. Változásra volt szükség.

Az SPÖ vezetése a hatvanas évek második felében úgy ítélte meg a helyzetet, hogy a Szocialista Párt egy korszerű, progresszív programmal képes maga mögé felsorakoztatni a lakosság többségét. Úgy vélték, a Szocialista Párt a megelőző két évtizedben eléggé bebizonyította nemzeti felelősségét, konstruktívan vett részt az ország nemzeti függetlenségének kivívásában, s most a nemzeti felemelkedés programját terjesztheti elő. Az SPÖ modernizációs „csomagterve” gazdasági felzárkózást, liberalizálást, demokratizálást ígért, s mindezt egy szocialista perspektívába illesztette. Az SPÖ tehát alternatívát kínált a Néppárttal szemben: kormányzati alternatívát, politikai alternatívát, és egy olyan társadalomfejlesztési irányt, amely magában foglalta egy társadalmi alternatíva hipotézisét is. Az alternatívitás tehát újra visszakerült az osztrák politikai rendszerbe és polarizálóan hatott. A két nagy párt markánsabb politikai álláspontokat dolgozott ki, és az ideológiai „kontúrokat” is erősebben meghúzták (amit reideologizálásnak neveztek). Az SPÖ számára a fordulat 1970-ben következett be: a választásokon szerzett többség alapján (ez még relatív többség volt) egyedüli kormányzópártként került hatalomra, majd 1971-ben abszolút többséget szerzett (s szavazói bázisát két további választáson nemcsak megtartani, hanem még bővíteni is tudta). Az abszolút parlamenti többség mintegy nemzeti többségként állt az SPÖ mögött és legitimálta a szocialisták közel másfél évtizedes (1970-1983) önálló kormányzását.

A szocialista többség azonban a nyolcvanas évek elejére leolvadt (az egykor széles támogatói kör lecsökkent, a parlamenti többség elveszett), s a szocialista színekben végrehajtott modernizációról kiderült, hogy az egy történelmi utolérési, felszárkózási és fejlesztési szakasz alternatív — és sikeres — megoldása volt, de megvalósítása után a kialakult helyzet és a körülmények miatt (a világgazdasági válság hatása, a válsághárítás és a strukturális alkalmazkodás kényszere a nyolcvanas évek elején) a szocialista alternatívaként feltüntetett modernizációs útnak nincs közvetlen folytatása, s egyáltalán, kérdéssé vált, hogy vannak-e érdemi megoldási alternatívák.

A nyolcvanas években tehát az osztrák pártrendszerben az alternáló kormányzást ismét — és várhatóan hosszabb távra — a koalíciós

kormányzás korszaka váltotta fel (s a rövid életű kiskoalíciót követően visszatért a két nagy párt nagykoalíciója).

A szociáldemokrata alternatíva (nem „rigorózus opposícióként”, hanem önálló, sikeres kormányzási alternatívaként) másfél évtizedre megvalósult ugyan Ausztriában, de közjátéknak bizonyult. A szociáldemokrata párt beépült az államba, esélyt harcolt ki programjának megvalósítására és az államügyek egyedüli igazgatására, a „pártállami” demokrácia rendszerének inherens alkotórésze lett, de ennek megfelelően alá van vetve a pluralista rendszerek politikai fordulatainak és a parlamenti erőviszonyok változásainak.

Ezzel a problémával, a szociáldemokrácia társadalomátalakító programja és a kormányon levő szociáldemokrata párt cselekvési lehetőségei közti konfliktussal az SPÖ politikai teoretikusainak már a hetvenes évek elején, az egyedüli kormányzás megkezdését követő első eufória után, szembe kellett nézni. Heinz Fischer „A kormánysozializmus problémái” című tanulmányában felteszi a kérdést: a szocialisták a fennálló jogrend és társadalmi rend talaján állnak-e? Annyiban igen — hangzik Fischer válasza —, amennyiben akceptálniuk kell a fennálló társadalmi rendet mint adott realitást, amelynek részei, és amelynek játékszabályaihoz tartaniuk kell magukat. De annyiban, szándékaik szerint, nem, amennyiben a fennálló társadalmi rendet nem fogadják el végérvényesnek, azt demokratikus és evolúciós úton magasabb fokra akarják fejleszteni a szocialista értékek jegyében. (Fischer 1972:37) A szocialista eszmék a polgári-kapitalista társadalmi rend forradalmi antitéziseként jöttek létre — hangsúlyozta Fischer —, de a történelem menetében a szocializmus megvalósításának lényeges vonásai megváltoztak, s a politikai demokrácia megvalósulásával az evolúciós elemek kerültek előtérbe. A szociáldemokrata párt számára, amely a fennálló parlamentáris demokrácia játékszabályai szerint törekszik a többség megnyerésére, és ennek birtokában céljai megvalósítására, a kormányzati pozíció elnyerése többszörös ellentmondást rejt magában. Vajon nem olyan úton jár-e az SPÖ, amely a fennálló rendszert teszi teljesítőképesebbé, de aligha visz közel a rendszerváltoztató reformokhoz? — teszi fel a kérdést Fischer. A parlamentáris demokráciában, ahol a szvázatmaximalizálás dönt, az SPÖ arra kényszerül, hogy a maximális konszenzus (választói támogatás) és az optimális jövőbemutató koncepció megfelelő egyensúlyát alakítsa ki. Ugyanakkor, a kormányzó szociáldemokrata párt esetében fennáll a veszély, hogy foglya marad annak a politikai rendszernek, amelynek keretei között az időleges felhatalmazást kapta, csapdában tartja az az állam, amelynek igazgatására kötelezettséget vállalt. A szociáldemokrata párt nemcsak az államban, hanem az államért is tevékeny-

kedik, az államhatalmi és közigazgatási apparátust működtetve, felelős a nyugalomért, rendért, hogy megtartsa a választók többségének bizalmát. Hogyan kerülheti el tehát, hogy a status quo pártjává váljék?

Fischer a politikai stratégia síkjára tereli a választ, s egyfajta kettős stratégiát ajánl:

— a kormányon levő szociáldemokrata párt kedvező feltételek között valósíthat meg olyan reformokat, olyan strukturális változtatásokat, amelyek az egyenlőségelv, az igazságosabb elosztás, a több demokrácia irányába mutatnak — megnyerve ehhez minél jelentősebb többség egyetértését —, s ezzel nemcsak a társadalomban meglévő elmaradásokat pótolják, de a szocializmushoz is közelebb jutnak; azonban mint kormánypárt, mint egy adott társadalomba integrálódott politikai mozgalom, a fennálló viszonyokat radikálisan nem teheti kérdéssé;

— ugyanakkor a szociáldemokrata párt nem mondhat le a társadalomkritikai, rendszerátalakító célokról; az új gondolkodásmódot, az új megoldási modelleket azok a pártján belüli progresszív csoportok, kisebbségek képviselhetik, vitathatják, formálhatják ki, amelyek mentesek a közvetlen politikai realizálás kényszerétől. Ezzel visszaemelhetők a stratégiába a távlati célok és az utópiák.

Kormányprogramként pedig azt a kettős feladatot fogalmazza meg — utalva az állam elfogadásának és az adott társadalmi viszonyok túlhaladásának ellentmondására —, hogy a „kormánysszocializmusnak két olyan alapvetően különböző feladat megvalósításához kell megfelelő politikát kidolgoznia, mint az állam igazgatása és a társadalom megváltoztatása” (Ugyanott 50-53).

Az Osztrák Szocialista Párt mai önértelmezése szerint az állam igazgatásában részt vevő, a kormányzati felelősséget vállaló párt magától értetődő módon „állampárt”. Az SPÖ történelmi útját és politikáját bemutató terjedelmes tanulmánykötet jellemző módon az „*Auf dem Weg zur Staatspartei. Zur Geschichte und Politik der SPÖ seit 1945*” (Az állampárttá válás útján. Az SPÖ története és politikája 1945-től) címet viseli. A könyv, amely az SPÖ történetének állomásait, szervezeti fejlődését, szervezési problémáit, a párt jellegének változásait részletesen taglalja, valamint bemutatja az SPÖ álláspontját és gyakorlati politikáját a különböző politika-területeket illetően (a szociálpolitikától a külpolitikáig), az „állampárti” jelleget és az állampárttá válásnak — a kötet címében előrevetített — folyamatát explicite nem fejt ki. A kötet címéből és jellegéből mintegy az olvasható ki, hogy az „állampárttá válás” annak a több évtizedes folyamatnak a természetes és pozitív eredménye, amelynek útjelzői az SPÖ kormányzati részvételével vagy kezdeményezésével megvalósított reformok,

fejlesztések, modernizációs lépések stb. Az „állampárt” fogalma a kötet több erősen kritikai hangvételű írásában ugyanakkor a párt funkcióját, szervezetét bíráló jelentésben fordul elő.

Pragmatikus nézőpontból a szociáldemokrata politikusok inkább a pártpolitikának és a kormányzati politikának (az állami ügyek adminisztrálásának szétválasztását vetették fel. Fritz Klenner érvelése szerint „egy kormányzó szocialista párt fő problémája ma abban áll, hogy a kormányban azt is adminisztrálnia kell, amit pártként kritizál, és amik ellen — mivel azok reformokra szorulnak — fellép” (Klenner 1984). Ennek alapján — arra a tényre hivatkozva, hogy az állami funkciók bővülése és a gazdaság menedzselése hatalmas apparátusok működtetését követeli, s ez kontinuitást feltételez — Klenner a kormányzati felelősség megosztásában látta a megoldást. Már 1984-ben javasolta egy úgynevezett koncentrációs kormány létrehozását, amelyben a parlamentben képviselt mindhárom párt részt venne. Akkor ezt az SPÖ-ben hevesen bírálták. A nyolcvanas évek közepén vita folyt arról, hogy van-e esélye az SPÖ-nek a hegemonia visszaszerzésére, vagy kedvezőtlen választási eredmény esetén inkább ellenzékbe kellene vonulnia, hogy a párt identitása és politikai akciószabadsága megmaradjon egy erőgyűjtés utáni szakaszra. Ez utóbbi nézetet főleg a párt baloldali politikusai képviselték, szerintük a mindenáron kormányon maradás defenzív és önfeladó taktika.

A kérdést 1986-ban a választási eredmények, a hatalmi érdekek és az SPÖ-ben domináló pragmatikus politikusok döntötték el: az SPÖ (kedvezőbb pozícióból, a relatív többség birtokában) koalícióra lépett az ÖVP-vel, kormánypárt maradt.

3. AZ „ÁLLAMPÁRTI” JELLEG ÉS SZEREP KRITIKAI INTERPRETÁLÁSA

Az „állampárti” jelleg kritikai megítélése elsősorban azt mutatja ki, hogy az „állampárttá” válás folytán a politikai pártok sui generis funkciói csorbát szenvednek, s ez szervezetükre is kihat. Az állampárttá válás következtében elhalványul a politikai pártok korábbi transzmissziós funkciója. A pártok feladata már nem az, hogy a társadalom felől közvetítsék (a társadalomban megformált) érdekeket az állami döntéshozatali szférába.

Az „állampárt”, belépve a közhatalomba, betagozódva az állam igazgatását, a gazdaság irányítását végző intézmények sorába, túllép azon az eredeti funkcióján, hogy az állampolgárok politikai akaratát közvetítse az elkülönült közhatalomhoz. Ezáltal a Szocialista Párt „ál-

lampártként” egyre kevésbé tudja betölteni a politikai pártnak azt az elementáris funkcióját, hogy *participációs* eszközként szolgáljon tömegei számára a politikai döntéshozatalba való bekapcsolódáshoz. A pártok, amelyek a tömegmozgalmak szervezeti formái és a politikai participáció eszközei voltak, egyre inkább az állami struktúra intézményeivé válnak, ennek következtében növekvő legitimációs deficittel kell számolniuk. (Ucakar 1986:151)

A már idézett, „Az állampárttá válás útján. Az SPÖ története és politikája 1945-től” című kötet több szerzője a funkció és a szervezet változásainak összefüggéseire mutat rá. Peter Weinberger a probléma lényegét abban látja, hogy a szociáldemokrata párt „a politikai cselekvést az államhatalom gyakorlására szűkíti le”. A második világháború után a nyugati polgári demokráciákban végbement a szociáldemokrata pártok „államosítása”, a szociáldemokrácia „hatalompárt” lett, beszállt a versenybe a polgári állam igazgatásában való részvételért. Minthogy a pártpolitikai erőviszonyok alapján vesz részt a kormányzásban, politikai cselekvésének maximájává a „gyakorlatban megvalósíthatót” tette. Az „állampártnak” és a politikai pragmatizmus érdekeinek a centralizált szervezet, a vertikális szervezeti struktúra felel meg. A valóságos politikai cselekvés visszanyerése érdekében el kell különíteni egymástól a kormánypolitikát és a pártpolitikát. Egy „államosított” pártnak „csak polgári jövője lehet”. (Weinberger 1988:450)

Az „állampárt” szervezeti strukturája — az etatizált viszonyok következtében — a maga szervezetében is a hierarchikus-bürokratizált állam tükörképét nyújtja. Ezért csak annyiban reformálható, amennyiben a reform az adott szervezet uralkodó elitjének érdekében és céljából teszi működőképesebbé a fennálló szervezetet, s így módon, ha a párt *reformjáról* van szó, az semmiképpen sem lépheti át az „állampárt” kereteit, mert ellentmondana a pártelit hatalmi (és kormányzati) igényeinek — fejt ki Pleschberger. Az „állampárt” kereteiből való kilépés viszont már nem reform lenne, hanem a párt eddigi, hagyományos modelljével való szakítást jelentené (Pleschberger 1988:193-195).

A viták háttérében mindvégig ott van az államhoz való viszony problémája. Thomas Nowotny — történeti összefüggésben mutatva be a szociáldemokrácia és az állam viszonyát — arra a következtetésre jut, hogy a szociáldemokráciának el kell oldoznia az államhoz fűződő kötelekeket. Ez rendkívül nehéz, mert a direkt-demokratikus alternatívát a jobboldal lefoglalta magának, az államon túlnéző és túllépő *más* alternatívát pedig még nem dolgozott ki a szociáldemokrácia.

A szociáldemokrata pártot a történelmi örökség köti, hiszen a múltban az államot sikerrel tudta céljai szolgálatába állítani a politikai

demokrácia és a jogegyenlőség, valamint a szociális-jóléti állam kiépítésének folyamatában. Így „története során a szociáldemokrácia idővel szinte összenőtt az állammal, céljait ma már inkább csak az államon és az állami intézményeken keresztül tudja leírni, továbbra is azonosul az állam bővítését célzó programmal”. Továbbá hatalmi érdekei miatt a szociáldemokrata vezetést mint hatalmi-bürokratikus elitet a maga partikuláris „osztály”-érdekei az államhoz kötik, így az állam központi intézményeivel, mindenekelett az állami bürokráciával azonosul.

Nowotny szerint a baloldali pártok mai válsága az állam melletti túlzott kiállásból fakad. Hiszen az emberek lázadozni kezdtek a nagy intézmények és a központosítás ellen, s valóságos decentralizációs folyamatokat indítottak meg, miközben a nagy intézmények legitimációs válsága elmélyült. A baloldal mégis nehezen bontja fel az állammal kötött szövetségét, s ebben az a politikai-ideológiai ok is szerepet játszik, hogy el kell határolódnia a konzervatívoktól, akik már régóta hirdetik a „kevesebb államot” jelszót. Mégis, Nowotny szerint, akik ma alapvető reformokat akarnak, azoknak „nem szabad, a múltat emlegetve, siratni az államhatalom zsugorodását”, hanem olyan viszonyok kialakítására kell törekedniük, amelyekben az állampolgárok mindinkább kivonhatják magukat az államhatalom alól, s „éppúgy törekszenek az állam alatti kisebb csoportokban való együttműködésre, mint az államhatárokon túllépő nemzetközi összefonódásra”. Nowotny tehát úgy véli, hogy a szociáldemokráciának meg kell tanulnia „szétbontani azt az államot, amely azelőtt olyan jól szolgálta őt” (Nowotny 1985).

Az „állampártok” funkcióinak eltolódása és „túlburjánzása” különösen a legitimációs és a rekrutációs funkciójukban mutatkozik meg, s ez ellenérzést, kritikát vált ki, s ezáltal diszfunkcionális hatást kelt. Anton Pelinka rámutat arra, hogy Ausztriában az „állampártok” a legitimációs funkciót rendkívül szélesen értelmezik: nemcsak a politikai hatalomgyakorlást akarják legitimálni, hanem a politikai rendszer egészét. Az „állampártok” globális legitimációs igényének (az egész demokratikus politikai rendszert — mint saját teremtményüket — akarják legitimálni) a pártok mai legitimációs teljesítménye egyre kevésbé tud eleget tenni (a választók bizalma csökken, a pártokhoz való kötődésük lazul, a bevett pártoktól való elfordulás jelei szaporodnak). A rekrutációs funkció „túlburjánzása” pedig abban jelentkezik, hogy a pártok nemcsak a szorosán vett politikai elit rekrutációját végzik el, nemcsak a parlamentek és kormányok (szövetségi és tartományi testületek) tagjainak, továbbá a helyi-kommunális igazgatás vezetőinek kiválasztása van a kezükben, hanem a maguk körébe vonták a gazda-

sági alrendszer és a kulturális alrendszer elitjének rekrutációját is (Pelinke 1988:48). A pártok mintegy delegálják a maguk embereit a gazdasági élet (különösen az államosított ipar, a bankrendszer, a közlekedésügy) vezető posztjaira, a társadalombiztosítási rendszer és a szociálpolitikai döntéshozatal kulcspozícióiba, a kulturális élet és az oktatás (különösen az iskolaügy) vezető helyeire. A sokat emlegetett és szidott „arányosítás” (Proporz) és az ezzel járó „Parteibuchwirtschaft”, s a hozzá kapcsolódó privilégiumok, növekvő mértékben váltottak ki bírálatot és ellenszenvet a lakosság körében, s ezáltal a „pártállami” rendszer elleni kritika táptalaját és érvrendszerét jelentették.

4. VÁLTOZÁSOK A PÁRTOK FUNKCIÓIBAN (SZERVÍZ-FUNKCIÓ, PATRONÁZS)

A pártok funkcióit illetően az eltérő felfogások (és az ezekből következő különböző osztályozások, tipizálások) jórészt aszerint csoportosíthatóak, hogy a szerzők a politikai pártokat a társadalmi szféra képződményének tekintik-e (a társadalom és az állam szétválasztottságából kiindulva); a pártrendszer egészén belül vizsgálják az egyes pártok funkcióit, a pártrendszer egészének összhatását is figyelembe véve; avagy tekintetbe veszik a pártok és az állam összefonódásának hatását a pártok funkcióira.

Az érdekartikuláció, az érdekkonvergencia és a transzmisszió funkciója szinte minden pártfunkció-tipológiában szerepel. Ehhez kapcsolódhat a szelekció (a szelektív érdekkonvergencia mint a politikai rendszer legitimitásának biztosítója — Greven 1977:149). A legitimitáció is a politikai rendszer egészében értelmezhető (Pelinke 1988:48). A rendszer összműködése szempontjából a pártok legitimitációs, konkurencia- és képviselői funkciója emelkedik ki (Gerlich 1983:344). A rekrutációs funkció a pártok és az állam összefonódását is jelzi, minthogy a pártok a politikai rendszer és az államgépezet vezető elitjének kiválasztását és delegálását tartják kezükben.

E helyütt nem tudunk kitérni a különböző rekrutációs mintákra. Csak jelezzük, hogy az osztrák pártokon belül igen erős volt a szenioritás-elv: a pártoknak a törvényhozásba jelölt képviselői rendszeresen több parlamenti cikluson keresztül voltak tagjai a parlamenteknek; a tartományi kormányok élén álló „tartományi főnökök” és a nagy érdekszervezetek vezetői is nem egyszer tízhúsz évig maradtak a pozíciójukban. A politikai karrier tipikus útja

gyakorta a párthoz kapcsolódó érdekszervezetek vagy az ifjúsági szervezet tisztségeiben kezdődött. A „hagyományos” politikai karrier mellett már a hetvenes években megjelent az új karrier-típus: először fiatal szaktudósok politikai pályára kerülése (a Kreisky-korszak elején), s a pártkarriert követően az államigazgatási pozíciókba jutása, majd a feltörekvő értelmiségiek közül a fiatal gazdasági szakemberek, menedzserek, bankárok járták be ugyanezt az utat. (A szenioritás-elvről és a technokrata karrier-mintáról lásd Pelinka 1974:40.) A nyolcvanas évek tapasztalatai alapján Rainer Nick a politikai elit rekrutálásánál két alap-szemponthoz lát: a regionális származást (tartományi hovatartozást) és valamelyik érdekszervezetben való meggyökerezést; e két vonatkozás ügyes kombinációjának terméke a legtöbb politikus — írja. (Nick 1988:402)

A modern tömegpártok új funkciójaként jelölik meg maguk a pártok — és nyomukban a politológiai elemzések — a pártok *szervíz-funkcióját*, azaz a tagságuk számára nyújtott „szolgáltatásokat”.

A pártok szervíz-funkcióját a következőkkel indokolja egy — a pártokat bemutató — összeállítás: „A modern teljesítmény-társadalmakban és jóléti államokban a pártok segítenek az állampolgároknak, hogy azok ki tudják elégíteni igényeiket az egyre áttekinthetlenebbé váló társadalmi közegben (ami a bürokratizálódás egyenes következménye, s az állampolgárok egyre nagyobb nehézségekbe ütköznek jogaik érvényesítésében és ügyeik intézésében).” (Göhring-Stirnemann 1984:35)

Abból a jelenségkörből, amit a pártok szervíz-funkcióként, a párttagság és a lakosság javára végzett szolgáltatásként írnak le, a politológiai elemzések kiemelik a jelenség magvát, a modern tömegpártok *patronázs-funkcióját*. Az osztrák politológusok közül Wolfgang C. Müller végzett úttörő kutatásokat e témában. A patronázst a modern pártok funkcióváltozásainak relációjában vizsgálja, s kimutatja a pártok motivációs strukturájának átalakulását. A pártok a szavazat-maximalizálásra és taglétszámuk megtartására törekednek, s már nem elegendő, ha csak egy bizonyos politika-elvárásnak akarnak megfelelni. A pártoknak szükségük van arra — a más pártokkal folytatott versenyben —, hogy tagjaiknak, választóiknak előnyt nyújtsanak, „járandóságokat” biztosítsanak. Erre módjuk is van, a kormányzatban, az állami bürokráciában, az érdekszervezetekben, a helyi közigazgatásban betöltött pozíciók alapján (a pártok elitjének sokszoros funkcióhalmozása segítségével is).

Ausztriában a „bevett” pártok tagjaik számára a közvetlen érdekvérvényesítés és az anyagi érdekelttség direkt útjait is kínálják. A párt-

hoz tartozás munkahelyszerzést, szakmai előmenetelt, karriert, lakáshoz jutást jelenthet. A párt és tagsága között így „patronus-kliens” viszony alakul ki.

Müller rámutat, hogy a szakirodalomban a „patronázst” és a klientelizmust gyakran szinonim kifejezéseként használják. A patronázs inkább a patronus oldaláról, a klientizmus inkább a kliens szemszögéből világítja meg ugyanazt a jelenséget. Müller a patronázs lényegének az informális csere-viszonyt tartja: javak és juttatások fejében a lojalitás biztosítását. A modern patronázs alássa az osztály- és réteg-szolidaritást, és a párton belül — a juttatások fejében elvárt fegyelem és tényleges alárendeltség révén — a fennálló hatalmi struktúrákat konzerválja (Müller 1988:479:480).

A pártba lépés motívumai között is egyre inkább előtérbe kerül a patronázs. A 16. számú tábla adatai szerint a megkérdezettek egyötöde a pártba lépés egyetlen motívumaként a szakmai vagy anyagi előnyt jelölte meg, s további 25 százaléknál is szerepelt a patronázs-motívum. A 17. számú táblán idézett felmérésben a pártba lépés motívumairól nyilatkoztak a megkérdezettek önmaguknál és másoknál. Véleményük szerint *másoknál* 78 százalékban játszanak szerepet a szakmai előnyök, 71 százalékban a lakáshoz jutás. Önmaguknál is jelentős arányban (37 és 25 százalék) nevezték meg ezeket a motívumokat (Müller 1988:474)

Az állampártok „klientúrája” sokszázezer párttagot jelent, akiket az előny-nyújtás és a juttatások különböző eszközeivel is magukhoz kapcsolnak, és sokakat közülük a párt „színeiben” helyeznek el különböző állami és gazdasági pozíciókba.

Az első nagykoalíciós időszak arányosítási gyakorlata (a Proporzdemokratie) azt takarta, hogy a két nagy párt az együttműködés jegyében minden jelentős (állami, gazdasági, kulturális stb.) posztot pártérdekek szerint arányosítva osztott el. (Ha az igazgató „fekete” volt, akkor az igazgatóhelyettes „vörös” és fordítva.) A pártok képviselői, egymásnak ellensúlyt képezve, egyrészt kontrollálták és sakkban tartották egymást, másrészt együtt osztottak az egyre bővülő állami funkciókon, tovább duzzasztva a bürokratikus apparátust (kirívó példa volt az államosított ipar egész igazgatási rendszere).

Hans-Georg Heinrich jegyezte meg, hogy míg Magyarországon a háború után B-lista volt, addig Ausztriában „D-lista”, azaz megduplázták a posztokat és így valószínűsítették meg az „arányosítást”.

Az arányosítás gyakorlata nem korlátozódott az első nagykoalíció két évtizedére. Az így szerzett „pártelőnyök” és a funkcióhalmozás tovább éltették ezt a gyakorlatot. S amikor szövetségi szín-

ten nem volt koalíciós kormányzás, a tartományokban változatlanul és megszakítás nélkül koalíciós kormányok működtek, és fenntartották az arányosítás és a pártérdekek szerinti funkció-szétosztás gyakorlatát.

A pártállam kereteiben az állami hivatali bürokráciába is behatol a pártosodás szelleme. A hű államhivatalnok (a Beamte), a közszolgálatban levő alkalmazott, a független szakértő egykor párt-semleges figurája kiveszőben van, az állami-közhatalmi posztok betöltése is pártérdekeknek rendelődik alá. A pártok hivatali patronázst alakítottak ki — írja le Stirnemann (1988:613) —, s egyre több funkcionál maguknak tartják fenn a javaslattevés jogát.

Sokan úgy vélik, hogy ezt a fennálló protekciórendszer az osztrák társadalomban szinte mindenki elfogadja, s ezáltal fel is értékeli azt. A lakosság — úgymond — elvárja a pártoktól a „szolgáltatásokat” és sok évtizedes gyakorlat alapján szinte természetesnek tartja. A pártok a választók fogyasztói elvárásainak akarnak megfelelni, s kölcsönösen licitálási politikát is folytatnak. Így a „patronus”-pártok sajátos pozíciót alakítanak ki az állampolgárokkal szemben.

Különösen a lakásépítés és a lakástámogatás-elosztás, valamint az iskolaügy van teljesen párt-befolyás alatt Ausztriában. (Az olcsó bérű kommunális lakásokat és a lakásépítési támogatást a tartományi kormányok osztják el, a kialakított párt-arányok szerint; a lakás-juttatások kétharmada ilyen módon talál gazdára.) Még egy falusi iskolaigazgatói állás betöltése is attól függ, hogy milyen „színű” a tartományi és a helyi előljáróság és milyen párttagkönyve van a jelöltnek.

A patronázs előnyeit a kedvezményezettek természetesen magától értetődőnek tartják, mások viszont hevesen bírálják. A publicisztikában is dühös cikkek ostromozzák „az osztrákok patológikus függését a párttagsági könyvektől” és a posztok szétosztását a párttagsági könyv színe szerint. (A „fekete” Alsó-Ausztriában a 14 000 hivatalnok 93 százaléka ÖVP-tag, a „vörös” Bécsben a 60 000 hivatalnok 90 százaléka az SPÖ híve. Egy felmérés szerint a megkérdezettek 60 százaléka tartja úgy, hogy a párttagság személyes előnyöket jelent, s csak 17 százalék mondja, hogy „párt nélkül” jutott előre /Worm 1984:9-11/.)

A pártok tekintélyét megtépázta a párttagsági könyvekkel folytatott pozícióharc, a „Parteibuchwirtschaft”, ahogy kritikusai mondják. Mégis, a többrétegű érdekeltség következtében a mostani nagykoalíció újra jó táptalaja a posztok párttagság szerinti újraelosztásának (s nem véletlen, hogy az ellenzékben levő, s a populisták hangulatokra és módszerekre is különösen fogékony Szabadságpárt hevesen és hatáso-

san bírálja az arányosítást, a funkcióhalmazt és a nagy pártok politikai alapokon végzett funkciószétosztását).

16. sz. táblázat

A párttagság motívumai 1969-1970 (százalékban)

Kizárólag patronázs	19
Patronázs és pártcélok	24
Kizárólag pártcélok	26
Személyes okok*	31

* A személyes okokhoz sorolták az egyesületek révén létrejött párttagságot is, a patronázs-motívum tehát közvetve itt is fennáll.

17. sz. táblázat

A pártba lépés motívumainak megítélése, 1980 (százalékban)

	Önmagánál	Másoknál	Különbség
Patronázs			
— szakmai előnyök	37	78	+41
— lakáshoz jutás	25	71	+46
<i>Ideológia</i>			
— világnézeti pozícióhoz kötődés	64	61	-3
<i>Politikai részvétel</i>			
— saját politikai elképzelések megvalósítása	41	57	+16
<i>Politikai miliő</i>			
— családi hagyomány	53	60	+7
— közvetlen környezet elvárása	31	36	+5
<i>Szociális kontaktusok</i>			
— kapcsolatlehetőségek másokkal	32	31	-1
— barátok, ismerősök ajánlása	23	32	+9
— fontos személyiségek megismerése	19	30	+11

Forrás: Müller 1988:470 és 471

5. PÁRTFINANSZÍROZÁS AUSZTRIÁBAN

A pártok „szolgáltató” és patronázs-funkciójuk ellátása során szinte kvázi-állami intézményekként működnek. A politikai párt jellegétől távolodva egyre inkább egy hierarchikus állami szervezethez válnak hasonlóná, amely — a modern államhoz hasonlóan — a szolgáltató szervezet vonásait ölti magára és különböző fogyasztói óhajok kielégítésére törekszik, miközben uralmi intézményként is funkcionál —

írta Johannes Agnoli a hatvanas években (Agnoli 1968:34). A pártok mintegy „kijelölik” az állami redisztribúció kedvezményezettjeit és a különböző (anyagi, hatalmi, szimbolikus) javakhoz való hozzájutás útjait. S miközben a pártok vezetői is ott ülnek a javak újraelosztásának kapcsolótáblájánál, a pártok egész gépezete is részese és eszköze ennek az újraosztásnak. A pártok és az állam összefonódását a pártoknak a közpénzekből való — közvetlen és közvetett — finanszírozása is jól szemlélteti. Ezért — mintegy illusztrációként is — rövid áttekintést adunk a pártfinanszírozás gyakorlatáról Ausztriában.

Ausztriában a pártok pénzügyei hosszú időn át teljesen el voltak zárva a nyilvánosság elől. A hetvenes évek elején a pártfinanszírozás korábbi — nem szabályozott — gyakorlata már tarthatatlan volt; részben a közvélemény nyomása miatt, de főként a pártok saját érdekei következtében. A pártfinanszírozás szabályozásával a közpénzekből való részesedést akarták legalizálni, s mindenképpen állandósítani és bővíteni ezt a forrást.

Mint Müller és Hartmann tanulmányukban leírják, az ÖVP már az ötvenes években felvetette, hogy állami eszközökkel is hozzá kellene járulni a pártok finanszírozásához. Az SPÖ ezt sokáig elvi alapon utasította el: a munkáspárti hagyományokkal nem fért össze, hogy a szociáldemokrata párt a polgári állam költségvetéséből kapjon pénzt.

Amikor az SPÖ kormányra került, már más szemmel nézte az általa igazgatott állam és a pártok viszonyát. Kreisky 1974-ben kifejtette: „Az állam mindent támogat; éppen azok az intézmények maradjanak ki, amelyek a demokrácia léte szempontjából elengedhetetlenek?” (Müller-Hartmann 1983:269)

Mivel a hetvenes évek elején a pártkasszák kiürültek az egymást követő költséges választási kampányok miatt, közös érdeke lett a pártoknak az állami támogatás rendezése. A nagy apparátussal rendelkező tömegpártok, amelyek politikai ténykedésükhöz sajtót, oktatási intézményeket tartottak fenn, s parlamenti munkájukban parlamenti frakciót, szakértői testületeket működtettek, e költséges szervezetek fenntartását nem tudták a tagdíjakra és esetenkénti adományokra építeni. Az érdekszervezetek és a pártokhoz közelálló szervezetek pénzügyi átutalásai és az egyéb adományok nem voltak nyilvánosak (s a háttérben homályos ügyletek, adózás alóli pénz-kivonások is meghúzódtak), tehát a pártok és a mögöttük álló érdekcsoportok kapcsolatának is szabályozott formát kellett adni. Így a pártok pénzforrásainak szabályozása és az állami pénzeszközök bekapcsolása elengedhetlenné vált.

Először 1972-ben hoztak törvényt arról, hogy az állam a költségvetésből támogatja a politikai pártok által szervezett állampolgári poli-

tikai képzést, elismerve, hogy „a demokratikus rend érdekében végzett állampolgári nevelés” állami feladat, s mivel a politikai pártok ebből részt vállalnak, intézményeik fenntartásához az állam hozzájárul. A törvény szerint (BGBl. Nr. 272. 1972.) a parlamentben képviselt pártok egy alapösszeget (évi 4 millió Schillinget) kapnak a politikai képzésre szolgáló intézményeik fenntartásához, ehhez jön még a kiegészítő összeg, a pártoknak a mindenkori parlamenti választásokon szerzett szavazataránya szerint. (Az SPÖ például 1982-ben további 14 milliót, összesen 18 millió Schillinget kapott ezen a címen. 1988-ban a teljes összeg 29,7 millió volt, ennyit kapott az SPÖ politikai intézete állami támogatásként.) 1988-ban a négy parlamenti párt politikai akadémiáira összesen 79 milliót költött az osztrák költségvetés. (Amikor a Zöldek bejutottak a parlamentbe, sietve létrehozták a saját politikai képzési intézményüket, hogy részesülhessenek ebből a forrásból.)

A pártfinanszírozás átfogó szabályozását 1975-ben egy általános párttörvény keretében oldották meg.

A párttörvényben (BGBl. Nr. 404. 1975.) — mint már utaltunk rá — egy rövid általános rész foglalkozik a pártok jelentőségével és jogállásával, majd a pártfinanszírozás részletei következnek. A törvény kimondja, hogy a politikai pártok léte és sokfélesége a demokratikus rend biztosítója, ezért a pártok működését az állam támogatja. Mivel a pártok a választási kampányokban, a parlamenti és más képviselőtestületekben az állampolgárok politikai akaratának felszínre hozását és kifejezését végzik el, a költségvetés támogatást nyújt a pártoknak, azoknak, amelyeknek legalább 5 képviselője van a parlamentben, s így parlamenti klubot (pártfrakciót) hozhatnak létre.

A párt-támogatás alapösszege 1975-ben évi 4 millió Schilling volt (1986-ra az alapösszeg évi 14 millióra nőtt), a kiegészítő összeg a legutolsó választásokon elért szavazatok arányában jár. 1986-ban a három parlamenti párt összesen 122 millió Schillinget kapott ezen a címen (a Zöldek 1986 végén jutottak be a parlamentbe, az ő támogatásukat ez az egész évre számított összeg még nem tartalmazta).

A párttörvény kimondta, hogy a pártoknak a nyilvánosság előtt számot kell adniuk pénzügyeikről, s költségvetésüket, amelyet szakértők ellenőriznek, a Wiener Zeitungban évente közzé kell tenni. (A fejezet végén mellékletben bemutatjuk a pártok 1985-ös számadásának eredeti szövegét.)

A párttörvénnyel egyidőben fogadták el a sajtó támogatásáról szóló törvényt (BGBl. Nr. 405. 1975.), amelynek alapján az állami költségvetés példányszámuk arányában támogatást nyújt a napilapoknak, köztük néhány nagy példányszámú pártlapnak. 1988-ban az SPÖ három

napilapja (a központi napilap, az Arbeiter Zeitung, továbbá a Kärtner Tageszeitung és a Neue Zeit) kapott támogatást 27,5 millió Schilling értékben; az ÖVP két lapja 6,1 milliót kapott. (Weber 1988:30) (Időközben a pártsajtó fenntartása egyre nagyobb anyagi terhet jelentett, 1989-ben az SPÖ arra kényszerült, hogy megváljon a napilapjától; az AZ azóta részvénytársasági formában jelenik meg.)

A pártok közpénzekből való finanszírozása azonban nemcsak a szövetségi állam költségvetéséből biztosított pénzt jelent, hanem a tartományok, községek is juttatnak különböző címeken pénzt a pártoknak, részben oktatási célokra, részben a választási kampányra.

Csak kuriózumként idézzük, hogy Vorarlberg tartomány már 1960-ban törvénybe iktatta, hogy a pártoknak minden szavazójuk után évi 2 Schillinget folyósít (az összeget azóta többször emelték, és más tartományok is követték ezt a példát). Bécs 1973-ban 10 Schillinget fizetett szavazatonként és évente a pártoknak. Más tartományok egy összegben adnak párt-támogatást. Tirol például a hatvanas évek végén évi másfél milliót szánt e célra. (Müller-Hartmann 1983:253-255)

Az évek során a tartományok költségvetéséből egyre nagyobb összegek jutotak a pártoknak, s jóllehet — a „Profil” című lap összeállításában szereplő hivatkozás szerint — a tartományi párt-hozzájárulások többségét 1987-ben hivatalosan befagyasztották, 1988-ban az SPÖ a tartományi közpénzekből 258 millió Schillinget kapott, az ÖVP 261 milliót, az FPÖ-nek 49 millió, a Zöldeknek csak párszázezer Schilling jutott. (Weber 1988:30)

Az *adományokra* vonatkozóan rendkívül eltérő becslések találhatók. Az ÖVP-nek lényegesen tőkeerősebb és adakozóbb klientúrája van, az SPÖ-nek juttatott adományok ennek töredékét jelentették a régebbi időkben: becslések és számítások szerint az SPÖ 1970-ben 5 millió Schilling adományt kapott, s ez bevételeinek 4 százaléka volt, míg az ÖVP 35 milliót, amely akkori bevételeinek 43 százalékát jelentette. 1976-ban az SPÖ akkori 226 milliós bevételeinek 3 százaléka jött adományokból, az ÖVP 262 milliójából 19 százalék (Müller-Hartmann 1983:264-266). Jóllehet a párttörvény szerint a pártoknak az adományokról is nyilatkozniuk kell (s a nagyösszegű adományokat külön is feltüntetni), a pártfinanszírozás kérdéseit összegző tanulmányában Barbara Wicha ma is „fekete doboznak” tartja az „adományok és egyebek” rovatot az elszámolásokban, s utal arra, hogy beláthatatlan a nem pénzben, hanem tárgyi adományokban vagy szolgáltatásokban nyújtott támogatás mértéke (a díjtalan választási hirdetésektől a középületekben díjtalanul biztosított párthelyiségekig, a térítés nélkül átengedett közeledési eszközöktől a legkülönbözőbb

ingyenes vagy kedvezményes szolgáltatásokig) (Wicha 1988:499). Anton Kofler rámutat, hogy a hetvenes évek végén már az SPÖ-höz is folytak milliós adományok (1979-ben 50 millióra tette), hiszen a hatalmon levő párt „a fő címzettje a befolyás- és patronázs-keresésnek”, „a pénz a hatalmat követi”. A nagyösszegű adományok az SPÖ esetében azonban változatlanul ritkábbak voltak, s a „sok kis adomány”, a „tömegmecenatúra” volt még túlsúlyban. (Kofler 1982:98-100)

Mindeddig nem beszéltünk a pártok bevételeinek — állításuk szerint legfőbb — forrásáról, a *tagdíjakról*.

Az Osztrák Szocialista Párt gyakran hivatkozik arra, hogy a párt „lényegében” önfinanszírozó, a tagdíjak adják a bevételek többségét, háromnegyedét. S jóllehet a tagdíjak aránya a bevételben a pártok közül az SPÖ esetében a legmagasabb, ez becslések szerint legfeljebb 60 százalékot ér el. Wicha szerint 1984-ben 57,66 százalék volt. (Lásd az ábrát a mellékletben.)

Az SPÖ-ben a tagdíjfizetési morál lényegesen jobb, mint a többi pártokban, Kofler szerint a tagságnak több mint 85 százaléka rendszeresen fizeti a tagdíjat. A nyolcvanas évek elején becslése szerint az SPÖ évente 200 millió Schilling tagdíjat szedett be (ennek csak egy része kerül az országos párt-költségvetésbe, másik része a tartományoknál, illetve a helyi pártszervezeteknél marad). A tagdíj összege a Szocialista Pártban azt a régi hagyományt követi, hogy a havi párttagdíj egy munkaóra díjának felel meg.

(1970-ben a tagdíj havi 10 Schilling volt, 1976-ban 20, 1987-ben 35 Schillingre emelték, a kongresszuson 1989-től 40 Schillinges tagdíjat terjesztettek elő (SPÖ-Jahrbuch '87). A teljes összegű tagdíj mellett van egy „mérsékelt” kategória is, háztartásbelieknek, munkanélkülieknek stb.)

Az Osztrák Néppárt esetében a tagdíjak a különböző rész-szervezetekben eltérőek, s a sávokon belül a tagdíj-megállapítás és a tagdíjfizetés módja is különböző, tartományonként is. (1980-ban a Gazdasági Szövetségben az éves tagdíj 300 Schilling volt, a Parasztszövetségben évi 150-600 Schilling, a Munkások és Alkalmazottak Szövetségében 60-300 Schilling. 1979-ben a párton belüli „népszavazás” nagy többséggel elvetette a tagdíjak emelését. A tagdíjak szintje — az elemzések szerint — alacsonyabb, mint az SPÖ-ben és a tagdíjfizetési fegyelem is jóval gyengébb. Egy 1982-es becslés szerint az ÖVP-be a tagok 180 millió Schilling tagdíjat fizettek be. (Müller-Hartmann 1983:251).

A „*párt-adót*” a pártok „politikai megbízottai” (azaz a párt listáján levő vezető politikusok, parlamenti képviselők, kormánytagok; a pártoknak a különböző képviselőtestületekbe delegált megbízottai), valamint a párt által jelölt menedzserek és felügyelőbizottsági tagok köte-

lesek befizetni a pártkasszába. A párt-adó elve az, hogy a „párttól kapott megbízatást, testületben betöltött funkciót honorálni kell”. Tulajdonképpen a vezető politikusoknak járó magas fizetéseket csapolják meg ilyen módon a pártok. A parlamentekben megszavazzák a tisztségviselők magas illetményeit, majd ezek egy részét — a költségvetésből származó közvetett és pótlólagos forrásként — a párt-kötségvetésbe szivattyúzzák át.

Kofler becslése szerint a vezető SPÖ-funkcionáriusok jövedelmük 10-40 százalékát fizetik be a pártjuknak párt-adó címén (ez különböző tételekből tevődik össze: az országos pártszervezetnek fizetendő párt-adó mellett a parlamenti képviselők ún. klub-járulékot fizetnek, az ún. „küldő” pártszervezet — ahol az illető funkcionáriust megválasztották vagy delegálták — szintén igényt tart a jövedelem egy bizonyos százalékára). A nyolcvanas évek elején a párt-adó címén az SPÖ-ben befolyt összeget évi 50 millióra teszik (Kofler 1982:92). Választási évben még választásialap-hozzájárulás kivetésére is sor kerül.

A gazdasági vállalkozásokban is megfelelően magas járandóságokat biztosítanak a pártok által delegált megbízottaknak, s ily módon a gazdasági szférából is szereznek indirekt módon, párt-adó formájában, pótlólagos forrásokat.

Az ÖVP-nél a központi párt-adó a politikusok fizetésének minimum 12 százalékát, maximum 30-40 százalékát is elviheti. Az arány azzal is összefügg, hogy az illető mennyi parlamenti klub-adót fizet és mennyi pótlólagos hozzájárulást a helyi pártszervezeteknek. A párt-adó aránya az ÖVP bevételeiből — egyes becslések szerint — a hetvenes évek végén 13 százalék volt. 1980-ban az ÖVP központjába kb. 42 millió Schilling folyt be párt-adó címén. (Müller-Hartmann 1983:252).

A pártok természetesen *gazdasági vállalkozásokat* is folytatnak, amelyekből szintén nem jelentéktelen bevételekre tesznek szert. (A pártfinanszírozást az eszközfelhasználás szerint, illetve a közpénzek és a magánszektor megkülönböztetésével, a 18. sz. táblázat a fő típusok felsorolásával mutatja be.)

Az Osztrák Szabadságpártnak — minthogy viszonylag kis taglétszámú választási párt, sem a működési költségei, sem bevételeinek szerkezete nem vethető közvetlenül össze a nagy pártokéval. A tagdíj-fizetésre csak nagyon hozzávetőleges becslések vannak. A bevétel szerkezetéről a mellékletben közölt ábra ad megközelítő képet.

Pártfinanszírozás az eszközfelhasználás és a források szerint

Az eszközök felhasználása	Direkt*	Indirekt*
Saját finan-szírozás	— tagdíjak — párt-adók — nyereség párt-vállalattól	— szolgáltatások tagoknak — kalkulációs előnyök a párt-üzemeknek
Külső finan-szírozás	— finansz. a párttv. alapján — a parlamenti klubok támogatása — támogatás a tartományok és községek részéről — pénzadományok	— állampolgári képzés támogatása — pártsajtó támogatása — a párthoz kapcsolódó szervezetek támogatása — tárgyi adományok — adásidő (tv, rádió)

* Direkt: pénzbeli, közvetlenül a pártokhoz; indirekt: nem pénzbeli, költségkímélő, nem közvetlenül a pártokhoz folyik be

Az eszközök forrásai	közvetlen	közvetett
Közületi szektor	— pártfinanszírozás a párt-törvény alapján — a klubok támogatása — tartományi támogatás — állampolgári oktatás — pártsajtó támogatása — a párthoz kapcsolódó szervezetek támogatása — szubvenciók közületektől	— párt-adó (a közületi szektorból származó jövedelemből) — a pénzadományok egy része (leírva az adóalapból) — hirdetések pártsajtóban (leírva az adóalapból)
Magán-szektor	— adományok magánosoktól — tárgyi adományok magán-személyektől — tagdíjak	

Forrás: Müller-Hartmann 1983:262.

Az osztrák parlamenti pártok közvetlen állami támogatása a párttörvény 2. §-a értelmében, 1978 és 1986 között

	1978		1980		1984		1986	
	Gesamtszahl Stimmen	Stimmen detto	Gesamtszahl Stimmen	Stimmen detto	Gesamtszahl Stimmen	Stimmen detto	Gesamtszahl Stimmen	Stimmen detto
Schilling/ je Stimme	10,715854	4.554.000	11,750535	4.680.708	13,950611	4.652.126	17,389898	
ÖVP		1.980.374		1.981.286		2.097.808		detto
Stimmen								
Sockel	4.000.000, -		5.000.000, -		6.000.000, -		14.000.000, -	
Partei-								
Anteil/Stimmen	21.221.398, -		23.281.171,20		29.265.701, -		36.480.667, -	
ÖVP gesamt	25.221.398, -		23.231.171,20		35.265.701, -		50.480.667, -	
SPÖ		2.324.309		2.412.778		2.312.529		detto
Stimmen								
Sockel	4.000.000, -		5.000.000, -		6.000.000, -		14.000.000, -	
Partei-								
Anteil/Stimmen	24.906.955, -		28.351.432, -		32.261.190, -		40.214.643, -	
SPÖ gesamt	28.906.955, -		33.351.432, -		38.261.190, -		54.214.643, -	
FPÖ		249.317		286.644		241.789		detto
Stimmen								
Sockel	4.000.000, -		5.000.000, -		6.000.000, -		14.000.000, -	
Partei-								
Anteil/Stimmen	2.671.644,50		3.368.220,30		3.373.104, -		4.204.636, -	
FPÖ gesamt	6.671.644,50		8.368.220,30		9.373.104, -		18.204.636, -	
Gesamt:								
Sockel §2(2)a	12.000.000, -		15.000.000, -		18.000.000, -		42.000.000, -	
Diff. §2(2)b	48.800.000, -		55.000.800, -		64.900.000, -		80.900.000, -	
(gerundet)	60.800.000, -		70.000.800, -		82.900.000, -		122.900.000, -	

Az ÖVP szövetségi szervezetének elszámolása az 1985. évi költségvetésről

Rechenschaftsbericht

der Österreichischen Volkspartei Bundesparteiorganisation für das Jahr 1985 gemäß § 4 Abs. 4 Parteiengesetz

Einnahmen	BGBI. 1975/404 in der Fassung BGBI. 1979/569, 1982/356, 1982/643, 1983/667 und 1984/538	Ausgaben	
		5	
1. Mitgliedsbeiträge	28.081.506,-	1. Personalaufwand	27.803.181,15
2. Zuwendungen laut Parteiengesetz	48.856.633,20	2. Büroaufwand und Anschaffungen	2.742.766,92
3. Beiträge von Mandatären und Funktionären	—,-	3. Sachaufwand für Öffentlichkeitsarbeit	28.760.815,16
4. Erträge aus Unternehmensbeteiligungen	—,-	4. Veranstaltungen	1.215.040,34
5. Erträge aus sonstigem Vermögen	6.082.264,47	5. Fuhrpark	674.922,77
6. Spenden	4.815.621,-	6. Sonstiger Sachaufwand für Administration	—,-
7. Nettoerträge aus Veranstaltungen, Vertrieb von Druckwerken	4.485.602,53	7. Mitgliedsbeiträge	432.243,93
8. Kredite	—,-	8. Rechts-, Prüfungs- und Beratungskosten	65.158,06
9. Lebende Subventionen	343.809,-	9. Kreditkosten und -rückzahlungen	888.821,53
10. Sonstige Einnahmen	898.788,12	10. Internationale Arbeit	835.201,45
	83.144.024,31	11. Sonstige Aufwandsarten	424.824,78
			70.502.706,97

Bevételek:

1. Tagdíjak
2. Támogatás (párttörv. alapj.)
3. Funkcionáriusok hozzájárulása
4. Vállalkozások hozama
5. Vagyon-nyereség
6. Adományok
7. Rendezv., kiadv. nettó nyeres.
8. Hitelek
9. Szubvenciók
10. Egyéb bevételek

Kiadások:

1. Személyi költségek
2. Irodai költségek
3. Dologi költségek (sajtó is)
4. Rendezvények
5. Szállítóeszközök
6. Más dologi költs. adm.-ra
7. Tagdíjak
8. Jogi vizsga, tanácsadás költs.
9. Hitelköltségek, visszafizetés
10. Nemzetközi munka
11. Egyéb felhaszn.

Az SPÖ számadása az 1985-ös év bevételéről és kiadásairól

Die Arbeit der SPÖ

Rechenschaftsbericht

gemäß § 4 Abs. 4 BGBL 404/1975 (Parteiengesetz) über Einnahmen und Ausgaben für das Jahr 1985

Einnahmen	S	S
1. Anteil der Bundespartei an den Mitgliedsbeiträgen		113.869.563 50
2. Zuwendungen des Bundes gemäß § 2 Abs. 1 BGBL 404/1975 (Parteiengesetz)		54.214.645 05
3. Besondere Beiträge der Mandatäre und Funktionäre (Anteil)		349.627 83
4. Erträge aus Unternehmensbeteiligungen		1.267.955 —
5. Erträge aus sonstigem Vermögen		82.057 17
6. Spenden an die Bundespartei: gemäß § 4 Abs. 7 Z. 1 Parteiengesetz (keine Spende über S 100.000.—)	108.985.—	
gemäß § 4 Abs. 7 Z. 2 Parteiengesetz (keine Spende über S 100.000.—)	140.000.—	
gemäß § 4 Abs. 7 Z. 4 Parteiengesetz	<u>15.010.000.—</u>	15.258.985.—
7. Erträge aus Veranstaltungen, dem Vertrieb von Druckschriften und Abzeichen sowie ähnliche sich unmittelbar aus der Parteitätigkeit ergebende Einnahmen		13.142.919 23
8. Zuwendungen in Form kostenlos oder ohne entsprechende Vergütung zur Verfügung gestellten Personals (lebende Subventionen)		300.000.—
9. Beiträge zum „Bundespräsidentenwahlfonds“		9.209.653 32
10. Sonstige Erträge		758.308 13
11. Interne Verrechnungsgegenposten und Kostenersatz		<u>11.391.757 81</u>
		<u>219.845.472 04</u>
 Ausgaben		
1. Personalaufwand (Inklusive Aufwand für alle österreichischen Bezirks- und Landessekretäre und personalabhängige Abgaben)		79.238.197 23
2. Büroaufwand und Anschaffungen		11.556.792 12
3. Sachaufwand für Öffentlichkeitsarbeit einschließlich Presseerzeugnisse		65.413.439 93
4. Veranstaltungen		8.323.105 52
5. Fuhrpark		716.483 94
6. Sonstiger Sachaufwand für Administration		26.627.592 67
7. Mitgliedsbeiträge		1.246.147 91
8. Rechts-, Prüfungs- und Beratungskosten		364.586 —
9. Kreditkosten und -rückzahlungen		19.914.633 73
10. Internationale Arbeit		3.504.803 67
11. Sonstige Aufwendungen (Forderungsnachlässe, Wertberichtigungen usw.)		930.583 88
12. Saldo gemäß § 4 Abs. 5 und 6 Parteiengesetz		<u>2.009.105 44</u>
		<u>219.845.472 04</u>

Ergebnis

Da sich keine Beanstandungen ergaben, haben die unterfertigten Wirtschaftsprüfer den folgenden Bestätigungsvermerk erteilt:

„Nach pflichtgemäßer Prüfung auf Grund der vorgelegten Unterlagen und der erteilten Aufklärungen und Nachweise bestätigen wir den ungekürzt veröffentlichten Rechenschaftsbericht der Sozialistischen Partei Österreichs über die Einnahmen und Ausgaben der Bundespartei für 1985.“

Wien, 21. Juli 1986

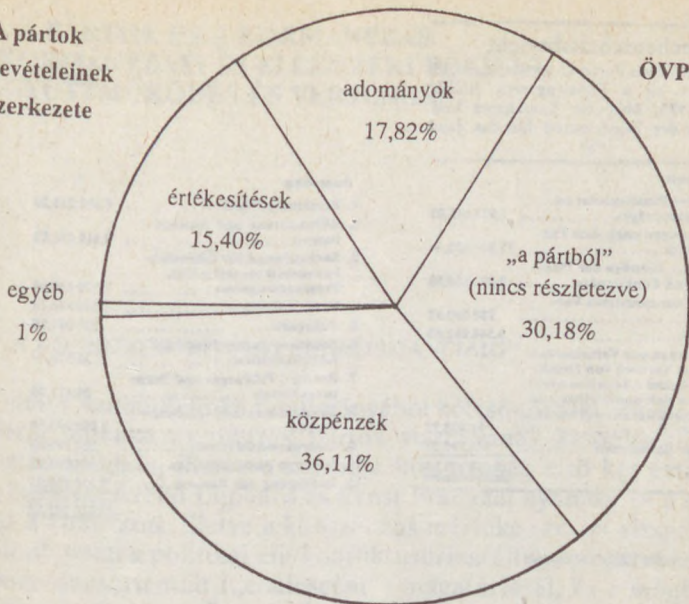
Dipl.-Volkswirt Gerhard Stadler
Beideter Wirtschaftsprüfer
und Steuerberater

Dr. Peter Wolf
Beideter Wirtschaftsprüfer
und Steuerberater

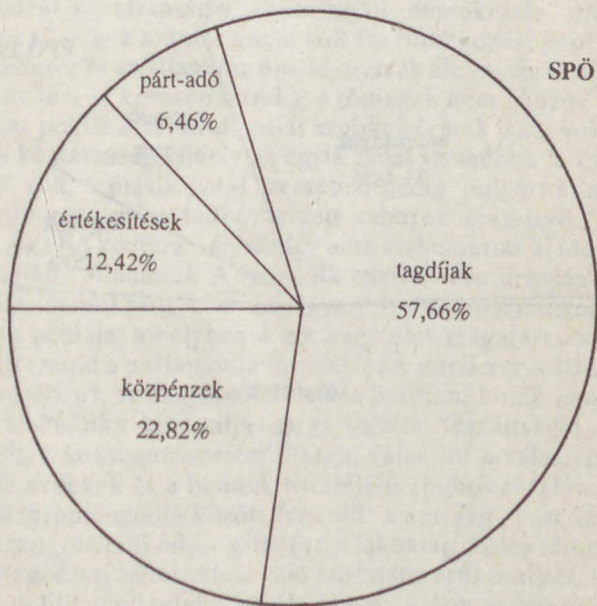
Megjegyzés: A bevételek és a kiadások tételei lényegében azonosak az előző oldalon szereplő költségvetés tétéleivel.

A pártok
bevételeinek
szerkezete

ÖVP 1984

SPÖ 1984

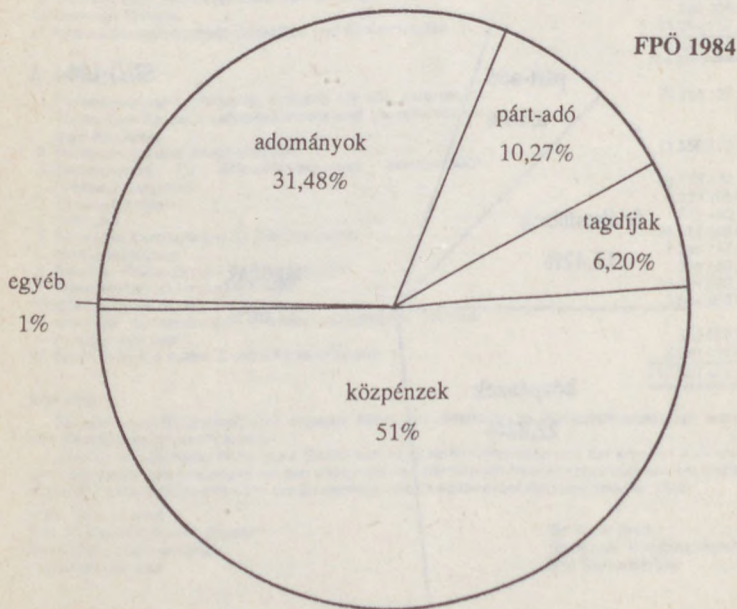

Rechenschaftsbericht

der Freiheitlichen Partei Österreichs gemäß
§ 4 Abs. 4 bis 6 Parteiengesetz, BGBl.
Nr. 404/1975, über die Einnahmen und
Ausgaben der Bundespartei für das Jahr
1985

Einnahmen	S	Ausgaben	S
1. Anteil der Bundespartei an Mitgliedsbeiträgen	1.973.245,83	1. Personalaufwand	6.666.245,26
2. Zuwendungen nach dem Parteiengesetz	17.994.452,—	2. Büroaufwand und Anschaffungen	2.418.261,69
3. Besondere Beiträge der Mandatäre und Funktionäre	2.393.606,56	3. Sachaufwand für Öffentlichkeitsarbeit einschließlich Presseerzeugnisse	7.520.430,90
4. Erträge aus sonstigem Vermögen	296.399,82	4. Veranstaltungen	1.549.688,74
5. Spenden	6.546.982,65	5. Fuhrpark	227.097,70
6. Nettoerträge aus Veranstaltungen, dem Vertrieb von Druckschriften und Abzeichen sowie ähnliche sich unmittelbar aus der Parteitätigkeit ergebende Einnahmen	81.938,72	6. Sonstiger Sachaufwand für Administration	33.618,—
7. Sonstige Einnahmen	325.795,67	7. Rechts-, Prüfungs- und Beratungskosten	34.417,95
	<u>29.612.421,25</u>	8. Kreditkosten und -rückzahlungen	3.298.948,55
		9. Internationale Arbeit	223.795,90
		10. Sonstige Aufwandsarten	1.080.765,82
		11. Zuführung zur Reserve	6.559.150,94
			<u>29.612.421,25</u>

Forrás: Wicha 1988.: 490–494

V. A PÁRTOK ÉS A KORMÁNYZÁS (KORMÁNYZATI ÉS ELLENZÉKI POZÍCIÓ, EGYÜTTMŰKÖDÉS ÉS VERSENGÉS)

1. „A KONKURENCIÁTÓL A KONKORDANCIÁIG”

A címet Anton Pelinka tanulmányából kölcsönöztük: ezzel a fogalom-párral jellemzi az osztrák pártok viszonyának különbségét az első köztársaságban, illetve a második köztársaság első két évtizedében. Pelinka — Arend Lijphard és Ernst Fraenkel nyomán — a demokráciát a konfliktus, illetve a konszenzus mértéke szerint vizsgálja. Megkülönbözteti a politikai elit konfliktusorientált („competitive”) illetve konszenzusorientált („coalescent”) magatartását, és a mögöttük álló tömegek „homogén” vagy „fragmentált” politikai kultúráját. Eszerint az első osztrák köztársaság a „centrifugális demokrácia” példája volt, amelyben a tömegek számára nem volt fix vonatkozási pont a demokratikus rendszer és az állam (az önálló osztrák államiság tartósságában akkor egyébként is kevesen hittek); a tömegek nem „közös” államuk, hanem saját politikai táboruk, saját szubkultúrájuk iránt voltak lojálisak. „Ez a köztársaság, amely az egyik oldal szemében 'a forradalom törmeléke' volt, a másik oldal szemében pedig 'polgári állam', végül is nem volt más, mint felfegyverzett táborok csatateré.” (Pelinka 1979:350) Az első köztársaságban így nem alakulhatott ki identifikáció a demokratikus állammal. A második osztrák köztársaság viszont a „Konkordanzdemokratie”, a megegyezésen és összhangon alapuló demokrácia példája, amelyben a két nagy párt magatartása konszenzusorientált (mind a parlamentáris szintéren, mind a szociális partnerség rendszerében). A nagykoalícióban a politikai elitek konszenzusa érvényesült. Pelinka kimutatja azt a sajátos feszültséget, amely a politikai elitek konszenzusorientáltsága, valamint a választóik tömegeiben ható érdekek és a bennük továbbélő „politikai tábor mentalitás” konfliktuspotenciálja között fennállt: a két nagy párt vezéreinek pragmatikus együttműködése ellenére a lakosság széles tömegeiben a politikai-világnézeti táborukhoz való kötöttség erős maradt, s a másik táborban a politikai ellenfelet látták, s nem „a demokratikus rendszer kínálta alternatívát”. A második köztársaság első időszakában a tár-

sadalom fragmentáltsága még fennállt, a bázis, a tömegek lényegében nem vettek részt a politikai döntésekben, a politikai elit megegyezési készsége azonban fokozatosan áthidalta a politikai megosztottságot és stabilizáló hatást váltott ki. (Nick-Pelinka 1983:109-111)

Az osztrák konkordancia-demokráciát gyakran illették az „arányosítási rendszer” (Proporzsystem) megjelöléssel. (A köznyelvben — mint már szó volt róla — ezen elsősorban a vezető posztok pártállás szerinti arányosítását értették.) Politológiai értelmezésben az arányosítási demokrácia (Proporzdemokratie) szisztematikus elemzését Gerhard Lembruch végezte el, elsősorban Svájc és Ausztria példáján (de számos más jelenséget is az összevetés körébe volt, a példák Hollandiától Ciprusig terjednek). Lembruch szerint a „Proporz”-rendszerről akkor lehet beszélni, amikor egy demokratikus-parlamentáris rendszerben a konfliktusszabályozási minták a többségi döntés helyett az egyetértő döntést részesítik előnyben, s ennek intézményi biztosítéka, hogy a végrehajtó hatalomban minden lényeges csoport képviselve van, és széles körű hivatali patronázs révén biztosítja is a befolyását a politikai döntésekre (Lembruch 1967:8). Lembruch szélesebb értelemben használja tehát a fogalmat, mint az un. „Proporz”-kormány esetében, amely pártarányok szerint összeállított öszpárti kormányt jelent.

Ausztriában a megegyezéssel demokráciának voltak történelmi előzményei. Lembruch emlékeztet arra, hogy 1918 októberében (az ideiglenes alkotmány alapján) pártarányok szerint tevődött össze az államtanács és így jöttek létre a tartományi kormányok is (amelyekre nézve mindmáig ez a szabályozás áll). Az 1920-as osztrák alkotmányban nem kizárólagosan a többségi elv érvényesül, azt több megkötés korlátozza (így például az alkotmánytörvények meghozatalához szükséges kétharmados többség, az egyhangú kormánydöntés követelménye) (Lembruch 1967:23). A „Proporz”-formák akkor gyakoriak — mutat rá Lembruch —, amikor az állam stabilitását külső faktorokkal külső tehertételekkel szemben kell biztosítani. Ausztriában a korporatív előzmények is hozzájárultak ahhoz, hogy a megegyezéssel demokrácia kölcsönösen elfogadhatóvá vált. A második köztársaságban a különérdekek korporatív figyelembevételére konstitutív része lett a politikai döntési folyamatnak.

A „Proporz” tehát ideiglenes egyensúly a nagy politikai erőcsoportok között, amelyeknek érdekei, rivalizáló céljai csak nagyon korlátozottan egyeztethetők össze, de a kiépített alku-mechanizmusok ezt az összehangolást mégis lehetővé teszik. A pártarányok szerinti hatalom-megosztás egy sajátos egyensúlyi modellt hoz létre. Amíg a politikai egyensúlyt megkövetelő feltételek fennállnak, addig a különérdekek

és a pártversengés csak a megegyezés követelményeinek alárendelten juthatnak szóhoz.

Ausztriában éppen elég nyomós érv szólt 1945 és 1955 között a politikai egyensúly és a stabilitás fenntartása mellett. A társadalom többsége és a két nagy párt egybehangzóan fellépett az ország függetlenségének visszaszerzéséért, az ország esetleges felosztásának megakadályozásáért, a négyhatalmi megszállás mielőbbi befejezéséért, és az államszerződés mielőbbi megkötése révén az ország szuverenitásának visszanyeréséért. Belpolitikailag a gazdasági újjáépítés, a demokratikus intézmények kiépítése, a politikai polarizálódás megakadályozása és a szélsőségek fellépésének meggátlása hasonlóképpen közös érdekként munkáltak. Mindezek alapján a két nagy párt tartós megoldásként elfogadta a széles összefogás, a megegyezéssel demokrácia politikáját. Az egykori nemzeti tábor pártja (mivel nem osztozott az alkonszenzus fő elveiben) érthető módon nem kaphatott helyet ebben az összefogásban.

Nem vitás, hogy a nagykoalíció valóban az együttműködés magas szintjét mutatta fel. Kérdés azonban, hogy ez „az integráció rendkívül magas fokaként” jellemezhető-e, mint Herbert Dachs teszi az osztrák pártrendszerről adott összefoglalójában (Dachs 1988:136). Ugyanis a „szociális békét” (az elosztási konfliktusok szabályozott rendezését és a gazdasági fellendülés korszakában a növekményből való méltányos részesedést, amely — mint ismertes — Ausztriában a gazdasági konfliktusokat minimalizálta és a szociális biztonság rendszerének kiépítésével a szociális feszültségeket is eliminálta) Dachs azonosítja a „politikai békével”, s mind ezt „integrációként” jellemzi. Az „integráció” általa közelebbről nem definiált fogalma a különböző — egymással szembenálló — társadalmi erők egymásrautaltságára és megegyezési készségére vonatkozhat; pontosabbnak tűnik azonban, ha a „politikai béke” fiktív fogalma helyett arra mutatunk rá, hogy a „konkordancia”-demokrácia a társadalom tényleges politikai tagoltságának tudomásul vételén alapult, levonva a politikai erőegyensúlyból adódó következtetéseket. Az ellentétes érdekek kompromisszumos egyeztetése végbement ugyan, de heves politikai harcok közepette.

Az államszerződés megkötését követő néhány évben (amíg Ausztria nemzetközi státusa valóban stabilan rendeződött) még tovább hatottak a nagykoalíciós összefogást indokló körülmények. A hatvanas évek elejétől azonban már csak a belpolitikai erőviszonyokban megmutató patthelyzet és a kényelmes hatalommegosztás éltette tovább. (Az 1959-es választásokon az Osztrák Néppárt 44,19 %-ot, az Osztrák Szocialista Párt 44,78 %-ot kapott; 1962-ben az ÖVP 45,43 %-kal

„húzott el” az SPÖ 43,99 %-os eredményétől.) A minimális szavazatkülönbség és a lehetséges koalíciós partner hiánya meghosszabbította Ausztriában a nagykoalíciós kormányzati forma fennállását, megmerevítette a politikai viszonyokat. A minimális közös bázisra szűkített kormányzati együttműködés döntésképtelenséget, a konfliktust kiváltó lépések kerülését és a döntések elodázását idézte elő. Úgy tűnt, hogy az osztrák pártrendszer „befagyott” és kevés az esély az érdemi elmozdulásra.

2. A KOMPETITÍV PÁRTRENDSZERTŐL A KOMPLEMENTER ÉRDEKÉRVÉNYESÍTÉSIG

A hatvanas évek közepétől az osztrák politikai életben elkezdődött periódus mottója lehetne: „a koalíciótól a konkurenciáig” (a Gerlich és Müller által szerkesztett tanulmánykötet címét variálva). A hosszú koalíciós időszakról a nagy pártok többségi, egyedüli kormányzására való áttérés csak úgy volt lehetséges, hogy a két nagy párt politikai alternatívát kínált, markánsabban megfogalmazta társadalompolitikai célkitűzéseit, és a párt egykori ideológiai vonatkoztatási rendszerét is részben újjáélesztette. Mind az SPÖ, mind az ÖVP végigment — a maga módján — egy reideologizálódási folyamaton.

Egyetérthetünk Raschkéval, aki a pártrendszer változásait vizsgálva rámutatott, hogy az ötvenes évektől a zárt ideológiai rendszerek helyett az ideológiák *háttér-ideológiákká* váltak, olyan orientációs keretekké, amelyekbe az egyes szakkérdések, politikai célkitűzések elhelyezhetők (Raschke 1978:20). Ebből a nézőpontból értelmezhető mindkét osztrák nagy pártnak a hetvenes évek elejétől hangsúlyozottabbá váló reideologizálódása, amely alapértékekre építő új pártprogramokban és pártszervezési reformokban is kifejeződött.

Ausztriában a pártrendszer rendkívül magas koncentrációs foka lehetővé tette, hogy mind a két nagy párt többségre törekedjen. A kormányképes relatív többség vagy akár az egyedüli kormányzás — az abszolút többség birtokában — belátható közelségbe került. A nagy pártok erőteljes szívóhatást fejtettek ki a választókra; a hatvanas évek második felétől a pártok választási eredményei túlhaladták a korábbi 44-45 százalékos értékeket, majd az SPÖ-nek sikerült túljutnia az 50 százalékon és tiszta abszolút többséget szerzett.

Annak illusztrálására, hogy az alternáló pártkormányzás milyen politikai erőviszonyok, milyen politikai csatározások és taktikai húzások terméke volt, röviden fel kell idéznünk az átmenetet a nagykoalícióról az egyedüli kormányzásra.

1966-ban a Néppártnak sikerült jelentős relatív többséget elérni (48,34 %). Ebben nem kis szerepe volt a versenytárs, a Szocialista Párt akkor orientációs problémáinak, belső zavarainak. Az SPÖ-ből korábbi konfliktusok miatt kivált Franz Olah önálló pártot szervezett és 1966-ban indult a választásokon, s több mint 100 000 szavazatot elvitt az SPÖ-től. Maga a viszály is negatívan hatott az SPÖ eredményeire. Másfajta, de a választók magatartására polarizálóan ható körülmény volt, hogy az Osztrák Kommunista Párt az 1966-os választások előtt tagjait és követőit arra szólította fel, hogy ahol a KP-nek nincs saját jelöltje (s így volt ez a választókerületek nagy többségében), ott a szocialisták jelöltjeit támogassa. A KPÖ ezzel egyfajta munkásegység-politikával kísérletezett, a polgári tábor szemében viszont „kompromittálta” az SPÖ-t. Mivel a kéretlen támogatást az SPÖ vezérkara akkor (korábbi teljes elhatárolódásuk ellenére) nem utasította el egyértelműen — némi plusz-szavazatot remélve —, ez kapóra jött a Néppártnak, amely a szociáldemokrata-kommunista „összefogást” a „vörös népfront veszélyeként” állította be, és a polgári erők mozgósítására hívott fel. Mindezek a körülmények hozzájárultak ahhoz, hogy a Néppárt 1966-ban növelni tudta szavazóinak körét. (Kriechbaumer 1981:15)

A választási eredmény, a Néppárt relatív többsége, elégséges volt egy négyéves periódusban az egyedüli kormányzáshoz, de hiányzott az átütő program, s a megszerzett bázis nem bizonyult stabilnak. A Néppárt akkori halvány profilja (több váltási kísérlet után, amire majd visszatérünk) némileg régimódi, provinciális konzervativizmust sugallt, s igencsak ellentétben állt az akkori „korszellemmel”, amely a gazdasági növekedéstől felemelkedést, haladást, szociális biztonságot és jólétet várt. Az akkori közvélemény, amely az ország előrelendítését és modernizálását látta szükségesnek, erre több garanciát látott a haladás és a jóléti állam mellett elkötelezett Szocialista Párt programjában. 1970-ben a Néppárt elveszítette relatív többségét (44,7 %-ra esett vissza), és kiszorult a szövetségi szintű kormányzásból, végül is több mint 15 évre ellenzékbe került.

Az SPÖ 1970-es választási győzelmét (relatív többségét) vetélytársai eltérően ítélték meg. Az ÖVP vezetése a korábbi „reflexek” szerint mérlegelt: minthogy a másik polgári pártot, az FPÖ-t nem tartotta koalícióképesnek (és mint riválist, távol is akarta tartani a kormányzástól), ezért a polgári kiskoalíciót, a „polgárblokkot” nem tekintette szóba jöhető alternatívának. Úgy vélte, az SPÖ relatív többsége nem elegendő az egyedüli kormányzáshoz, így csak

a nagykoalíció bevált formulája marad, legfeljebb a posztok elosztásában lesz változás a választási eredmény-sorrend szerint.

Az SPÖ — Kreisky vezetésével — két irányban is letért a „kita-posott ösvényről”. Egyrészt elég erős és gyarapodó bázist tudott maga mögött ahhoz, hogy szembeforduljon addigi partnerével és alternatívát kínáljon vele szemben, tehát *nem* a nagykoalíció fel-élesztésén fáradozott. Másrészt újraértékelte az FPÖ-höz fűződő viszonyt, és éppen a liberalizálódás programját tekintette olyan összekötő kapocsnak, amelynek alapján politikai kapcsolatba léphet a két párt egymással. A liberalizálódás — amely az FPÖ-n belül irányváltást is jelentett, elindíthatja az FPÖ-t egy olyan úton, amely a jövőben kormányképesé teheti. A Szocialista Párt viszont parlamenti támogatást kaphat, és ezzel a menőverrel megakadályozhatja, hogy a polgári pártok összefogjanak ellene a szocialistaellenesség jegyében. (A konkrét és előnyös „politikai üzlet” tárgya az volt, hogy az FPÖ a parlamentben kívülről támogatja a kisebbségi SPÖ-kormányt, amely így, segítségével, el tudja fogadtatni a költségvetést, s a támogatás fejében — közös érdekből — együtt meghozzák az un. kis választójogi törvényt.

Az 1970-es kis választójogi törvény lényegében az arányos választási rendszert biztosította Ausztriában. Megváltoztatta a választókerületek beosztását, megnövelte a parlamenti képviselők számát, módosította az un. mandátumelosztási eljárás második fordulójának (a maradék szavazatok összegzésének és mandátumokra váltásának) módját. Ezáltal lecsökkentek azok a — strukturális és regionális feltételekből adódó — előnyök, amelyeket az ÖVP élvezett azáltal, hogy a régi választási rendszer egy korábbi helyzetet konzervált. Például az agrár-vidékeken a korábbi nagyobb népességszám alapján kevesebb szavazatba került egy mandátum, a hagyományos választókerületi tagolódás is ebbe az irányba hatott. Választói bázisa alapján a régi választási rendszer az ÖVP-nek kedvezett. A módosítás, az arányossá tett választási rendszer az SPÖ hátrányait lefaragta (az új ipari agglomerációk — túlnyomórészt az SPÖ választói — nagyobb súllyal szerepeltek), a töredékszavazatok összesítésének módja pedig a kis pártoknak kedvezett, ez volt az FPÖ előnye a változtatásból.

Ez az arányossá tett választási rendszer meghozta az SPÖ-nek, hogy érlelődő többségét parlamenti többségre váltsa. Kreisky kancellár egy éven belül feloszlatta a parlamentet és új választásokat írtak ki. Az 1971-es választásokon az Osztrák Szocialista Párt — történetében először — megszerezte a szavazatok és a mandátumok abszolút többségét: 2 280 000 érvényes szavazattal a szava-

zatok 50,03 százalékát, s ezzel — a megnövelt létszámú, 183 fős parlamentben — 93 mandátumot kapott, egy főnyi többséget szerzett. Így az SPÖ egyedüli, többségi kormányt alakíthatott.

Az arányossá tett választási rendszer jól működött, és a törvény megalkotóinak javára szolgált. Az SPÖ 1970-ben 2 221 000 szavazattal, 48,4 %-os szavazatarányával négy százaléknyi előnyt szerzett az ÖVP-vel szemben, s ez csak 3 mandátumnyi előnyt és 81 helyet juttatott neki a régi, 165 fős parlamentben; az ÖVP az akkor érvényes választási rendszerben a szavazatok 44,7 százalékával a mandátumok 47,3 százalékát szerezte meg. 1971-ben az SPÖ 600 ezerrel több szavazatot kapott, az 50 százalék fölé került. Az ÖVP-től hét százalékra „elhúzott”, és a megnövelt létszámú (183 fős) parlamentben 13-mal több mandátum jutott neki, mint vetélytársának. Így az SPÖ a szavazatok 50,03 százalékával a mandátumok 50,81 százalékát, míg az ÖVP a szavazatok 43,11 százalékával a mandátumok 43,71 százalékát kapta meg. Az arányos választási rendszerből az FPÖ is profitált: lényegében ugyanannyi szavazóval a korábbi 6 helyett 10 képviselői helyet szerzett (5,45 százaléknyi szavazatért a mandátumok 5,46 százalékát kapta meg). (Az adatokat lásd Haerpfer 1983:140-144).

A kis választójogi reform tehát szakmailag is jól „vizsgázott”: a bonyolult számítási rendszer pontosan „hozta” az arányos eredményt, és politikailag is az érdekelt pártok céljai szerint funkcionált. Méltányosságához ugyanakkor nem férhetett kétség, hiszen a „lényegében” arányos osztrák választási rendszert a még pontosabb arányosság érdekében korrigálta.

Az osztrák szociáldemokrácia tehát elérte az 1971-es parlamenti választásokon az abszolút többséget (amely minden, a parlamentáris utat preferáló szociáldemokrata párt sok évtizedes álma volt: „ötven százalék plusz egy szavazat”). Az Osztrák Szocialista Párt politikai győzelmének alapvető oka az volt, hogy létre tudott hozni egy olyan konszenzust, amely a párt hagyományos törzsökös rétegei — az ipari munkásság és az alsóbb alkalmazotti rétegek — mellett a párt programja mellé állította a feltörekvő és felemelkedő rétegeket: az új értelmiség, a felsőbb középosztály, az új menedzserek egy részét — a dinamikusabb, a változásokban érdekelt csoportjait. E széles társadalmi rétegek érdekei, céljai az adott időszakban nagy mértékben egybeestek, és az SPÖ politikai célkitűzései jól megfogalmazták és átfogták ezeket a célokat. Az SPÖ felismerte az ország társadalmi-strukturális feltételeinek sajátosságait: a megkésve indult modernizáció miatt az ipari társadalom strukturájának dominanciáját — e társadalmi rétegek érdekeinek hordozója volt hagyományosan az SPÖ —; és a

tercier szektor megkésett kibontakozásából, valamint a hatvanas évek osztrák „oktatási expanziójának” eredményeként a képzett és feltörekvő rétegek hirtelen létszámnövekedéséből adódó átrétegződés hatásait és lehetőségeit. E strukturális folyamatok egymásra torlódása a régi szociáldemokrata bázis megőrzésének és az új társadalmi rétegek felé való nyitásnak az együttes megvalósítását jelenthette, ami a többség-képesség ritka esélyét kínálta az SPÖ-nek. A strukturális feltételek és az SPÖ politikai céljai között tehát megfelelés és pozitív irányú összefüggés volt.

A szociáldemokrata — liberális-demokrata konszenzus tartalmának központi magva az ország modernizálásának programja volt. A modernizáció Ausztriában is felzárkózást, az „Európa peremére” szorított helyzetből a fejlett nyugat-európai demokráciák utolérését tűzte ki célul. A gazdaság modernizálása a termelési strukturák korszerűsítését és az osztrák gazdaságnak a nyugat-európai integrációs folyamatokba való bekapcsolását jelentette (ennek nemcsak a politikai, hanem az infrastrukturális, technikai feltételeit is meg kellett teremteni). A modernizálás társadalmi vonatkozásban elsősorban a liberalizálást tette szükségessé — az elavult szemléletű jogrend liberalizálását (a büntető törvénykezéstől a családjogig), az oktatás, a kultúra világának liberális szellemű átalakítását. Az SPÖ a liberalizálást — e felvilágosodás szellemiségének értelmében — a demokratizálás előfeltételének tekintette.

Az SPÖ a demokratizálási program szociáldemokrata tartalmát a gazdasági és a szociális demokrácia kivívásában jelölte meg, és ezt mint a szocializmushoz vezető út soron következő szakaszát tétélezte.

A gazdasági demokrácia, az „igazságos” elosztás, a munkavállalók részvétele a gazdaság ügyeinek intézésében, a szociális biztonság rendszere, a jóléti állam kiépítése — továbbá a hetvenes évek konkrét gazdaságpolitikai céljai: a gazdasági növekedés és a teljes foglalkoztatottság biztosítása — mind olyan célkitűzések voltak, amelyek a munkavállalók egyre szélesedő rétege mellett további jelentős társadalmi csoportok érdekeit is kifejezték.

A szociális demokrácia célkitűzéséről az SPÖ programja azt tartalmazta, hogy „a társadalom minden szféráját hassa át a demokrácia”. „A szociális demokrácia megvalósítása a társadalmi élet olyan permanens demokratizálási folyamata, amely előfeltétel a szocialisták által posztulált új rendhez.” (Kreisky 1969:7) Ez a felfogás — folyamatos, evolúciós társadalomátalakítást tétélezve — a közvetlenül esedékes reformlépésekre teszi a hangsúlyt, s a távlati cél pontosítását a jövőbe utalja.

Az SPÖ modernizálási és demokratizálási koncepcióját és a megvalósítás konkrét munkaprogramját Bruno Kreisky kezdeményezésére dolgozták ki 1968-1969-ben; az SPÖ ezzel a programmal indult a választási kampányban és nyerte meg a választásokat. (Jellemző volt a felkészülés is: Kreisky 1400 szakértőt bízott meg, zömmel fiatalokat, gazdasági szakembereket, közgazdászokat, társadalomkutatókat, akik elkészítették javaslataikat — a koncepciót és az akcióprogramot — a különböző politikaterületek fejlesztésére.) Az egész program „A modern Ausztriáért” címet viselte. Alapja a gazdasági program volt, amely demokratikus gazdasági rend kiépítését tűzte ki célul, elismerte a vegyes gazdaságot, a különböző szektorok együttműködését. Gazdaságpolitikai prioritásként jelölte meg az állandó növekedést, a stabilitást (a költségvetési egyensúly elérését), a koordinációt a gazdaságban (az állami irányítást és keret-tervezést), a strukturális változásokat (az elavult gazdasági struktúra átalakítását), az aktív munkaerőpiaci politikát. Az állam funkcióinak tervszerű kibővítését és a jóléti állam megteremtését tartotta szükségesnek. A legfontosabb teendők között volt az infrastruktúra kiépítése, a modern beruházási politika. A program leszögezte, hogy Ausztriában még az iparosítás fontos lépései is visszavannak (alacsony az ipari termelés volumene és érték-előállítás), s csak a modern industrializáció útján juthat előre az ország. Korszerű agrárpolitikát is megfogalmaztak.

A további részterületekből kiemeljük a jogi programot (amely az állampolgárok jogbiztonságát, a családjogi reformot, a modern munkavédelmet és a szociális biztonság garantálását, a büntetőjog új elveit, a bírósági rendszer modernizálását, a sajtójog reformját stb. tartalmazta); az SPÖ humánprogramját (középpontjában az egészségügy reformjával és a „környezethigiénéiával”) a lakásépítési programot az iskolaprogramot (az oktatási rendszer szervezetének, a képzés tartalmának korszerűsítését); és kiemelten a felsőoktatás fejlesztésének koncepcióját. (Für ein modernes Österreich. Az SPÖ 1969-es programja)

A modernizációs programmal egyidejűleg az Osztrák Szocialista Párt a „néppárti” jellegből adódó következményeket is direkter megfogalmazta. Kreisky először a politikai szövetségesek (a hagyományos kategóriával élve) körének kiszélesítését tűzte ki célul és érte el. Híres megfogalmazása, miszerint az SPÖ várja mindazok együttműködését és közreműködését, akik „az út egy szakaszán” együtt kívánnak haladni a szociáldemokráciával, egyaránt vonatkozott a liberális, felvilágosult gondolkodású emberekre, az új értelmiségre, a feltörekvő (a gazdasági fellendülést és a nyugati integrálódást szorgalmazó) vállalat-

kozói és menedzser körökre; másfelől az SPÖ és az egyház párbeszéde a keresztények és a szocialisták együttműködését is elősegítette.

Az Osztrák Szocialista Párt tehát túllépett mind a hagyományos — osztály-alapú — pártszerveződés egykori keretein (és a korábbi osztályérdek-meghatározottság szűk értelmezésén), mind az egykori militáns világnézeti szembenállás „szellemi lövészárkain”. Az osztrák pártpolitikai közegben való mozgása is változott. A Szocialista Párt az egykori osztály-alapú párt-polarizálódáson először azáltal lépett túl, hogy igent mondott a nagykoalíciós párt-együttműködésre, a polgári Néppárttal való közös kormányzást azonban a „történelmi kényszerűségek” és az „össz nemzeti feladatok” indokolták. A hatvanas évek végén a Szabadságpárt felé való nyitás viszont a „felvilágosult liberalizmus” — remélt — közös nevezője alapján kezdődött (a polgári szellemi tradíció egy áramlatával való közösségvállalás egyidejűleg elfedni volt hivatott a politikai kapcsolatok taktikai mozzanatait).

Az osztrák pártrendszer konkurencia-korszakában a nagy pártok mozgásában megmutatkozik ugyanaz a sajátos aszimmetria, amely az államhoz való viszonyukat jellemezte. A polgári-konzervatív és a szociáldemokrata pártnak az államhoz való korábbi, eltérő viszonya a kormányzati pozícióba kerülés eltérő attitűdjében, a „fordulat” különbözőségében is tükröződött. Amikor a Néppárt egyedüli kormányzáshoz jutott, azt a mindenkori „természetes kormányzópartí” szerepe kiteljesedésének tekintette (amit néhány százalékpontnyi szavazatnövekedés végre meghozott, és ezzel véget ért a szocialistákkal való hatalom-osztozkodásnak a „körülmények hatalma” miatt oly sokáig tartó korszaka). A Néppárt az egyedüli kormányzásban a hagyományos bázisára épített (amely tartós többséget nem tudott biztosítani), és a korábbi politikát akarta folytatni, csak „szakszerűbben”. Ez a változásokra váró társadalmi közegben nem nyerhetett tartós elismerést.

Az SPÖ ezzel szemben az egyedüli kormányzást — a nagykoalícióban játszott „másodhegedűs”-szerephez képest — teljesen új helyzetnek tekintette. A választási eredményekben a szociáldemokrácia többség-képességét látta bizonyítva. Az SPÖ politikai programja, amely a társadalom strukturális változásait és a széles társadalmi bázis egybeeső vagy összeegyeztethető érdekeit ki tudta fejezni, olyan értékeket kapcsolt össze — demokrácia, modernizáció, haladás, jólét —, amelyek a lakosság széles értegei számára elfogadott, pozitív, kívánatos értékek voltak, megfeleltek a „korszellemnek” (a háború utáni Ausztriában megkérdőjelezhetetlen demokrácia-alapkonszenzusnak; valamint a hatvanas évek hosszú növekedési szakaszából adódó prosperitási lehetőségeknek és elvárásoknak), és amelyeket a szociálde-

mokrácia a maga reformista programjában hitelesen képviselt. A speciális szociáldemokrata értékek — „nagyobb” egyenlőség, „több” igazságosság, szolidaritás — az adott korban megfeleltek a társadalmi elvárásoknak (a nagy társadalmi átrétegződések következtében a társadalmi felemelkedést megélt — vagy arra készülő — társadalmi csoportok fogékonyak voltak az esélyegyenlőség, az oktatási esélyek, a kultúra demokratizálása stb. célkitűzéseire), és ezen változások evolúciós megvalósítása is összhangban volt a korszak haladás-hitével, a „lépcsőzetesen előrevivő fejlődés” iránti elvárásaival.

A szociáldemokrácia régi törzsökös rétegei és új hívei a szociáldemokrata célok megvalósításában a szocializmus társadalmi programjának első lépéseit látták; az új szövetségesek pedig olyan szükséges és hasznos társadalmi reformoknak tekintették azokat, amelyeknek adott — szociáldemokrata — interpretálását is el tudták fogadni. A „kormánysszocializmus” (H. Fischer) a társadalmi reformok és a szociális demokrácia evolúciós útjával — amely a társadalomátalakítás perspektíváját, az új társadalmat mint távlati célt halvány kontúrokkal körvonalazta, a konkrét társadalomjobbító reformokat viszont célszerű és pragmatikus életszerűséggel mutatta be — a szociáldemokrata bázist megtartotta és aktivizálta, az „utitársakat” nem ijesztette el. Az az „útszakasz” („ein Stück Weg” — Kreisky), amelyet ők a szociáldemokrata politikai vezetéssel együtt megtettek, mintegy egy évtizedig tartott.

Az Osztrák Szocialista Párt tehát kormányzati alternatívát képezett a parlamentáris demokrácia kereteiben, társadalomjobbító programjai a demokratikus rendszeren belüli alternatívaként jelentek meg, és a polgári társadalom parlamenti többséggel legitimálta azokat. A szociáldemokrácia tehát a polgári rendszer egykori ellenzékéből a demokratikus rendszeren belüli alternatívává vált. A nagykoalícióról a kompetitív pártrendszerre és az alternáló kormányzásra való áttérés a hatvanas és a hetvenes évek fordulóján Ausztriában a két nagy párt közötti politikai különbségek markáns kirajzolódásával járt, de a két nagy párt közötti választásba nem involválódott a „rendszerváltozás” kérdése. Mindkét párt a fennálló politikai berendezkedés, a demokratikus rend talaján állt, csak konkrét gazdaságfejlesztési, társadalomfejlesztési akcióprogramjaik voltak eltérőek és divergálóak. A szociáldemokrata kormányzást — a parlamenti demokráciák gyakorlata szerint — újabb és újabb felhatalmazás (három egymást követő parlamenti választáson elnyert abszolút többség) erősítette meg, a lakosság többsége elismerte az általa nyújtott eredményeket és továbbra is elfogadta az általa kínált alternatívát. A hetvenes évek tehát a szociáldemokrácia évtizede volt Ausztriában. Az „osztrák út” nemzetközi-

leg is elismert eredményeket hozott (az ausztrokeynesianizmus gazdasági sikerei, a hosszán — a nyolcvanas évek elejéig — megőrzött stabilitás, a demokratizálás, a modernizálás, a felzárkózás kétségtelen tényei mutatták ezt).

Ausztriában a nagykoalíciót követően, a kompetitív pártrendszer korszakában nem alakult ki klasszikus párt-váltógazdaság. A Néppárt másfél évtizedig nem tudta kérdésessé tenni az SPÖ dominanciáját.

Ehhez a választási rendszer jellege is hozzájárult. Nem jellemző, hogy az arányos választási rendszer kétpárti (vagy „két és fél párti” pártrendszerrel járjon együtt; általános vélemény szerint — mint idéztük — az arányos választási rendszer a sokpárti, széttöredezett pártrendszer irányába hat. Ritka kivételként Ausztriában az SPÖ-nek ilyen választási rendszer mellett is sorozatban sikerült abszolút többséget elérnie. Az ÖVP-nek, amelynek bázisát a hetvenes években a társadalmi átstrukturálódás különösen megtépázta, az abszolút többség elnyerésére egyáltalán nem volt esélye, s jóideig az SPÖ-kormányzást megkérdőjelező választási sikerre sem számíthatott. Az ÖVP a hetvenes években több kísérletet tett a párt megújítására („reideologizálás”, pártszervezeti reformok), de az országos politikában hatékony alternatívát nem tudott kialakítani.

A nyolcvanas évek elejére több körülmény egyidejűleg változott meg. Legnyomósabban a gazdasági feltételek és a gazdasági környezet: a világgazdasági válságfolyamatok hatását az ausztrokeynesiánus gazdaságpolitika sokáig késleltetni tudta, de a második olajárrobbanás következményeit már nem tudta ellensúlyozni. A recesszió, a struktúraváltás kényszere, a jóléti állam finanszírozásának pénzügyi terhei sorra kérdésessé tették a korábbi szociáldemokrata politika sarokköveit, egykori prioritásait; a növekedést, a teljes foglalkoztatást, a szociális biztonság magas szintjét. A társadalomátalakítási program jövője szintén megkérdőjeleződött.

„Társadalmi modernizálás — és mi jön azután?” — tette fel a (korántsem ünnepi) kérdést Marina Fischer-Kowalski azon a szimpozionon, amelyet „Az osztrák út 1970-1985. Tizenöt év, amely megváltoztatta Ausztriát” címmel rendeztek 1985-ben, az SPÖ kormányzati vezető szerepének 15. évfordulóján. (Fröschl-Zoitl/Hg./ 1986) Az elmúlt másfél évtizedben Ausztria valóban modernebb lett, ez a modernizáció azonban alapvetően endogén társadalmi folyamatok, évszázados szekuláris trendek terméke, amelyek most véget értek, egyszerű meghosszabbítással nem folytathatók — állapítja meg a szerző. Áttekinti a modern társadalmak kifejlődéséhez vezető szekuláris trendeket — a demográfiai reprodukció változását, a városiasodást, a bér munka általánossá válását,

az alkalmazottak számának növekedését, a szolgáltató társadalom kialakulását, a társadalmi felemelkedés esélyeit — és minden esetben felteszi a kérdést: hogyan tovább? Rámutat: a „fejlődés” és a társadalmi „haladás” eddigi fogalmai törékennyé váltak, s az új társadalmi ellentmondásokból nem rajzolódik ki a jövő útja. (Fischer-Kowalski 1986:79-86)

Hogyan vonható meg a szociáldemokrata modernizáció mérlege? Heinz Fischer értékelése szerint: az SPÖ a hatvanas évek végén felismerte az alapvető reformok szükségességét, a modernizációhoz szükséges reformokhoz megkapta a lakosság többségének támogatását, ezek megvalósítása összességében a társadalom többsége számára pozitív változásokat hozott. A kérdést azonban nekik szegezik: elég szocialista-e mindez? S míg egyesek szerint az SPÖ túl radikális társadalmpolitikát folytatott, mások megkérdezik: hol marad tulajdonképpen a szocializmus? A szerző úgy véli: a változásokat a demokrácia legitimálja, a demokratikus szocialisták annyit érhetnek el, amennyihez a politikai támogatás maximumát meg tudják szerezni. A sikeres modernizációs program nem feledtetheti, hogy a hetvenes évek második felétől egy paradigmaváltás jelei rajzolódnak ki (a növekedés válsága, a környezetprobléma, a társadalomban megmutatkozó centrifugális erők, az új érdekűtközések és konfliktusok jelzik ezt), s a pártoknak új társadalmi kihívásokkal kell szembenézniük. (Fischer 1986:20)

Bruno Kreisky a „rendszer megtartó vagy rendszerváltoztató reformok” mérlegére tette a szociáldemokrata kormányzás másfél évtizedét, és úgy vélekedett, hogy az osztrák szociáldemokrácia politikája alapvetően megváltoztatta az osztrák társadalom szerkezetét, rendszerváltoztató reformokat hozott működésbe. Előmozdította a jóléti társadalom kibontakozását. Ausztriát „európaéretté” tette. De maga a kapitalista gazdasági rend? Kreisky úgy válaszolt a feltett kérdésre: a kapitalista gazdasági rendet megváltoztatni nem tudtuk, de másként strukturálni igen. S a gazdasági keretfeltételek megváltoztatása is fontos eszköz volt abban a folyamatban, amely Ausztria gazdasági felzárkózásához és társadalmi megújulásához vezetett. (Kreisky 1986:300, 304)

A „modernitás” jövője kétségessé vált a nyolcvanas években, és a korábban szükséges — és sikeres — modernizációs program folytathatatlanná vált. Az osztrák gazdaság és társadalom modernizációja elengedhetetlen volt a felzárkózáshoz és a megújuláshoz Ausztriában, de ebből nem rajzolódott ki a továbbvezető út.

Az SPÖ politikai deklarációiban szereplő tétélezés, miszerint a reformfolyamat a szociális demokrácia megvalósításának menetében,

evolúciós úton egy új társadalomhoz vezet el, a nyolcvanas években újra az utópia világába került. Egy évtized után kitért, hogy az Osztrák Szocialista Párt által a kormányra kerülésekor kínált alternatíva *nem realizálható alternatív rendszerként*. A szociáldemokrata program a modernizációs-adaptációs felzárkózás *egyik változatának* bizonyult, amely módosulásokat, elmozdulásokat hozott a társadalmi-gazdasági struktúrában, a politikai berendezkedésben (ezeket a lakosság többsége pozitívnak ítélte a nyolcvanas évek elejéig). (Az értékváltást és a közvélemény alakulását jelző adatokat lásd a 20-23. sz. táblázatban).

Az ipari társadalom nagy pártjaként felnövekvő szociáldemokrácia tehát az iparosodás kiteljesítésének, a modernizációnak és a társadalom demokratizálásának programját képviselte és valósította meg. A posztindusztriális társadalom új viszonyai, a paradigmaváltás első jelei a társadalomban, a posztmodern kérdőjelei mindenképpen olyan változásokat mutatnak, amelyek a pártpolitikai viszonyok eltolódását, a politikai pártok által kínált társadalmi-politikai alternatívák szerepének módosulását is magukban rejtik. Az osztrák pártrendszer alternatívítása a nyolcvanas évek közepétől a válságmenedzselési és struktúraátalakítási módozatok „alternatíváira” redukálódott.

Ausztriában a többségi pártkormányzás 1983-ban ért véget. Az SPÖ a parlamenti választásokon elvesztette az abszolút többséget és koalíciós partnerre szorult. Akkor csak a Szabadságpárt jöhetett szóba; a Néppárttal túl éles volt a rivalizálás, a nagykoalícióra akkor senki sem gondolt. A Szabadságpárton belül az időtájt előtérbe került (főleg fővárosi) irányzat — Norbert Steger vezetésével — a párt liberális irányú változását vette tervbe és kezdte el. Ez a liberális fordulat lehetővé tette az SPÖ-nek, hogy az FPÖ-t bevonja a koalícióba, s többséget biztosítson a további kormányzásához. (Az FPÖ most látta honorálva azt a politikai támogatást, amit több mint egy évtizede az SPÖ-nek nyújtott.) A Szabadságpárt történetében először kormánypárt lett. Öt százalék alatti választási eredményével azonban alárendelt szerepet játszott a domináns Szocialista Párt mellett.

Ez a körülmény, a szocialistáknak való alárendelődés is közrejátszott az FPÖ-n belül az irányzatok harcának kiéleződésében. A liberális irányvételt elutasító, a német-nemzeti vonalat képviselő tartományi — főleg karintiai — politikusok megtalálták a megfelelő vezető Jörg Haider személyében (a fiatal, ambiciózus politikus, aki a régi jobboldali német-nemzeti tradíciót modern populista stílusba öltöztette, kíméletlen „puccsol” hajtott végre Steger pártelnök ellen és átvette az FPÖ vezetését).

A kisebbségi Szabadságpárt jobboldali fordulata vetett véget: a Szocialista Párt, amely egy liberális Szabadságpárttal még vállalhatott

kormányzati együttműködést, egy jobboldali, német-nemzeti, nacionalista iránnyal, illetve pártvezetéssel nem maradhatott közös kormányban. A szocialista párti kancellár, Franz Vranitzky felmondta a kiskoalíciót és kiírták az idő előtti választásokat.

Az 1986-os parlamenti választások fordulópontot jelentettek az osztrák pártrendszer változási folyamatában: a pártrendszeren belül visszafordíthatatlannak tűnő átalakulások kezdődtek.

19. sz. táblázat

Az 1983-as és az 1986-os parlamenti választások eredményei Ausztriában

Párt	1983		1986	
	%	Mandátum	%	Mandátum
SPÖ	47,65	90	43,30	80
ÖVP	43,22	81	41,30	77
FPÖ	4,98	12	9,73	18
Zöldek				
(1983 ALÖ/VGÖ)	3,29	—	4,82	8
KPÖ	0,66	—	0,72	—

A választásokon mindkét nagy párt komoly veszteségeket szenvedett. Jóval nagyobb arányú volt az SPÖ vesztesége: az egykori abszolút többségből már 1983-ban visszaesett 47 százalékra, az 1986-os 43 százalék — és a negatív trend — riasztóan jelezte a 40 százalékos határ közelébe kerülés veszélyét. Bár az SPÖ maradt a legerősebb párt, de 10 mandátumot veszített, az egyedüli kormányzás esélyétől végleg messze került. Az ÖVP-nek nemhogy profitálnia sikerült volna az SPÖ visszaeséséből, de a párt hanyatlása tovább folytatódott: a negyven százalék közelébe került, négy mandátumot veszített. Igaz, hátránya az SPÖ-vel szemben két százalékpontra és három mandátumra csökkent.

Az 1986-os választások megmutatták, hogy a kétpárti rendszer végleg a múlté Ausztriában. A Szabadságpárt előretörése felbolygatta a politikai „tájkép” korábban stabilnak tekintett tényezőit. Jörg Haider — visszaszorítva az FPÖ gyenge liberális szárnyát — a választási harcban épített a régi német-nemzeti örökségre, a nacionalista beállítottságra (s még bizonyos szélsőjobboldali hangulatokra is), az újszerű populistá stílus, az amerikanizált választási kampány és a nagy pártokkal szembeni társadalmi elégedetlenség kihasználása meglepetésszerűen sok szavazót állított a Szabadságpárt mögé.

1986-ban fordulat történt az osztrák pártrendszerben, harminc év után először került be egy *negyedik* párt a parlamentbe; s éppen a Zöldek, akiket korábban esélytelennek tartottak (1983-ban a két zöld csoport külön-külön alatta maradt a parlamentbe kerüléshez szüksé-

ges minimumnak), s akik 1986-ban választási koalíciót tudtak szervezni és nem kevés hívet, választót nyertek meg, különösen a fiatalok, a nők és a magasabb iskolázottságúak körében.

Az az új fejlemény tehát, hogy négy párt van a parlamentben, formálisan megnövelte a lehetséges kormányzati változatok számát. A pártok választási eredményei és a korábbi politikai viszonylatok alapján négy kormányzati formula lehetett mérlegelés tárgya:

1. Összpárti kormány: mind a négy párt közös kormányzása. Mivel Ausztriában a politikai hagyományok szerint ilyen formáció csak rendkívüli helyzetben képzelhető el (ilyen volt a háború utáni két évben), 1986-ban a nagyon eltérő törekvésű pártok „kényszerházassága” nem volt alternatíva. A Zöldeknek a „bevett” pártokkal szembeni attitűdje sem tett reálissá olyan mérlegelést, hogy a Zöldeket is bevonják valamilyen koalícióba.

2. Nagykoalíció: ennek hagyományai ellentmondásosnak tekinthetők. Egyfelől az első nagykoalíció két évtizede kialakította a „meg egyezéses demokráciának” azt a gyakorlatát, amelyet „a nemzeti feladatok együttes megoldásának” pozitív örökségeként tartottak számon (és amely a szövetségi kormányzási szint alatti területeken, a tartományokban szinte változatlanul élt tovább a nagykoalíció megszűntét követően is). Másfelől az első nagykoalícióhoz (különösen annak utolsó éveivel) a „Proporz”, a pozíció-osztozkodás, az elvtelen paktálás, a tehetetlenség asszociálódott a közvéleményben. Továbbá: a nagykoalíciót követően a két párt versengése a divergáló tendenciákat erősítette meg. Mégis: a nyolcvanas évek közepétől szaporodtak azok a vélemények, amelyek a nagy pártok összefogásában látták a megoldást. A választási eredmények felerősítették ezeket a vélekedéseket: ha sikerül egyezsége jutni a két nagy pártnak, 85 százalékos parlamenti többséggel együttesen elvégezhetik a struktúraváltás elkerülhetetlen és nehéz műveletét, a gazdaság hatékonyabb pályára állítását s az újabb modernizációs feladatok konfliktusainak megoldását. S időközben felkészülhetnek a kettejük közti újabb erőpróbarára.

3. Kiskoalíció az SPÖ és az FPÖ között: ez a változat 1986-ban ki volt zárva, hiszen éppen az vezetett az előrehozott választásokhoz, hogy az SPÖ felmondta a koalíciót az FPÖ-vel. A választási harc ismeretében az SPÖ még kevésbé vállalhatott közösséget a jobboldali populizmussal, és élesen szembenállt a német-nemzeti hangokkal és a neonáci reminiszteniákkal, amelyek az FPÖ-ben és környezetében megjelentek. Így ez a kiskoalíciós formula nem jött szóba.

4. Kiskoalíció az ÖVP és az FPÖ között: ez a „polgárblokkot” jelentette volna, de a két polgári párt éles ideológiai szembenállása és rivalizálása miatt (az FPÖ nem kis mértékben éppen az ÖVP-től szí-

vott el választókat) nem volt reális alternatíva (bár tervként már felmerült).

Megjegyezzük, hogy a kormányzati kalkulációból a Zöldek kimaradtak. Öt százalék alatti eredményükkel a Zöldek egyik nagy pártot sem tudták volna többséghez segíteni, ha még a politikai feltételek meg is lehetett volna teremteni. De a Zöldeket 1986-1987-ben nem tekintették kormányképesnek. Alkalmi választási koalícióként sikerült bejutniuk a parlamentbe, de a mozgalom politikai összetétele ellentmondásos, és további útja kiszámíthatatlan volt. Mint Konecny megjegyezte: „a Zöldeket csak részben lehet besorolni egy politikai-stratégiai struktúrába, s még nem világos, hogy politikailag hol fognak 'landolni'.” (Konecny 1987:9). Mindkét nagy pártnak a Zöldekhez való viszonya meglehetősen ambivalens volt. Az SPÖ-ben a baloldaliak már a nyolcvanas évek elejétől felvetették egy „vörös-zöld” szövetség lehetőségét és mérlegelték annak esélyeit, de a létező zöld csoportok többségével nem tudtak mit kezdeni. Az ÖVP-ben is voltak „ökológiai ambíciók”, de az ő esetükben a zöld-alternatív színpék egészével szembeni idegenkedés még erősebb volt, mint egyes konzervatív zöldekkel való rokonszenvük.

Ausztriában tehát 1986-ban a pártok kormányzati szerepvállalásának és koalíciós kapcsolataiknak a megoldása csak a nagykoalíció lehetett.

Az Osztrák Szocialista Pártnak elementáris érdeke volt, hogy a polgárblokk kormányra jutását megakadályozza és a hatalomban maradjon. (Bár az SPÖ-n belüli kritikusbaloldali csoportok köréből többen ajánlották az ellenzékbe vonulást mint a párt megújulásának és megtisztulásának a feltételét.) Az SPÖ vezetésében túlsúlyban levő pragmatikus csoport jól látta, hogy a gazdasági helyzet, az alapvető gazdasági feladatok (a költségvetés stabilizálása, az államosított ipar szanálása, a struktúraváltás megoldása, az adórendszer átalakítása, a kényszerű szociálpolitikai lépések mellett a szociális biztonság rendszerének megreformálása) olyan halaszthatatlan és együttműködést igénylő tennivalókkal járnak, amelyeknek érdekében meg kell teremteni a szükséges kompromisszumokat. Ebben az irányba hatott a „szociális partnerek”, az érdekszervezetek vezetőinek álláspontja, akik a maguk gyakorlata alapján ösztönözték a politikai vezetők együttműködését, és kifejezetten nagykoalíció-pártiak voltak.

A társadalmi átstrukturálódás és a politikai táborok felbomlásának hatása megmutatkozott a nagy pártok választási eredményeinek visszaesésében. Mivel minden politológiai elemzés azt erősítette meg, hogy a jövőben egyik nagy pártnak sincs esélye abszolút többség elérésére Ausztriában, tehát a kormányzati stabilitáshoz hosszú távon be

kell rendezkedni *működőképes koalíciókra*, mindkét nagy pártban erősödtek azok a csoportok, amelyek a nagykoalíciós forma hívei voltak, s a politikai érdekegyeztetések és alku-mechanizmusok segítségével tartós együttműködésre mutattak készséget.

A politikai élet új jelenségei is meggondolásra intették a nagy pártok vezetőit. Az a „tünetcsoport”, amit az osztrák politológia a nyolcvanas évek elejétől a „politikacsömör” szóval jellemzett — a hagyományos pártokkal szembeni elégedetlenség, a hagyományos politizálási formák elvetése, az értékváltás következtében új értékek, más politikai témák előtérbe állítása és alternatív politizálási módok keresése — számottevő tömegek és különösen a fiatalok távolodását mutatta a nagy pártoktól. E pártok számára — legalábbis rövid távon és pillanatnyi érdekből — erőik egyesítése és a pártharcok helyett a konstruktív együttműködés látszott járható útnak.

Az Osztrák Néppárt a nyolcvanas évek közepétől „a politikai fordulat megvalósítását” (azaz a hatalomba való visszakerülését) tűzte ki célul; a „fordulat filozófiáját” „a világméretű konzervatív reneszánsz” keretében fogalmazták meg (Khol 1987:7). A Néppárt gazdasági programjában a dinamikus tulajdonstruktúra és a tulajdonformák sokféleségének elvét hirdette meg, s a termelőeszközök magántulajdonát tekintette a vállalkozói kezdeményezés előfeltételének. A gazdasági program fő címszavai — privatizálás, verseny, a tulajdonképződés elősegítése, adócsökkentés, a költségvetési deficit szanálása — a teljesítménynövekedést, valamint a környezet- és gazdaságpolitika összekapcsolását, az *ökológiai piacgazdaságot* voltak hivatva előmozdítani. A Néppárt ezt a gazdasági programot vitte a koalíciós tárgyalásokra, s elsősorban gazdasági téren akarta bizonyítani kompetenciáját az új koalícióban.

Hosszú koalíciós tárgyalások után 1987 januárjában megszületett az SPÖ és az ÖVP koalíciós egyezménye és a kormányzati munkaprogram (a felek nem szívesen használták a „nagykoalíció” szót, azt érzékeltetve, hogy szándékaik szerint nem a régi nagykoalíció „új kiadásáról” van szó). Az ÖVP 16 év után visszatért a szövetségi kormányzásba. A néppárti politikusok úgy ítélték meg, hogy követeléseik nagy része bekerült a koalíciós egyezménybe. 1987. január 28-i kormánynyilatkozatában Franz Vranitzky kancellár a két párt újfajta együttműködését „új partnerségnek” nevezte, amely „hitet tesz a köztársaság demokratikus intézményei mellett”, és együttes felelősséggel valósít meg „egy új modernizációs előrelendülést Ausztria érdekében” (Vranitzky 1987). A koalíciós egyezmény gazdasági fejezeteinek címszavai között ott szerepelt a versenyképesség javítása, a kis- és középvüzemek támogatása, az adóreform, az államosított ipar szanálása, az állami dotáci-

ók leépítésének üteme, a privatizálás előmozdítása. Politikai vonatkozásban a demokráciareform szükségességében egyeztek meg.

A koalíciós egyezmény az elkerülhetetlen gazdasági lépésekből, valamint az érdek- és erőviszonyokból adódó kompromisszumok eredménye volt. A két párt ellenkező irányból jutott el a kormányprogram közös pontjaihoz, így mindkét párt kritikának és nyomásnak van kitéve saját soraiból is (Sully 1987). A két párt között a pozícióharc a közös kormányzás idején is tovább folyt, a koalíciós kormányon belül a feszültség és az ütközőpontok állandósultak. A politikai hatalmi harc és kötélhúzás mögött a háttérben ugyanakkor a gazdasági struktúrák átrendeződése megkezdődött.

A nyolcvanas évek második fele — az évtized végéről visszatekintve különösen — a felkészülés időszakának bizonyult, ráadásul nehezen bemérhető jövőbeni változásokkal, a kialakulóban levő viszonyok még nem ismert paramétereivel kellett számot vetni.

Ausztriában az európai integrációhoz való mielőbbi csatlakozás szándéka uralta a politikai életet és a külpolitikai törekvéseket 1988-1989-ben, s mire „elment a levél Brüsszelbe”, és Ausztria hivatalosan benyújtotta felvételi kérelmét az Európai Közösségbe, 1989 végére az európai integráció egész feltételrendszere mozgásba jött és módosult. 1989 végétől számolni kellett a gyors német egység kilátásaival — és hatásaival —, és a kelet-európai változásokkal, melyeknek következtében Ausztria, amelynek külpolitikájában három évtizedig sarkalatos tétel volt, hogy „a két világrendszert elválasztó vonalat” áthidaló enyhülési politikát folytat, egyszerre Kelet felől is a „Nyugatra tartó” demokratikus és piacgazdálkodó államoktól látta körülvevé magát. Mindezek a fordulatok — egy kis ország esetében különösen — a külgazdaság-politikát, az energiaellátottságot, a tranzitforgalmat (s további speciális problémaként a menekültügyet), a külpolitikai mozgásteret stb. erőteljesen befolyásolják.

Az új nagykoalíció Ausztriában azzal a jelszóval indult, hogy „fordulatra” van szükség, és a két párt együttes erőfeszítése felkészíti az országot a kilencvenes évek új korszakára.

A nagykoalíciós kormányzati forma új változatát — tevékenységének első tapasztalatai alapján — politológiai elemzések úgy ítélték meg, hogy kilátás van a nagykoalíció tartós fennmaradására (s így a politikai instabilitás elkerülhető): a hosszabb élettartamú nagykoalíció az SPÖ és az ÖVP közötti közvetlen versengést jelentősen redukálhatja ugyan, de ki nem kapcsolhatja. (Müller 1988b:341). Az új nagykoalíció csak látszólag a régi „egyezményes demokrácia” visszatérése — állítja P. Gerlich — a valóságban azzal ellentétes tendenciák

érvényesülnek. Gerlich is úgy látja, hogy a politikai konkurencia erősödik a nagy pártok között. Továbbá, a pártok kezdenek lekapcsolódni a szociális partnerség rendszeréről. Megkezdődött a hagyományos hatalmi oligopóliumok felbomlása. A nagykoalíció jelmondatául választott (s különösen a Néppárt által favorizált) „fordulat” olyan változásokat jelent (fordulatot a privatizálás, az „államtalanítás”, a verseny, a fokozott teljesítményelv irányába), amelyek az osztrák társadalom számos korábbi hagyományát, beállítottságát, értékét és megszokását kérdéseessé teszik. Mindezek visszahatnak majd az érdekelt pártok ideológiai hátterére, politikai programjaira és politizálási stílusára is. (Gerlich 1988a:122)

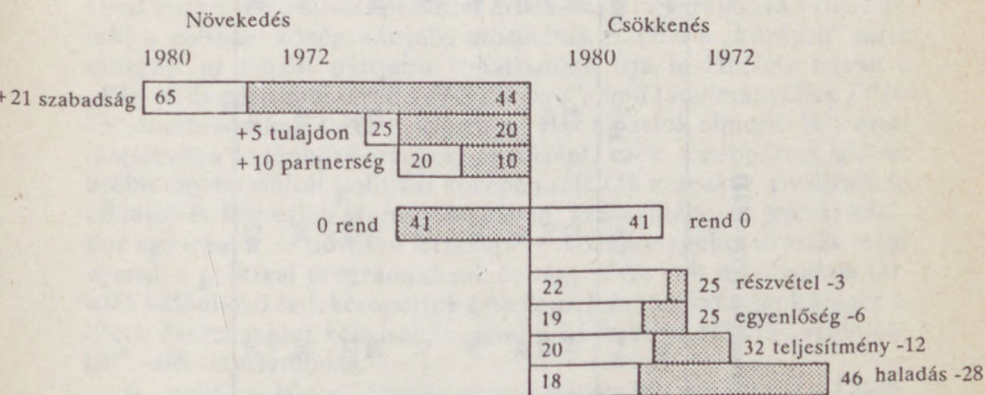
Az osztrák pártrendszerben a nyolcvanas évek folyamán az alternativitás helyébe a *komplementer érdekképviselet* lépett, s kifejezett formában az új nagykoalícióban nyilvánult meg. Mindkét nagy párt — tagjaik és választóik összetétele szerint is — a társadalom szinte valamennyi rétegére hivatkozva és azok érdekeit képviselve lépett fel. Politikai pártként is komplementer érdekek aggregálására és artikulálására vállalkoztak, kormányzati tényezőként, koalícióban is a komplementer érdekek egyeztetését látták szükségesnek és lehetségesnek. A társadalomban a megszervezett édekartikulációk összeegyeztethetőnek bizonyultak. (Az addig nem szervezett új érdek-konfigurációkat pedig a „bevett” érdekképviseleti szervezetek jórészt figyelmen kívül hagyták. A hagyományos szervezetek iránti bizalmatlanság és elégedetlenség növekedése és az alternatív politizálási formák keresése jórészt ezekre a körülményekre vezethető vissza.) A választók a pártok programjaiban növekvő hasonlóságot fedeztek fel, az egyaránt integrációs néppártként fellépő nagy pártok társadalmi bázisában az eltérések halványulóban voltak. A pártok korábbi markáns ideológiai, politikai szembenállása helyett a pártok konvergenciájának jelei mutatkoztak, most a kormányzati együttműködés szálaival is összekötve, mindez együtt járt a *politikai közép* felé tartás tendenciájával.

Az SPÖ és az ÖVP párt-image-ének változása (1970-1971)

Közéértékek egy +10-től -10-ig tartó skálán	SPÖ			ÖVP		
	1970	1971	1970-1971	1970	1971	1970-1971
— haladó	4,5	6,6	+2,1	2,2	1,8	-0,4
— szociális	4,9	6,1	+1,2	0,9	0,3	-0,6
— egységes	2,3	5,2	+2,8	1,0	-2,2	-3,2
— innovatív	4,1	5,3	+1,2	0,9	1,6	+0,7
— megbízható	2,7	3,7	+1,0	2,0	2,0	0
— felelősségteljes	2,3	3,0	+0,7	1,7	0,8	-0,9
— kooperatív	1,5	2,0	+0,5	0	-0,2	-0,2
— tárgyyszerű	1,3	1,9	+0,6	0,7	-1,0	-1,3
— hiteles	-0,8	-0,5	+0,3	-1,0	-2,0	-1,0

Forrás: Ulram 1988:240

Az értékprioritások változása 1972-1980

Forrás: Dr. Fessel + GfK, Politische Umfragen (1972 und 1980)

Az SPÖ és az ÖVP tematikai kompetenciája (1976-1981)

Kompetensebb az...	SPÖ			ÖVP			Különbség		
	1976	1978	1981	1976	1978	1981	1976	1978	1981
(százalékban)									
— munkahelybiztosítás	63	50	57	18	14	16	+45	+36	+43
— munkahelyteremtés	55	43	49	20	14	16	+32	+29	+33
— árstabilitás	38	34	45	39	25	27	-1	+9	+18
— orvosi ellátás									
— javítása	46	36	40	29	18	20	+17	+18	+20
— a nyugdíjasok									
helyz. jav.	53	37	45	21	14	17	+34	+23	+28
— a bűnözés									
— visszaszorítása	40	28	38	33	24	27	+7	+4	+11
— környezetvédelem	48	32	40	22	21	24	+30	+11	+10
— a pazarlás									
— megállítása	26	20	28	48	36	42	-22	-16	-14
— adóreform,									
adócsökkentés	31	20	32	34	29	30	-3	-9	+2

Forrás: Ultram 1988:248

Politikai prioritások 1976 és 1987

Rang-számok	1976	1987
— munkahelybiztosítás	1	3
— árstabilitás	1	5
— a pazarlás meggátlása	3	2
— az orvosi ellátás javítása	4	20
— nyersanyag és energiaellátás bizt.	5	10
— a bűnözés visszaszorítása	6	13
— környezetvédelem	6	1
— munkaalkalom-teremtés	8	4

Forrás: Ulram 1988:110

3. A „POLITIKAI KÖZÉP” PROBLÉMÁJA

Az osztálypártokból néppártivá bővült nagy tömegpártok (miközben a polarizált osztálypozíciók és az örökölt konfrontációk visszaszorulásával széles társadalmi spektrum érdekeinek integrálására vállalkoztak) a politikai közép irányába mozdultak el. (Ezt a „középre” tartó mozgást az NSZK pártjaira vonatkozóan írja le Hülvely István a „Pártok és pártrendszer az NSZK-ban” című tanulmányában /Társadalomtudományi Intézet, kézirat./) Bár a pártok elmozdulása értelemszerűen különböző irányokból történt, ezek a néppártok előbb-utóbb egy túlszűfolt politikai középben találták magukat, riválisaik és ellenfeleik közvetlen szomszédságában. Szavazótáboruk gyarapításához egyaránt a — növekvő létszámú — középrétegeket akarták megnyerni, s politikai programjuknak éppúgy része volt a bázisukba tartozó különböző érdekesoportok érdekeinek és törekvéseinek kiegyenlített, összehangolt képviselése, mint a különböző előjelű „végletektől” való elhatárolódás.

A „politikai közép” természetesen viszonyítás kérdése, s a különböző vizsgálatokban a megkérdezett állampolgárok — s közöttük a különböző pártok híveinek — *önbesorolása* alapján mérik, hogy a politikailag aktív lakosság hogyan érzékeli a „politikai mező” skáláját, s azon belül hol helyezi el önmagát és pártját.

Politikai értelemben felértékelődött az osztrák lakosság körében a „közép”, s egy évtized alatt számottevően csökkent azoknak az aránya, akik magukat a szélső pozíciókhoz sorolták, s még a közbülső „balközép”, „jobbközép” megjelölés rovására is a „közép” pozíció iránti szimpátia nőtt meg. (Lásd a 24. sz. táblázatot.)

A „politikai közép” vonzó voltához, társadalmi felértékelődéséhez hozzájárult, hogy a társadalmi határvonalak elmosódásával a lakosság növekvő része érzi magát a szociológiai értelemben vett középréteghez tartozónak. Egy felmérés szerint a nyolcvanas évek elején az osztrák lakosság egyötöde sorolta magát az új középrétegekhez, köztük az alkalmazottak 40 százaléka és a szakmunkások 22 százaléka (Plasser-Ulram 1982:101).

24. sz. táblázat

**Az osztrákok pozíciója (önbesorolás alapján)
a politikai jobboldal-baloldal kontinuumon (százalékban)**

Önbesorolás	1976	1985
Erősen baloldali	3	1
Balközép	16	10
Közép	40	49
Jobbközép	21	17
Erősen jobboldali	5	3
Nincs adat	15	20

Forrás: Ulram 1988:88

A politikai pártok jellegzetes különbségeinek csökkenését és a pártok „középre tartását” a közvélemény úgy érzékelte, hogy a pártokat egyre nehezebb valójában megkülönböztetni egymástól. Egy 1981-es felmérés adatai azt mutatják, hogy a nem-párttag állampolgárok több mint fele meglehetősen kevés különbséget lát a politikai pártok között. (Lásd a 25. sz. táblázatot.)

25. sz. táblázat

A politikai pártok közötti különbség (százalékban)

A különbség mértéke	Választásra jogosultak	Párttagok	Nem-párttagok
Nagyon erős	11	17	10
Inkább erős	29	36	27
Inkább gyenge	44	38	47
Nagyon gyenge	10	9	16

Forrás: Plasser-Ulram 1982:119

A pártok pozíciója a jobb—bal kontinuumon (1976-1985 százalékban)

Párt		Erősen bal	Inkább bal	Bal	Közép	Jobb	Inkább jobb	Erősen jobb	Nincs adat
SPÖ	1976	12	44	56	18	9	7	2	17
	1985	10	37	47	21	7	6	1	25
	1976-1985	-2	-7	-9	+3	-2	-1	-1	+8
ÖVP	1976	1	5	6	14	61	44	17	18
	1985	1	4	5	17	51	38	13	27
	1976-1985	0	-1	-1	+3	-10	6	-4	+9
FPÖ	1976	2	9	11	39	23	16	7	27
	1985	2	14	16	19	30	18	12	35
	1976-1985	0	+5	+5	-20	+7	+2	+5	+8
VGÖ	1985	6	11	17	16	13	9	4	54
ALÖ	1985	13	13	26	9	7	5	2	57

Forrás: Ulram 1988:90

A pártok pozíciója a jobb—bal kontinuumon, politikai orientáció szerint (1985, százalékban)

Párt véleményalkotó	Erősen bal	Inkább bal	Bal	Közép	Jobb	Inkább jobb	Erősen jobb	Nincs adat
SPÖ								
SPÖ-tagok	5	31	36	42	8	7	1	15
SPÖ-t preferálók	5	31	36	30	13	11	2	22
ÖVP-t preferálók	18	47	65	13	3	3	0	20
ÖVP-tagok	16	52	68	13	3	2	1	16
ÖVP								
ÖVP-tagok	—	1	1	27	58	47	11	15
ÖVP-t preferálók	—	2	2	20	60	47	13	18
SPÖ-t preferálók	1	7	8	16	51	33	18	26
SPÖ-tagok	1	5	6	17	59	36	32	19
FPÖ								
FPÖ-t preferálók	—	9	9	19	39	33	6	32
VGÖ								
VGÖ-t preferálók	3	12	15	51	14	12	2	20
ALÖ								
ALÖ-t preferálók	33	19	52	5	15	15	—	28

Forrás: Ulram 1988:91

A pártoknak a hagyományos jobboldal—baloldal skálán való elhelyezését és annak egy évtized alatt történt elmozdulását jól szemlélteti a 26. sz. táblázat.

Ausztriában a két nagy politikai tábor léte következtében a politika bipoláris szerkezete hosszasan meghatározta a politikai nézetek, attitűdök, pártok polarizált besorolását a jobboldal — baloldal konfliktusvonal szerint. Ahhoz nem fért kétség, hogy az Osztrák Szocialista Párt baloldali; 1976-ban a megkérdezettek 56 százaléka tartotta annak (ezen belül csak 12 % szerint erősen baloldali, 44 % az inkább baloldali megjelölést választotta). Egy évtized alatt 9 százalékponttal csökkent az így vélekedők aránya. A megkérdezettek egyötöde (kissé növekvő mértékben) középpártnak tartja az SPÖ-t.

Az Osztrák Néppárt konzervatív pártként a jobboldali pólushoz költődött. 1976-ban a megkérdezettek 61 százaléka vélekedett így, s 1985-ben is 51 százalék. A középpárti megjelölést kevesebben (14, majd 17 %) tartották találónak.

Érdekes képet mutat a Szabadságpárt (az adatfelvetelek időpontja éppen az FPÖ liberális fordulatát, majd annak megtorpanását és kezdődő jobbratulódását fogja át). Ezek az ellentétes tendenciák polarizálták a megítéléseket: 10 év alatt növekedett azoknak a száma is, akik az FPÖ-t inkább baloldalinak látták (9-ről 14 %-ra), azoké is, akik jobboldalinak tekintették (23-ről 30 százalékra); és a középpárti (vagy: hagyományos nem a jobb — bal kontinuumon elhelyezkedő) megítélés 39-ről 19 százalékra csökkent.

Az 1985-ben létezett két zöld csoport is szétválik a jobb — bal orientáció szerint (az adatok azonban a válaszadók nagyfokú információhiányát vagy bizonytalanságát is jelzik). Az Egyesült Zöldeknel (VGÖ) nem kis arányban (13 %) érzékelik a válaszadók a jobboldali orientációt, míg az Alternatív Lista (ALÖ) inkább baloldali besorolást kap. (Az adatokat részletesen lásd a 26. sz. táblázatban.)

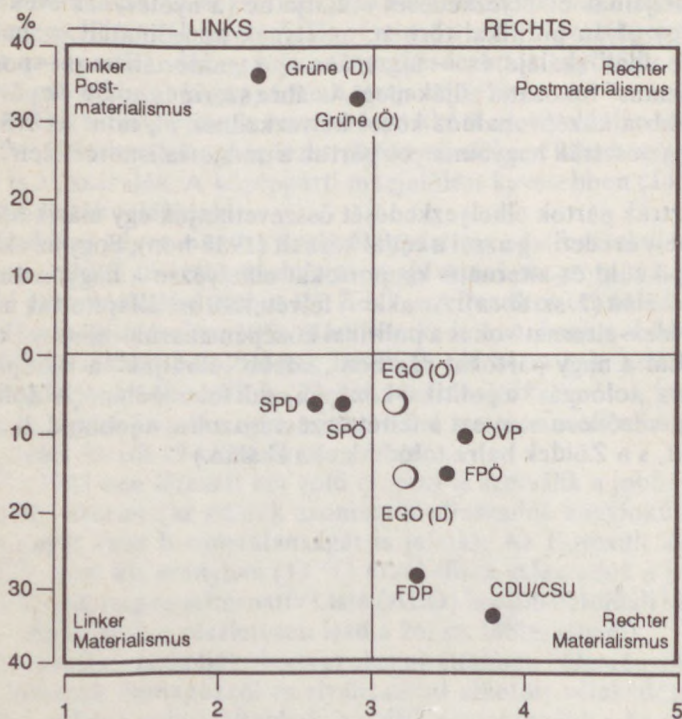
Mennyiben igazolják vissza ezeket az általános véleményeket a pártok híveinek önmagukról és riváisaikról alkotott vélekedései? Ezek sajátos módon polarizáltabbak: a *másik* pártot inkább a hagyományos pozícióban, önmagukat inkább középpártnak látják. Az ÖVP-hívek 66 százalékban tekintik baloldalinak a Szocialista Pártot, míg saját hívei csak 36 százalékban. Az SPÖ-tagok önmagukat 42 százalékban középpártnak tartják (az SPÖ támogatói közül 30 százalék vélekedik így). Fordítva nem ilyen nagy az eltérés: az ÖVP-tagok 27 százaléka, a párt támogatóinak 20 százaléka a középpárt-jelzőre szavaz, 60 százalék a jobboldalon helyezi el. Az SPÖ oldaláról nézve szintén 60 százalék körüli a jobboldali minősítés az ÖVP-t illetően, s csak 16-17 százalékuk tartja középpártnak. A Szabadságpárt hívei 19 százalékban pontosan visszaigazolják a középpárti jelzőt, 39 százalékuk az inkább jobboldali (33 %), illetve az erősen jobboldali (6 %) megjelölést tartja találónak.

Érdekes, hogy az Egyesült Zöldek (VGÖ) híveinek fele a „közép” megjelölést választotta, míg az Alternatív Lista (ALÖ) híveinek fele a baloldalt. Ők magukról egyértelműbben vélekedtek, mint a közvélemény róluk. (Az adatokat részletesen lásd a 27. táblázaton.)

Az 1. sz. ábra összehasonlítási lehetőséget kínál: Ausztria és az NSZK pártjainak elhelyezkedését mutatja be (a nyolcvanas évek közepén) egy olyan politikai térben, amelynek koordinátáit a „baloldal — jobboldal” skálája, és — újszerűen — a „materializmus — poszt-materializmus” fokozatai adják meg. Az ábra szerint az osztrák pártok még inkább a középvonalhoz közel helyezkednek el, mint az NSZK pártjai; s az osztrák hagyományos pártok a „materialista térfélen” találhatók.

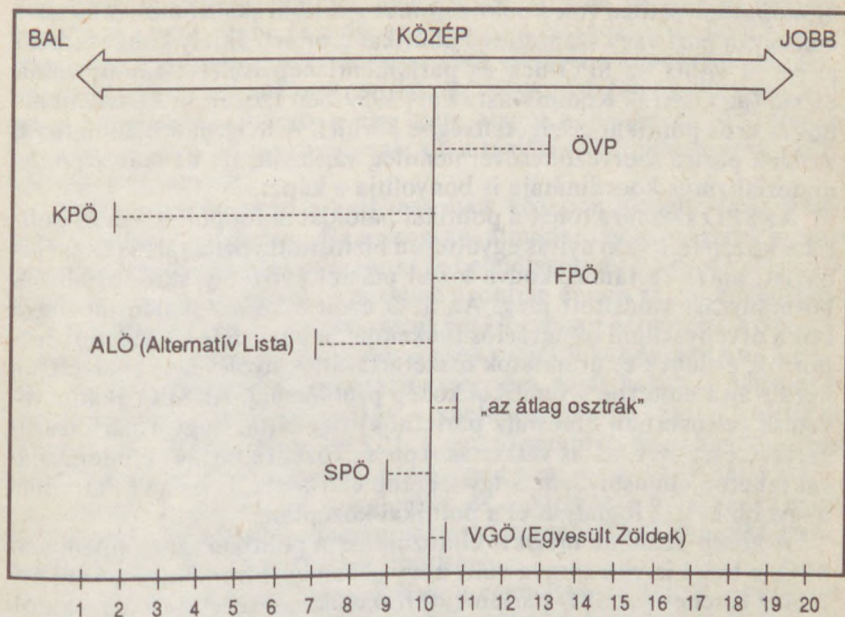
Az osztrák pártok elhelyezkedését összevethetjük egy másik felvétellel, amely eredetileg azzal a céllal készült (1982-ben), hogy az akkor színre lépő zöld és alternatív csoportokat elhelyezze a hagyományos politikai skálán (2. sz. ábra). Az akkori felvételtől azt állapították meg, hogy a zöldek-alternatívok is a politikai középen akarnak elhelyezkedni, s ezáltal a nagy pártokat részben „odébb tolhatják” a középből, ílymódon a „tolongás” a politikai középen csak fokozódhat. (A Zöldek párttá szerveződése nem ezt a feltételezést igazolta, a jobboldali csoport kivált, s a Zöldek balra tolódtak el a skálán.)

A pártok elhelyezkedése a „baloldal–jobboldal” és a „materializmus–posztmaterializmus” által kijelölt „térben” Ausztriában és az NSZK-ban (A pártok tagságának önbesorolása.)

Forrás: Plasser 1987: 66

Az osztrák pártok elhelyezkedése a politikai középhez mérten (1982)

Forrás: Bachmayer-Fahnl 1984: 14

Az Osztrák Szocialista Pártban először Kreisky valósította meg a „politikai közép” felé való nyitást a hetvenes évek elején. Ez a nyitás egyidejűleg arra épült, hogy az SPÖ hagyományosan (évtizedek óta) monopolhelyzetben volt a baloldalon. A politikai skála baloldalán nem volt olyan párt vagy számottevő politikai csoport, amely konkurenciát jelentett volna az SPÖ-nek és parlamenti képviselőt tudott volna elérni (az Osztrák Kommunista Párt 1959-ben szorult ki a parlamentből és erős politikai elszigeteltségbe került). A helyzet a baloldalon a Zöldek párttá szerveződésével némileg változott, de itt már a poszt-materializmus koordinátája is bonyolítja a képet.

Az SPÖ számára tehát a politikai baloldal monopolizálása és politikai közép felé való nyitás együttesen biztosította azt a tartós és széles bázist, amelyre támaszkodva közel másfél évtizedig stabil többségi kormányzást valósított meg. Az SPÖ ezen a széles skálán mozogva tudta érvényesíteni integrációs funkcióját, a különféle társadalmi csoportok, érdekek és áramlatok összetartását. A nyolcvanas évek elején került újra előtérbe a politikai közép problémája. Az SPÖ akkori vezetése (elsősorban Sinowatz pártelnök) úgy látta, hogy a párt szavatvesztését az 1983-as választásokon a „középre tartás” tendenciájával lehetne ellensúlyozni, s így lehetne elérni azt, hogy az SPÖ minél nagyobb helyet foglaljon el a politikai középből.

A *közép* azonban maga is elmozdulhat a politikai színpépen, s az SPÖ-n belül is vita tárgya volt, hogy „Mennyire van balra a közép?” Heinz Fischer (az SPÖ parlamenti frakciójának vezetője), aki a baloldali szociáldemokrata politika képviselője és védelmezője, úgy vélekedett, hogy „a szocialisták politikája változtatta meg oly mértékben a társadalmat, hogy a szociáldemokrata politika ma a társadalom centrumában találja magát”. A politikai pártok kétségkívül közelebb kerültek egymáshoz, a felfogások nem annyira polarizáltak, mint a múltban, de a nagy néppártok konvergenciája nem vezethet el odáig, hogy a köztük levő alapvető különbségek elhalványuljanak — állította. Minthogy Ausztriában az SPÖ-től balra alig van politikai csoportosulás, „a baloldal hazája a szociáldemokráciában van, és a párt politikája is a baloldalért van. De miért ne használnánk ki azt a lehetőséget is, hogy a baloldal spektrumán túl a középbe is benyomuljunk?” (Fischer 1984:3). Azt az álláspontot képviselte tehát, hogy nem a szociáldemokrácia indult meg a közép felé, hanem „éppen a közép mozdult meg a szociáldemokrácia révén”.

Az SPÖ középpárti jellege, a heterogén középrétegekre való támaszkodása, a pártvezetés pragmatikus politikája (s mindehhez 1987 óta a nagykoalícióban elkerülhetetlen kompromisszumok) a nyolcvanas évek második felétől növekvő eltávolodást mutatnak a párt ha-

gyományos és deklarált baloldaliságától, s felvetődik a kérdés, hogy a pragmatikus, középpárti SPÖ-vezetés végleg búcsút mond-e a párt fejlődésének attól az irányától, amely az integrációs néppárttá válást a baloldaliság zászlaja alatt és a párt programjának szocialista elemeit megőrizve vitte végbe (s amit az állampárt társadalomfejlesztő tevékenysége legitimált). A nyolcvanas évek elejétől a néppártok integrációs teljesítménye csökkent. A „közép” népszerűsége és elfogadottsága a közvélemény körében egy ideig alapot adhatott az SPÖ-ben a „középre tartás” irányvonalának, de a távlati pártfejlődési irány kérdése nyitva maradt.

Az Osztrák Néppárt a hatvanas évek közepén hirdette meg, hogy az „új közép” pártja lesz. Ez a program átmenetileg hozzájárult a párt népszerűségének növekedéséhez (és belejártzott az 1966-os választási győzelmébe is). A hetvenes években azonban éppen az „új középrétegek” érdekeit és politikai elvárásait hatásosabban képviselte a Szocialista Párt. A Néppárt a nyolcvanas évek elejétől hangoztatta újra erőteljesebben, hogy mint integrációs néppárt, saját helyét a hagyományos politikai színkép-skálán a szélesen értelmezett „politikai közép”-en jelöli ki (Nick 1985:21; a szerző rámutat, hogy hagyományos értelemben az ÖVP helye a jobbközépen van; de az ÖVP saját értelmezésében a „jobboldal” megjelölés és a pártnak a nyolcvanas évek közepétől újra vállalt konzervativizmusa egymástól élesen elkülönül, s ezért ezt az összekapcsolást elhárítja.)

A pártok a „közép” megjelölésben egymásra vetítették a politikai szóhasználatot és a szociológiai értelmezést. A középrétegek ugyanis a pártok szavazótáborának jelentős részét teszik ki. Az elmúlt évtizedek „középosztályosodási” folyamata következtében az „új középrétegek” növekvő számú csoportjai léptek színre, az új középrétegekbe tartozás sokak szemében a felemelkedés szinonímája lett. (A pártok híveinek és választóinak foglalkozási struktúra és társadalmi rétegek szerinti összetételét vizsgáló elemzés a felső középréteghez a vállalkozókat, iparosokat, vezető alkalmazottakat és hivatalnokokat sorolja, a középréteghez a többi alkalmazottak és hivatalnokok tartoznak. Eszerint az SPÖ választóinak körében 43 százalékot tesznek ki a középrétegek (a legnagyobb arányban,) a „többi alkalmazottak” pedig 21 százalékot. A Néppárt választóinak éppen fele a középréteg, a felső középrétegek, 18 százalékkal, viszonylag nagy arányt képviselnek. A Szabadságpárt választói körében 56 százalék a középrétegekhez sorolt aránya. /Gehmacher-Haerpfner 1988:162/)

Az osztrák politikai szóhasználatban tehát a középrétegek szociológiai fogalma (és a középrétegek növekedésének ténye) felerősítette a „politikai közép” jelentőségét. E megnevezés kettős jelentése (kö-

zépült a „bal- és jobboldal” között; illetve a „közép” mint a mérséklet és a kiegyenlítődés jelképe) alkalmasnak bizonyult, hogy egy átmeneti időszakban a hagyományos politikai erők együttműködésének jelképe legyen.

4. A FÖDERATÍV STRUKTÚRA HATÁSAI

Az eddigiekben a pártoknak egymáshoz, illetve a kormányzáshoz való viszonyát országos — pontosabban: mivel Ausztria föderatív felépítésű állam, *szövetségi* — szinten vizsgáltuk. A pártviszonyok azonban nem ítélték meg csak a központi kormányzás erőviszonyai szerint. A tartományok világában a politikai erőcsoportok közvetlenebbül fejezik ki a helyi érdekeket és még erősebben kötődnek a hagyományokhoz. A tartományok politikai színe és viszonyai vagy alátámasztják, vagy ellenpontozzák az országosat, miközben maguk a politikai pártok is (a szövetségi állam föderatív felépítésének megfelelően) tartományi szervezetekre tagolódnak, s ezek sajátos viszonyban állnak országos központjukkal. (A pártok és a legtöbb más szervezet felépítése a területiális elvet tükrözi, azaz szervezeti tagolódásuk lényegében megfelel az osztrák állam felépítésének. /Nick 1988:401/)

Ausztria „szövetségi állami” jellegét annak köszönheti, hogy az 1920-as alkotmány (amely módosításaival együtt máig érvényes) kompromisszumot fejezett ki a centralista és a föderalista elv között. Ebben pártérdekek és párt-erőviszonyok játszottak szerepet: akkor a nyolc tartományban keresztényszociális-konzervatív többség volt, ők a föderalizmusban voltak érdekeltek, és szemben álltak a fővárossal, a vörös Béccsel, amelynek szociáldemokrata vezetése az egységes centralista állam elvét képviselte. A kompromisszum „meggyengített föderalizmust” eredményezett: a szövetségi állam keretében kimondta a tartományok autonómiáját, de a szövetségi kormány túlsúlyát biztosította.

Az osztrák kormányzási rendszer föderatív komponensei az alkotmány szerint: a horizontális hatalommegosztás a szövetség (Bund) és a tartományok (Länder) között (a szövetségi közigazgatás közvetve, a tartományokon keresztül jut érvényre), és a kétkamarás parlament második háza, a tartományok kamarája, a Szövetségi Tanács (Bundesrat), amely azonban a Nemzeti Tanács (Nationalrat) mellett másodrangú (csak halasztó hatályú vétőjoga van, s ha a parlament első háza ragaszkodik döntéséhez, figyelmen kívül hagyhatja a tartományok vétőjét). A Szövetségi Tanácsnál

lassan nagyobb jelentőségre tesz szert a tartományi főnökök konferenciája (bár alkotmányos alapja nincs). (Müller 1988a:123)

Az osztrák szövetségi állam kilenc tartományból áll, a főváros is egyike a tartományoknak.

A Szövetségi Tanács 65 helyére a tartományok lakosságuk arányában küldik képviselőiket (pl. Bécs és Alsó-Ausztria 12-12 tagot, a két legkisebb tartomány, Burgenland és Vorarlberg 3-3 tagot). A delegátusok pártállás szerinti összetétele megfelel a tartományi parlament megoszlásának.

A parlament két háza időnként együttes ülést tart (például a szövetségi elnök eskütételekor).

A tartományok élén tartományi kormány áll, amelynek fejét, a „tartományi főnököt” (Landeshauptmann) a tartományi parlament választja. (Maguknak a tartományi parlamenteknek a delegátusait a szövetségi parlamenti választásoktól elkülönülten, közvetlenül választják.)

A tartományok alkotmányos kompetenciája igen csekély. A valóságban a szövetségi szint jogosítványai vannak túlsúlyban. A tartományok pénzügyi önállósága alig érvényesül, a közigazgatás a tartományokban tulajdonképpen a központi miniszteriális igazgatás utasításainak közvetlenül alávetett „megbízott igazgatás”. A tartományok kompetenciáinak köre csekély és szétszórt területekre vonatkozik (építés és területrendezés, természetvédelem, községi jog, mezőgazdasági jog, idegenforgalom stb.). A helyi községi autonómiát kevésbé az alkotmányos biztosítékok, mint inkább a hagyományok éltetik.

1874-től éledt újra a föderalizmus, mozgalom indult a tartományi kompetenciák helyreállítására (például: a tartományok új tagállami szerződést köthetnek a szövetséggel; a Szövetségi Tanács egyetértési jogot kapott a tartományok hatáskörének megváltoztatására irányuló törvényeknél stb.) (Pernthaler 1988:127).

A két nagy párt tartós politikai együttműködésének legszilárdabb bázisát a tartományi kormányok képezik. Ha szövetségi szinten pártváltógazdaság van is, a tartományi kormányokban az Osztrák Néppárt és az Osztrák Szocialista Párt közösen kormányoz évtizedek óta. Hét tartomány alkotmánya előírja az *arányos* képviselést a kormányban (két kivétel van: Vorarlberg és Bécs), tehát a tartományok többségében *csak koalíciós kormányzás* lehetséges.

A tartományok a maguk alkotmányaiban a szövetségi alkotmány 99. cikkelyének 1. bekezdése alapján nekik juttatott „relatív alkotmányautonómia” szerint, valamint a 101. cikkely („a tartományi kormányok összeállításában biztosított szabadság”) értelmében

rögzítik, hogy a tartományi kormányokat a tartományi parlamentek az arányossági elv szerint választják. Előírják, hogy a kormányban képviselve legyen a tartományi parlamentbe bekerült valamennyi párt, tehát az „*összpárti kormány*” elve van érvényben. Kivétel Vorarlberg, ahol a többségi párt alakít kormányt, és Bécs, ahol egy kombinált megoldás szerint a többségi elv dominál. (Pennitz 1985:630) A tartományi választásokon — a szokásjog szerint, ahogy Ausztriában mondják — évtizedeken keresztül a két nagy párt küzdött a „*tartományi főnök*” posztjáért: a győztes párt adta a tartományi kormány fejét, a vesztes a helyettesét. A szavazatarányok szerint osztoztak a többi kormányzati posztokon.

A pártkoalíciók tartós fennállása a tartományokban biztosította a két nagy párt folyamatos együttműködését tartományi szinten, akkor is, amikor az érintettek a szövetségi szinten mint kormánypárt és ellenzék álltak szemben egymással és a választásokon kemény konkurenciaharcot folytattak. A tartományi összpárti kormányokban a hatalomban való osztozkodás és pozíciószétosztás érdekközösséget és egymásrautaltságot teremtett a pártok között — mindenkor az aktuális választási eredmények szerint.

A nagy pártok befolyása is nagy állandóságot mutatott, például Vorarlbergben és Tirolban 1949 óta mindig a Néppárt dominált, nagy többséggel (20-30 százalékkal több szavazatot szerzett), Bécsben és (1989-ig) Karintiában mindig a Szocialista Párt szerzett (15-20 százalékos) többséget. A többi tartományban kiegyenlítettebbek voltak a párt-viszonyok. Alsó-Ausztria azonban mindig néppárti „*fellegvár*” volt. Felső-Ausztriában is — egy választási ciklust kivéve — megtartotta többségét. Gyakran szoros eredménnyel, de mindig az ÖVP vezetett Salzburgban is. Esetenként váltás is előfordult az „*éllovas*” személyében: ez jórészt azt jelentette, hogy a korábbi néppárti többséget a szocialista többség váltotta fel (Burgenlandban 1964-től tartós maradt az SPÖ-többség, Stájerországban csak egy ciklusban tartott az ötvenes években).

A tartományok összpárti kormányzását számos elemzés a „*konkordancia-demokrácia*” részleges továbbélésének tartja (Pennitz 1988:634), ami az együttműködés és az arányosítás gyakorlata révén akkor is összekötötte a pártokat, amikor az alternáló pártrendszer korszakában éles harc és konkurencia volt közöttük. Más vélemény — R. Nick álláspontja — szerint: igaz ugyan, hogy a tartományi alkotmányok szerinti „*arányos-kormányzás*” a „*konkordancia-demokrácia*” elvi alapján áll, azonban de facto nem konkordancia-rendszer, nem a konszenzus és a közös megegyezés érvényesül a tartományi

összpárti kormányokban, hanem a többségi elvet viszik keresztül. A többségi párt tölti be a hatalmi posztokat, a kulcspozíciókat, a kisebbségbe került párt(ok) képviselői csak közigazgatási vagy formális posztokat kapnak. Nick rámutat, hogy az összpárti kormányokban nincs valódi konszenzus és kölcsönösség, és — oppozíció híján — megfelelő kontroll sincs. A lehetséges ellenzék, a kisebbségbe került párt, „be van szíjazva” a kormányzati együttműködésbe, s így nincs módja alternatív-ellenzéki pozíciót kialakítani. (Nick 1988:406)

Nem vitás, a kormánypártot kontrolláló ellenzék elvileg jobban megfelel a parlamentáris demokráciának. Az osztrák tartományokban azonban mindkét nagy párt beépült a hatalmi struktúrába, és a kormányzati együttműködésük összhangban van a szociális partnerséggel, az érdekszervezetek keretében folytatott érdekegyeztetéssel. Az osztrák pártrendszer nagyfokú kontinuitása nem kis mértékben ezekből a tartományi viszonyokból fakad.

A tartományokban a pártok erőviszonyai és befolyási köre is nagyfokú, több évtizedes állandóságot mutat. Változás a nyolcvanas évek elején kezdődött: a két nagy párt mellett feltört a Szabadságpárt, megjelentek a zöld és alternatív csoportok és egyéb helyi listák, így a párt-erőviszonyok bonyolultabbá váltak, a kétpárti versengésben megszerzhető többség helyébe széforgácsolódott választási eredmények léptek. Ez a tendencia várhatóan a jövőben is folytatódik.

A Szabadságpárt különösen Karintiában tudta a választók „proteszt” és ellenzéki potenciálját mozgósítani, és a korábbi kormányzati kombinációk ellenében keresztülvinni hatalmi igényeit. (1989-ben Jörg Haider szerezte meg a tartományi főnöki posztot, a tartományi Néppárt támogatásával, s ez súlyos vereség volt a tartományi SPÖ-nek, hiszen évtizedeken át ez a párt adta a tartományi főnököt az abszolút többség birtokában.) Az FPÖ ellenszenve a „rég” pártok „kormányzati machinációival” és eddigi arányosítási gyakorlatával szemben azt valószínűsíti, hogy a szabadságpárti előretörés nyomán a régi kormányalakítási szabályok is megkérdőjeleződhetnek a tartományokban.

Ami a pártok szervezeti felépítését és tartományi szervezeteit illeti, a két nagy párt ebben is történelmi eredetű különbségeket mutat.

Az Osztrák Néppárt bonyolult szervezeti struktúrájához hozzátartozik az a tény, hogy a párt tartományi szervezetei történelmi okokból is nagyfokú önállóságra tettek szert. A párt paraszti bázisának hagyományosan nagy súlya miatt a néppárti tartományi szervezetek szorosan kötődtek a helyi-falusi viszonyokhoz. A Néppárt mindig hangoztatott föderalizmus-koncepciója következtében a tartományi elkülönülési törekvések (esetenként szeparatista hagyományok) is beépültek a nép-

párti helyi szervezetek kötőanyagába. (Olyan tartományi sajátosságok, mint Tirol hagyományos különállása, Vorarlberg különválási törekvései és svájci orientációja, Salzburg tartomány német kapcsolatai, Karintia sajátos hagyományvilága és a tartomány nemzetiségi feszültségeiből fakadó speciális helyzete — az adott tartományi néppárti szervezetekben felerősödve jelentkeznek.) A tartományok örökös vitája és szembenállása Béccsel (amelyben jelen van az első köztársaságban az államszövetséggel szemben megnyilvánult dezintegrációs tendenciák öröksége, továbbá az állami centralizációval, a „vízfej-fővárossal” szembeni ellenzés is) pártpolitikai motívumokkal is telítődött. Még magán a Néppárton belül is a tartományi szervezetek túlsúlya miatt a párt bécsi szövetségi központja csak nehezen tudta érvényre juttatni elképzeléseit és szándékait.

Az Osztrák Szocialista Párt esetében erősen centralizált felépítésű pártról van szó, amelyben hagyományosan a bécsi központ hegemoniája érvényesült. Az ötvenes években is megvolt még a főváros túlsúlya a Szocialista Pártban (az akkor jelentős részben a fővárosban koncentrált munkásság, illetve az államigazgatási apparátus és az alkalmazottak tömegei révén, akikből az SPÖ legnagyobb létszámú bécsi szervezetének tagjai és a párt választói kikerültek). A hatvanas évek közepétől figyelhető meg a tartományi SPÖ-szervezetek feltörése (a megfigyelők úgy tartják, hogy 1967-ben Bruno Kreisky pártelnökké választása a „vidéki” SPÖ „lázdása” volt a hagyományos munkásbázisú — osztályharcos vagy szakszervezetekhez kötődő — bécsi párt-szervezettel szemben.) Az SPÖ-ben mindmáig tart a kötélhúzás a központi irányítás és a tartományi párt-szervezetek önállósodási törekvése között. A Szocialista Párt közel másfél évtizedes egyedüli kormányzása, az állampárti helyzet, a párt- és a kormányzati vezetés összefonódása a centralizációs tendenciáknak kedvezett.

„Az SPÖ-ben mindig 'fentről' jönnek az utasítások. Több helyi szervezet korábban 'ráfizetett' az önállóságra, s inkább visszahúzódik” — írta Konecny, az SPÖ reformjának buktatóiról szólva. A pártreformra azért nincs esély, mert ha a helyi SPÖ erős, nem érez késztetést a reformra, ha gyenge, akkor inkább a felső vezetést hibáztatja (Konecny 1987:3)

A regionalizálódási tendenciák, a „tartományi öntudat” erősödése, a helyi politizálás fellendülésének hatása alól azonban az SPÖ sem vonhatja ki magát.

5. A PÁRTOK VITÁI A DEMOKRÁCIAREFORMRÓL

A demokráciareform a hetvenes évek vége óta vita tárgya Ausztriában. Fő témakörei: a közvetlen és a közvetett demokrácia szerepe, aránya, viszonya; a részvételi lehetőségek bővítése az állami és a helyi igazgatásban; a parlamenti törvényhozás és a parlamenti ellenőrzés kérdései; a választójogi törvény (a parlamenti választások rendjének) módosítása.

Az újra és újra feléledő *demokráciareform-törekvések elméleti hátterét* Karl Ucakar a *reprezentáció fikciójának és a racionális legitimációs formák növekvő szükségletének ellentmondásában* látja. Az Ausztriában is domináns demokráciafelfogásban Kelsen elve érvényesül, miszerint az egyén csak egy közösségen belül lehet képes *politikai* létezésre, ez az alapja a politikai pártoknak mint a kollektív akaratképzés szerveinek, s a demokratikus köztársaság *képviselési* formájának. A modern állam demokráciája szükségképpen közvetett; a „közakaratot” azoknak a többsége alakítja ki, akiket a politikában résztvevők többsége megválasztott. Ezt nevezi Ucakar a reprezentáció fikciójának, amelyet alátámaszt a részvétel fikciója. (Ucakar 1988:352)

Ausztriában a demokratikus-parlamentáris rendszer elfogadottsága mélyen beépült a köztudatba.

Ucakar és Gerlich könyve, amely a parlament és a demokrácia értelmezését vizsgálja a mindennapi tudatban, ezek vitán felüli elfogadottságát mutatja ki az osztrák közvéleményben. A parlamentet a megkérdezettek háromnegyede önmaga számára is jelentősnek tartotta; számosan érzékelték ugyan az alkotmányos modell és a valóság közötti eltéréseket, de ebből nem negatív következtetéseket vontak le, hanem éppen új, kiegészítő participációs formák szükségességét látták megalapozva, ami nem jelent szükségképpen a parlamentarizmussal szembeni alternatív álláspontot. A megkérdezetteknek csak egy kis csoportjánál találtak negatív-kritikus parlament-képet, s ez autoriter politikaformák — egy „erős ember”, több plebiszciter módszer — iránti szimpátiával is összekapcsolódott. Ugyanakkor az állampolgári kezdeményezések és a helyi iniciatívák terjedése a képviselési rendszer legitimációs deficitjére mutat rá. (Ucakar-Gerlich 1981:218-220)

A képviselési demokrácia mint érték magas egyetértési szinttel találkozik a nyolcvanas évek második felében is. Egy 1987-es adatfelvétel szerint a megkérdezettek 91 százaléka — a demokráciát és a diktatúrát egymás mellé állító kérdésben — a demokráciát a *legjobb* rendszernek minősítette. A pártállami demokráciák érvrendszere, miszerint „pártok nélkül a nép akarata nem képviselhe-

tő”, s „a pártok biztosítják a demokráciát”, szintén beivódott a lakosság gondolkodásmódjába (a megkérdezettek 79, illetve 77 százaléka igennel válaszolt a fenti kérdésekre) (Ullrich 1988:304). A parlamentáris demokrácia konkrét működési módjával szembeni kifogások és elégedetlenség megjelenésére a vizsgálatok a hetvenes évek végétől felhívták a figyelmet. A „demokrácia-rituálé” iránti szkepszis kifejeződik az alternatív politizálási formák iránti igények megjelenésében is (lásd a 28. sz. táblázatot).

28. sz. táblázat

Alternatív politizálási formák iránti irány (1979, százalékban)

	Össz.	Ált. isk.	Szak- isk.	végzettség	
				Közép- isk.	Fő- isk.
Több befolyást az állampolgári kezdeményezéseknél	30	24	33	44	39
A népszavazás fontosabb, mint a választás	37	37	39	37	16

Forrás: Gerlich 1983:346

A hetvenes évek végétől a pártok is érzékelték a közvetlen demokrácia követelésében rejlő lehetőségeket, s a *direkt demokrácia* eszköztárának kiépítésére tettek különféle javaslatokat. Az Osztrák Néppárt esetében az osztrák politikai rendszer *plebiszciter* elemeinek bővítése (elsősorban a népszavazások és a népi kezdeményezések szerepének növelése) állt a középpontban, míg az Osztrák Szocialista Párt részéről a fő áramlat a *participatív demokrácia* erősítése mellett volt (tanácskozási, beleszólási, együttdöntési lehetőségek biztosítása az állampolgároknak). A Szocialista Párt — mint a parlamenti pártok között leginkább program-orientált párt — egész fennállása alatt nem változtatott demokrácia-felfogásának alapvető vonásain, parlamentáris orientáltságán — ebben a meggyőződésében hosszú kormányzati tevékenysége csak megerősítette — s szkeptikusan tekintett a demokrácia plebiszciter komponenseire. Az ÖVP és az FPÖ viszont azt vették tekintetbe, hogy a tömegeket befolyásoló médiumok előnyben részesítik a plebiszciter elemeket (hiszen azok révén saját befolyásukat is növelik), valamint a polgári hegemonia a közvéleményformálásban a pártok javára esik a latba.

A nyolcvanas évek elejétől a demokrácia fejlesztési irányairól újra felerősödött vitában az Osztrák Néppárt egyes politikusai a „Harmadik Köztársaság” programját hirdették meg: azt jelképezve ezáltal, hogy az idő túlhaladt az 1945 után létrehozott második köztársaság

politikai rendszerén, és a parlamentáris demokráciát — annak különféle gyengeségei miatt — más formával kell felváltani. E felfogás szerint a parlament cselekvésképtelen, az opposíció fölösleges; az államfő szerepét és hatáskörét növelni kell, s a megvalósítandó tekintélyelvű uralmat ki kell egészíteni direkt-demokratikus elemekkel. Mindez el-
tér a második köztársaság alkotmányos alapelveitől, ezért e koncepció hívei alkotmányreformot irányoztak elő. Politikai ellenfeleik viszont e vélemények autoriter, antiparlamentáris irányára mutattak rá.

Például Bernd Schilcher — stájerországi ÖVP-politikus — úgy érvelt, hogy „egy ilyen kis ország, ilyen nagy problémákkal, nem engedheti meg magának a kormány és az ellenzék költséges modelljét, ezért nem marad más hátra, mint merészen átváltani a 'Harmadik Köztársaságba'”. „Erős monarchát” emlegetett, „erős embert” kívánt az élre. A néppárti véleményekben összekapcsolódott az elnöki rendszer szorgalmazása, illetve egy összpárti (koncentrációs) kormány létrehozása — amellyel a kormányzásba való visszatérésükhöz keresték a megfelelő formát.

A vitában a szociáldemokraták a parlamentáris-képviselési demokrácia mellett érveltek: az SPÖ az erős demokratikus államiság mellett állt ki — amelyet lényegében a politikai pártok hordoznak, s kiegészül a politikai aktivitás új formáival. (Gehmacher 1985:19) A szocialisták sem vitatták, hogy a parlamentáris demokrácia számos eleme kiüresedett, s ez hívta elő az emberekben a közvetlen demokrácia iránti óhajt. A közvetlen részvétel számos területen megvalósítható (bár az SPÖ elsősorban a kommunális politikában tartotta célszerűnek). Felfogásuk szerint e formák a „participatív demokrácia” kereteibe épülnek be, azaz a képviselési demokráciát egészítik ki. Ezzel szemben élesen bírálják a „népszavazásos demokráciát”, annak manipulálható „igen — nem” alternatíváját.

A vitában a „Harmadik Köztársaság” leghatározottabb ellenzőjeként — mint politológus és vezető SPÖ-ideológus — H. Fischer lépett fel. Azt az álláspontot képviselte, hogy az alkotmány nem lehet napi politikai manőverek tárgya; az un. „Harmadik Köztársaság” alkotmányreform-terve tulajdonképpen elnöki rendszert javasol, amelynek autoriter jellegét, a parlament kikapcsolását, a népszavazások enyhítenék, illetve lepleznék. Az Ausztriában kialakult politikai kultúrában a képviselési demokrácia elve dominál. Fischer vitatta azt a nézetet, hogy a plebiszciter demokrácia magasabb fejlődési foka lenne a demokráciának; ellenkezőleg, történetileg az a régiebb, s évszázados fejlődés folyamán finomult a nyugati gondolkodásban képviselési demokráciává. Az SPÖ azon az állásponton van, hogy nincs demokrácia versengő politikai pár-

tok nélkül. Azok a javaslatok, melyek szerint a fennálló parlamentáris-demokratikus döntési módokat egészítsék ki direkt-demokratikus elemekkel, nem idegenek az osztrák alkotmányosságtól, számos ilyen forma (népszavazás, törvénykezdeményezési jog) létezik is. Fischer élesen vitatta azokat a néppárti javaslatokat, amelyek a plebiszciter elemek túlzott érvényesülésére vezetnének (pl. A. Mock javaslatát a népi törvénykezdeményezés alapján népszavazásos törvényhozásról). (Fischer 1985:9)

A két párt élesen eltérő álláspontját 1986 végén a nagykoalíció egyezményben közös nevezőre kellett hozni. A két párt közös kormányzásának munkaprogramja az elfogadott alapelvek között első helyen tartalmazza a demokráciareform programját, középpontjában a választójog reformjával és a direkt demokrácia formáinak további kiépítésével. A munkaprogram szerint: „A következő parlamenti választásnak megreformált választójog alapján kell végbemennie: a cél — az arányos választási rendszer megtartása mellett — a képviselők és a lakosság intenzívebb kapcsolata és a választók erőteljesebb közreműködése képviselőik meghatározásában.” A tervezet fő elemei: 100 választókerületet hoznak létre, amelyeknek képviselőit többségi szavazással választják meg; a közvetlenül a képviselőkre adott szavazatokat és a pártokra adott szavazatokat elválasztják; az arányosság érdekében a mandátumok elosztásánál országosan arány-kiegyenlítést végeznek; a nem közvetlenül választott képviselőket a tartományi (és végül az országos) listák szerint hívják be; három százalékos (országos) szavazat-küszöböt vezetnek be. (Arbeitsübereinkommen 1987. Beilage 2.) A kormányprogram továbbá leszögezi: „A parlamentáris demokrácia alapértékének és a a parlament központi szerepének fenntartása mellett” a közvetlen demokrácia és a polgárjogok szélesítése érdekében a következő intézkedéseket teszik: a népi törvénykezdeményezések (Volksbegehren) megkönnyítése (nem kell kész törvényjavaslatot tartalmaznia); bevezetik országos szinten is a „nép megkérdezését” (Volksbefragung) (a feltett kérdést a kormány fogalmazza meg a parlament bizottságának egyetértésével); bővítik az állampolgárok participációját a közigazgatásban és biztosítják a polgári részvételt az un. „nagyprojektek” és a környezetet érintő létesítmények ügyében. Előírányozták továbbá a parlament működési rendjének módosításával a kisebbségi jogok bővítését. Felvetették a föderalizmus erősítésének folyamatában a tartományok kompetenciáinak növelését.

A tervezett választójogi reform központi eleme az egyéni választókerületi rendszer bevezetése. Az eddigi kilenc választókerület (tartomány) helyébe 100 — megközelítően azonos nagyságú — választóke-

rületet terveztek, ahol egyéni jelölés és „személyiség-választás” lenne, s ettől elkülönítve, a választók pártokra is szavaznának, aminek eredménye szerint a tartományi pártlistákon szereplő jelöltek jutnának mandátumhoz (az eredeti tervezetben még tisztázatlan volt, hogy milyen többség szükséges az egyéni kerületben való győzelemhez, és milyen módon választódnak el az egyénre és a pártra adott szavazatok). Vitatott volt a 3 százalékos küszöb bevezetése is (egyres vélemények szerint ez hátrányosabb lenne a kis pártok számára, mint az érvényben levő alapmandátum-rendszer. (Ucakar 1988:359)

Ausztriában a választási eljárás alapja: a parlamenti mandátumok számát (1970 óta 183) a lakosság lélekszámának arányában osztják a 9 tartomány között, amelyek 1-1 választási körzetet alkotnak. Az alapmandátum kiszámításánál a választóközvetben leadott érvényes szavazatok számát osztják a választóközvet mandátumainak számával, ez adja a „választási számot”. Ahányszor ez a szám megvan egy adott pártra leadott szavazatok számában, annyi alapmandátumot szerzett a párt. Az alapmandátumot elnyert pártok maradék szavazatait összegzik, s az un. második szétosztási eljárásban (itt a kilenc tartományt két „választókerületi szövetséggé” vonják össze) bonyolult számítási móddal osztják szét a töredék-szavazatok arányában a maradék mandátumokat. Ha egy pártnak nem sikerült legalább egy választóközvetben egy alapmandátumot szereznie, a rá országosan leadott szavazatok elvesznek. Az 1970-és kis választójogi reform óta egy mandátum átlagban 25-26 000 szavazatba kerül. (Haerpfer 1983:112-116) A választóközvetenként párezer szavazatot szerzett kis pártok így nem juthatnak parlamenti képviselőhez. Az alapmandátum-rendszer által érvényesített küszöb-értékre eltérő becslések vannak; a legtöbb számítás szerint 3 százalék feletti szintnek felelt meg (Pelinka 1984:33). Például az 1983-as parlamenti választásokon két zöld csoport lépett fel: Bécsben az Egyesült Zöldek (VGÖ) 22 000 szavazatot szereztek, 4000 szavazattal maradtak el az alapmandátum megszerzésétől, így a parlamentbe való bejutástól, s az országszerte még rájuk leadott 70 000 szavazat is „veszendőbe ment”, az Alternatív Listára (ALÖ) országszerte leadott 65 000 szavazathoz hasonlóan. (Az adatok forrása Plasser-Ullrich 1983-42) 1986-ban a Zöldek már együtt indultak, s 8 mandátumot szereztek.

Ausztriában a választásokon pártlisták indulnak (a választók lényegében pártra, s nem képviselőre adják szavazatukat). A tartományi pártlistákat a pártvezetőségek állítják össze, majd a megszerzett szavazataránynak megfelelő képviselői helyeket az összetített országos listájuk szerint töltik be.

A képviselőválasztás személyes jellegének erősítésére már két évtized óta voltak javaslatok. A közvetlen képviselőválasztásnak van jogi alapja: a választók a pártlistákon szereplő nevek egyikének „előnyben részesítő” szavazatot (Vorzugsstimme) ajándékozhatnak, s ha egy képviselőjelölt a „választási számnak” megfelelő előny-szavazatot kap, a listán elfoglalt helyétől függetlenül, közvetlenül megválasztott képviselőként kerül a parlamentbe. (Így lett parlamenti képviselő 1983-ban a Szocialista Párt baloldali ifjúsági szervezetének vezetője, Josef Cap, akit pártjának vezetése éppen akkor mellőzni akart.) (A direkt-választást részletesen elemzi Müller tanulmánya; Müller 1983:83-112. A választójogi reformok történetéről, vitatott kérdéseiről és a reform koncepciókról átfogó képet ad Karl Ucakar: *Demokrácia és választójog Ausztriában* című monográfiája; Ucakar 1985.)

A választójogi törvény, s a demokráciareform általában kemény diónak bizonyult; a nagykoalíció közös kormányzásának első négy évében a pártok nem jutottak előbbre a részletekről folytatott vitánál. (Moser 1988:147:161; Ucakar 1988:363-365). A közvetlen demokrácia kiterjesztését érintő különbség sem csak mennyiségi a két párt álláspontja között (mennyivel több direkt-demokratikus elemet iktassanak a fennálló demokratikus rendszerbe). Az SPÖ „*participatív demokrácia*” felfogásáról és az ÖVP „*plebisziter demokrácia*” elképzeléséről ugyanakkor egyaránt elmondható, hogy a pártok nézőpontjából ítélik meg az állampolgárok politikai részvételi lehetőségeit, új politikaszervezeti formáit. A „bevett” pártok általános gyakorlata szerint úgy tartják: a *releváns* politikai erők azok, amelyeket a nagy pártok relevánsnak ismernek el (az érvelésnek ez a körforgása alkalmas arra, hogy a pártok által nem szervezett érdekeket kirekesszék, s az azokra hivatkozó új politizálási formákat negligálják.) (Az osztrák lakosság körében a különböző politikai részvételi formákról alkotott véleményt a 29. táblázat mutatja be.)

A demokráciareformhoz a pártokon belüli demokratikus akaratképzési folyamat is hozzátartozik. (A „párton belüli demokrácia” gyakorlati meghirdetett jelszavával szemben igen nagy szkepszis mutatkozik meg a politológiai elemzésekben; ennek szisztematikus kifejtését lásd Greven 1977.) A pártok azt felismerték, hogy a lakoságnak a megmerevedett „demokrácia-rituáléval”, a régi politizálási formákkal és a pártok hagyományos politizálási stílusával szembeni elégedetlenségét és ellenszenvét csak akkor tudják mérsékelni, ha maguk is demokratikus struktúrákat mutatnak fel és lényegi részvételi esélyeket kínálnak (Ucakar 1988:371).

Az osztrák lakosság véleménye néhány participációs lehetőségről (százalékban)

Lehetőség	Habozás	Készség	Aktív részvétel
Népszavazáson részt venni	12,5	22,1	65,3
Politikai problémákról beszélni	26,8	17,4	55,7
A „nép megkérdezésén” részt venni	27,3	42,9	29,8
Népi törvénykezdeményezést támogatni	29,4	49,4	21,1
Aláírást adni	33,4	46,4	20,3
Polgári kezdeményezésben részt venni	36,2	55,8	8,0
Ombudsmant felkeresni	35,9	57,9	6,3
Politikust felkeresni	48,4	23,4	12,3
Politikai pártba belépni	57,2	12,9	10,4
Pártoktatáson részt venni	70,5	19,7	9,8
Pártban aktívan dolgozni	73,1	14,3	12,6
Párttiszséget vállalni	83,2	9,8	7,0

Idézi: Plasser-Ullram 1982:105 (eredeti forrás: Deiser-Winkler 1981)

VI. AZ OSZTRÁK PÁRTRENDSZER VÁLTOZÁSÁNAK IRÁNYAIRÓL

A nyolcvanas évek második fele kétségkívül a fordulat kezdete az osztrák pártrendszer változásának folyamatában. Az 1986-os választások kimenetele mintegy összefoglalja és jelképezi a változásokat:

- nyilvánvalóvá lett a két nagy párt befolyásának csökkenése;
- a hagyományos politizálási stílustól és a „bevett” pártok gyakorlatától eltérő módon tört előre a Szabadságpárt;
- bejutott egy negyedik párt a parlamentbe.

A Zöldek párttá szerveződése és választási sikere azt jelentette, hogy egy új pártszerveződési elv és egy új párttípus tudott polgárjogot nyerni és parlamenti képviselőt szerezni Ausztriában. Anton Pelinka szerint „a Zöldek Ausztriában történelmet csináltak”: először törték meg a hagyományos pártok — az SPÖ, az ÖVP és az FPÖ — „háromszögét” a parlamentben; s „a Zöldek az első olyan párt, amely nem vezethető le a hagyományos politikai táborok egyikéből sem, tehát elvileg több, mint a régi pártrendszer egy elágazása, oldalága”. (Pelinka 1988a:77). Az osztrák pártrendszerben ugyanis az elmúlt nyolcvan évben a hagyományos három politikai tábor pártjai (azok esetleges újjáalakulása, illetve elágazása) mellett nem tudott új párt kialakulni. „Az osztrák pártrendszer számára a Zöldek amiatt jelentenek újat és lényegeset, mert az új szociális mozgalmak társadalmi dinamikáját politikailag kanalizálni tudták.” (Ugyanott.) A nyugat-európai pártrendszerekben megfigyelhető új folyamatok tehát Ausztriában is megjelentek, és a nyolcvanas évek közepére „összetorlódtak”:

— A politikai rendszer legitimitásága csökkent, pártrendszer legitimációs funkciója gyengült, legitimációs teljesítménye visszaesett. A legitimáció legfontosabb eszközének azonban továbbra is a politikai pártokat tartották.

— A „bevett” pártok iránt növekedett a bizalmatlanság a közvéleményben, ugyanakkor megőrződött még az a felfogás, amely a pártok

kat általában a demokrácia védelmezőinek tartja, s a konkrét pártoktól ezt a hivatást kéri számon.

— A nagy pártok integrációs hatása a nyolcvanas évek elejéig még érvényesült és korlátozta új pártalakulatok létrejöttének esélyét; a nyolcvanas évek második felére azonban ennek az integratív teljesítménynek a stabilizáló hatása csökkent, és az osztrák pártrendszer is mozgásba jött.

— Egyszerre mutatkozott meg a pártrendszer eróziója és átstrukturálódása. A pártrendszer „széleinek töredezése”, a párt-befolyás stabil kereteinek megingása, a választók „kiszámíthatatlan” elfordulása vagy átáramlása együtt járt új, alternatív mozgalmak kezdődő térnyerésével és a zöldek párttá szerveződésével.

— Az erősen tradicionális osztrák társadalom nagy részében a nem-hagyományos politizálási formák és szervezetek, illetve az alternatív gondolkodásmódok sokáig inkább elutasításra találtak, mint rokonszenvet nyertek; az alternatív csoportok elszigeteltek voltak. A nyolcvanas évek közepétől mutatkozik változás: először az alternatív életstílus kezd elfogadottá válni egyes rétegekben, ha az alternatív politizálás elfogadottsága lassabban terjed is, mint más nyugat-európai országokban.

Az osztrák politikai rendszer hagyományosnak tekintett sajátosságai is módosulásokat mutatnak.

a) A hagyományos politikai táborok lassú felbomlására számos jel mutatott a megelőző évtizedben. Ennek mértékéről és üteméről mindig viták folytak az osztrák politikatudományban, s a nyolcvanas évek fejleményei aktualizálták ezeket a vitákat.

Hans-Georg Heinrich érdekes elemzése megkülönbözteti a politikai táborok felbomlását előidéző társadalmi folyamatok tényleges ütemét és következményeinek manifesztté válását. A hetvenes években a társadalom átstrukturálódása, az oktatás expanziója, a „feltörekvők” nagy száma, az urbanizáció gyorsuló ütemben bomlasztották a hagyományos kötöttségeket, a régi közösségi formákat, köztük a politikai táborokat is. „A mai Ausztria az ötvenes, hatvanas és hetvenes években végbemenő, felfelé vezető mobilitás eredménye.” „Az osztályhatárok és a választófalak nagy mértékben leépültek...kirajzolódik egy új, elasztikusabb társadalmi szerkezet, amely sokszínűbb, mobilabb, de az egyén részére nagyobb kockázattal is jár”. (Heinrich 1990) A politikai táborok kontinuitása a hetvenes évek végéig szociálpszichológiai realitásként, kötődések és viselkedési minták elfogadásaként továbbélt. A felbomlás a nyolcvanas évek közepétől vált láthatóvá.

Christian Haerpfer a politikai táborok felbomlását és a párt-kötődések lazulását azzal is összefüggésbe hozza, hogy a pártok patronázs-funkciója a nyolcvanas évek válságtünetei miatt problematikusává vált. A pártok már nem oszthatták el a „többletet”, a megnövekedett munkanélküliség miatt már nem tudtak gondtalanul elhelyezkedést, posztokat biztosítani híveiknek, így nem is volt érdemes hozzájuk fordulni, s a korábban szokásos kötődéseket — a „szolgáltatások fejében” — vállalni).

Az 1986-os parlamenti választások eredményei nyomán egyes politológusok már a politikai-világnézeti táborokra épült pártok korszakának végét deklarálták (Plasser-Ulram-Grausgruber 1987:241). „A történelmi politikai táborokat a szociális struktúraváltás aláasta és a társadalmi modernizáció túlhaladta” — írta Fritz Plasser (Plasser 1988:54). A hagyományos, átpolitizált szociális struktúra és miliő helyébe egyre inkább a *referenciacsoportok és státuscsoportok* lépnek; s bár a „politikai tábor”-mentalitásnak vannak még maradványai és a pártoknak vannak még fellegvárai, s létezik még szubkultúrahatás is, de az új generációkra ez már nem hat vonzóan — állapította meg.

Christian Haerpfer a választói magatartás modellezése alapján, a közép- és hosszú távon ható motívumokat vizsgálva azt mutatta ki, hogy az SPÖ választóinak magatartását az 1986-os választásokon a szociostrukturális háttér, valamint az ideológia- és értékstruktúra együttesen 32 százalékban magyarázza. (A szocioökonómiai struktúrában elfoglalt hely magyarázó ereje 12 százalék; e tényezőt felbontva, ezen belül a társadalmi réteghez való tartozás 26 százalékban, a településnagyság 15, a képzettségi szint 8 százalék erejéig játszik szerepet.) Az érték- és ideológiastuktúra magyarázó ereje a pártpreferenciában összesen 20 százalék. (Haerpfer: 1987:260) 1986-ban növekedett a választói mobilitás, s míg korábban a „fluktuáló” választókat „politikai futóhomoknak” tartották (jórészt politikailag közömbös személyekről volt szó), időközben jelentősen megnőtt a pártpreferenciájukat megváltoztatók aránya (1979-ben 7, 1983-ban 10, míg 1986-ban 16 százalék), s ez nem kis részben proteszt-elemeket fejezett ki (Plasser-Ulram-Grausgruber 1987:244).

b) A politikai táborok zsugorodása, a pártok törzsválasztói körének csökkenése következtében a hetvenes évek közepétől fokozatosan kialakult egy „hontalan politikai közép” — Ernst Gehmacher kategóriáját idézve —, amelynek nincs domináns osztályérdeke, nincs pártpolitikai kötődése. (Forrását jórészt a társadalmi struktúrában növekvő számú „új középrétegek” adják.) Aránya a választók között másfél évtized alatt 15 százalékról 25 százalékra nőtt, s a fiatal korosztályban

a 40 százalékot is eléri. Ők váltogatják pártpreferenciájukat (vagy el sem mennek szavazni), váltakozó szóródásuk a pártok között kiszámíthatatlanná teszi a politikai erőviszonyokat. E rétegből a hetvenes évek végén sokan még az SPÖ-re szavaztak, azután helyi szinteken inkább a zöld-alternatív mozgalmakhoz kapcsolódtak. (Gehmacher 1985:19) Az új politikai mozgalmak, a polgári kezdeményezések Ausztriában megkétszerezte jelentkezték és sokáig megrekedtek a helyi szinteken (a decentralizációs törekvések és az önszerveződésű mozgalmak a föderalizmus népszerű címkéje alatt húzódtak meg). Az alternatív csoportok, valamint a hagyományos politikai irányultság szerint inkább konzervatív-jobboldalinak tekinthető zöldek (gyakran csak privilégiumokat védő, anakronisztikus kis szekták) a nyolcvanas évek elején még nehezen tudták elkerülni a nagy pártok szívóhatását. 1982-1983-ban a békemozgalmak váratlan lendülete bizonyos katalizáló hatással volt az új szociális mozgalmakra, majd az ökológiai mozgalmak is aktívabban léptek fel. Mindez az osztrák politikai tájkép kezdődő átrendeződését mutatta.

c) Az osztrák politikai rendszer legsajátosabb jelensége, a szociális partneri viszony gyakorlata nem ért véget Ausztriában a növekedésre orientált korszak elmúltával, hanem a válságos időkben is hasznosnak bizonyult a társadalmi teherviselés szabályozásában, az elosztási konfliktusok kezelésében és a gazdasági struktúraváltás költségeinek „szétterítésében”. Ehhez hozzájárult, hogy az érdekszervezetek hálózatának erős átpolitizáltsága a nyolcvanas évek közepéig változatlanul fennállt. Ugyanakkor — Peter Gerlich megfigyelése szerint — megkezdődött a pártok „lekapcsolódása” a szociális partnerség rendszeréről. (Gerlich 1988:112) A korporatív hagyomány vitatottá vált Ausztriában (az FPÖ nem kevés sikert könyvelhet el a korporatív együttműködést élesen kritizáló fellépése miatt).

d) A kompromisszumkészség és az együttműködés olyan mélyen beépült az osztrák politikai kultúrába, hogy a nyolcvanas évek közepén a pártrendszer kisebb megingásainak, instabilitásának időszakán még átszűrte a pártokat.

Az osztrák pártrendszer kifejezettebbé váló módosulásai élénk vitát váltottak ki a folyamatokat elemző osztrák politológusok körében. Az osztrák pártrendszer erózióját elemző tanulmányában Fritz Plasser a változásokat és azok hatását az alábbiakban összegzi:

- a törzsválaszó-rétegek visszaesése sebezhetővé tette a pártokat;
- a választói magatartás növekvő mobilitása és szelektivitása felerősítette a pártok orientációs problémáit;

— a különböző elvárások és követelmények megterhelik a pártok integrációs képességét és felerősítik a pártokon belüli latens konfliktusokat;

— a pártkötöttségek lazulása miatt megnövekedtek a pártok számára az integrációs és a mobilizálási „költéségek”, s ez a szimbolikus politikaformák növekvő szerepéhez vezet;

— az új tematikai kihívások (amelyekre a politikai pártok még nem fejlesztettek ki használható megoldási módokat) új feszültségvonalakat idéznek elő, amelyek „keresztbe szelik” a pártokat;

— a választók cél- és értékpreferenciájának eltolódása megnehezíti a politikai konszenzus kialakítását, s hozzájárul a politikai célrendszerek zavaraihoz;

— az állampolgárok participáció-szükségletének mennyiségi és minőségi vártozása túlzott követelményeket támaszt a politikai pártok hagyományos részvétel-kínálata iránt vagy konkurál azokkal;

— a párt-spektrum bővülése, új pártok megjelenése fokozott konkurencia-helyzetet teremt a hagyományos pártok számára. (Plasser 1988:58:60)

Új jelenség Ausztriában a nyolcvanas évek közepétől, hogy a „bevett” pártok addigi kizárólagos érdekkifejező, érdekközvetítő funkciója kérdőjeleződik meg, és — mint E. Tálos rámutat — a specifikus társadalmi érdekek, törekvések (fiatalok, nők, idősök sajátos érdekei) sajátos politikai szervezeti formákat (nem feltétlenül pártformát) keresnek; és semmiféle kapcsolatot nem akarnak a „bevett” pártokkal.

Az „új konfliktusvonalakat” sokféleképpen elemezték és értelmezték. E. Gehmacher úgy vélte, hogy egyfelől a szervezett pártok, másfelől az „új elitek” és a média diffúz koalíciója áll szemben egymással. Új „frontvonalakat” hoz létre a technika és az ökológia konfliktusa. Gehmacher szerint a „technika” oldalán együtt álltak munkások, alkalmazottak, menedzserek, tulajdonosok, míg az „ökológia” oldalán az „új középrétegek” és az „új elitek” egy része s a proteszt-mozgalmak tömörültek. A lakosság nagy része viszont tanácstalan volt az új konfliktusok láttán (Gehmacher 1985:20).

A korábbi elfogadott értékek és beállítottságok megkérdőjeleződése fokozódott a nagykoalíció kormányra lépése után, hiszen, mint Gerlich rámutat, a „fordulat” jelszóval meghirdetett változások sok évtizedes beidegződéseken léptek túl (az „államtalanítás” túlhaladottá tette a megszokott paternalizmust; a privatizálás és a verseny közegében az emberek nem várhatták, hogy a nagyszervezetek gondoskodnak róluk stb.).

Az értékkváltás nehezen megragadható folyamatáról egy pillanatfelvételt nyújt az az 1987-es vizsgálat, amely érték-tipológia szerint mutatja meg az osztrák lakosság megoszlását. (Lásd a 30. sz. táblázatot.)

30. sz. táblázat

Érték-tipológia (1987, százalékban)

Hagyományos értékekre orientáltak	19
Teljesítményorientált materialisták	16
Technokrata „főáram” hívei	18
Természetet féltő tradicionalisták	17
Alternatív-orientáltak	13

Forrás: Ulram 1988:86

Az osztrák pártrendszer változásai és belső feszültségei koncentráltan mutatják fel az egész politikai rendszer megmerevedéséből adódó konfliktusokat. A nyolcvanas évek időszaka — amelynek első felében a gazdasági válság addig elháríthatónak vélt szimptomáit kellett mérsekélni, az évtized közepétől pedig a gazdaság szerkezetét átalakítani, hozzáigazítva a nemzetközi versenyképesség követelményeihez — a politikai rendszerre is nagy terheket hárított, hiszen a szociális állam pilléreinek megingása, a struktúraváltás kockázatai, szociális terhei és politikai konfliktusai a hagyományos konfliktuskezelési mechanizmusokat nagyon próbára tették. Anton Pelinka elemzésében rámutat, hogy a válságjelenségek leginkább az osztrák politikai rendszer két centrális eleme, a parlamentarizmus és a szociális partnerség számára jelentenek kihívást. A politikai rendszer legitimitásának csökkenésére számos jel mutat, s ez a politikai rendszer válságához vezethet.

Az osztrák politikai rendszer válságának okai — és a szükséges változások indikátorai — között Pelinka az alábbiakat sorolja fel:

— a választói magatartás megváltozása (a beidegződött „politikai tábor”-mentalitás és lojalitás széttöredezett; a választók elpártolnak pártjuktól, a választási részvételt a választók egy része már a politikai nyomás eszközeként tekinti; s az új pártok hirtelen valódi konkurensei lesznek a régieknek);

— a generációs konfliktus — mint a dinamika jele (a válságosra fordult időkben felnövő fiatal generáció már mozgékonyabb, míg a „válság előtti” időkhöz szokott idősebb generációkat még fogva tartja hagyományos lojalitásuk);

— a posztmaterializmus — mint új prioritások kifejezője (eltolódás a társadalmi értékekben a hagyományos ökonómiai, „materialista” értékektől a posztmaterialista értékek irányába);

— a pártrendszer „dekompozíciója” — azaz a pártrendszer mozgásba jött, s a generációs konfliktusokkal és az új prioritásokkal összefüggésben a pártrendszer „repedezni kezd”, részben új pártok, de mindenesetre új konstellációk jönnek létre, amelyek miatt a politika kiszámíthatósága csökken. (Pelinka 1988b:4-6)

A pártrendszer „dekompozíciójának” mint tünetnek a felismerése és leírása mögött a stabilitás — korábban Ausztriában vitathatatlan — értékének megkérdőjelezése áll. A rendszerstabilitás Ausztriában évtizedeken keresztül szinte „önértékké” lett, s a pártok szerepe legitimációs és stabilizációs funkciójuk sikerességén mérődött. Csak a nyolcvanas évek elejétől kapott hangot az a kérdés, hogy „kinek az értéke a stabilitás” és hogy „milyen stabilitás jelent értéket”. Az „instabilitás mint átvezető út a szükséges változásokhoz” csak a válságjelenségek funkcióinak és hatásainak újraértékelésével összefüggésben merült fel.

Pelinka idézett írásában azt fogalmazza meg, hogy a „destabilizálás esélyt ad a fejlődésre”, s az osztrák pártrendszer jelenlegi mozgásba kerülése nem más, mint „normalizálódás”, „nyugatiasodás”, a normális nyugati demokráciák politikai rendszereinek utolérése (Pelinka 1988b:23-25).

Az osztrák politikai kultúrában mélyen gyökerező stabilitásigény és konszenzuskészség tehát szituáció-kötöttnek és a történelmi feltételek által meghatározottnak bizonyul, s a sokáig változhatatlannak hitt és tartott sajátos osztrák „párt-konfiguráció”, amely eddig ellenállt a strukturális változásnak — s erős adaptív képességgel, a rendszeren belüli innovációkkal és rugalmassággal tartotta meg a politikai rendszer teljesítőképességét — maga is a modernizálódás kihívása előtt áll.

A hagyományos politikai táborok előrehaladó felbomlása és az addig stabil pártrendszernek a nyolcvanas években megfigyelhető eróziója és átrendeződése mindenképpen előrevetíti a politikai pártok szerepének módosulását. Az osztrák pártok nagy integrációs ereje (és annak szervezeti biztosítékai) azt valószínűsítik, hogy a hagyományos osztrák pártok továbbra is törekednek az új jelenségek — az új problémakörök, új mozgalmak, új politikaformák — integrálására, s így a pártrendszer változásai a politikai rendszer adott strukturális keretein belül mennek végbe. Várható azonban, hogy az osztrák pártok túlzott „rátelepedése” a társadalomra fokozatosan visszaszorul, hogy a civil társadalom szervezetei „emancipálódnak” a pártok „túlsúlya” alól. A politikai rendszer eddig kifejezetten pártcentrikus jellegének mérséklődésével a pártok tehát a maguk valóságos politikai

szerepébe kerülhetnek (s ezt nevezhetjük az osztrák pártrendszer „normalizálódásának” is), s a pártok innovációs készségének egyik fő mércéje az lesz, hogy hogyan tudják újjáformálni kapcsolataikat az átalakuló társadalom új struktúráival, a civil társadalom szervezeteivel, s hogyan tudják a politikai legitimáció új forrásait megnyitni.

MAJDIS PÉTER
PARLAMENTI PÁRTOK

MÁSODIK RÉSZ
PARLAMENTI PÁRTOK

I. OSZTRÁK SZOCIALISTA PÁRT

Az SPÖ egyike a hagyományos és a sikeres szociáldemokrata pártoknak: 100 éves fennállását ünnepelve történelmi teljesítményeinek sorában fel tudta mutatni a szociáldemokrata mozgalmi és ideológiai hagyományok kontinuitását; erős tömegpártként az osztrák politikai élet szövetébe, a társadalom szervezeteinek rendszerébe való mély beágyazottságát; s a párt évszázados történetének második felében, 1945-től az új demokratikus köztársaság politikai berendezkedésébe való integrálódását. Az SPÖ 1945-től mindmáig — négy év kivételével — kormányzó párt volt, s 13 évig abszolút többség birtokában egyedüli kormányzó pártként meghatározó módon alakította Ausztria modernizációs programját. Társadalomátalakító programjának eredményességét mint kormányzópárttól lehet számonkérni, s szocialista célkitűzéseinek megvalósíthatósága is ebben a feltételrendszerben mérlegelhető.

Az SPÖ-nek mint pártnak a működését, tevékenységét több nézőpont együttes alkalmazásával lehet megvilágítani. Az SPÖ az ötvenes évektől vált hagyományos — osztály-alapú — szociáldemokrata pártból modern integrációs tömegpárttá, oly módon, hogy e párttípusok különböző vonásai az elmúlt évtizedekben együtt és együttesen jellemezték (változó arányokban). S ugyancsak az elmúlt évtizedekben vált a polgári társadalom egykori ellenzékéből a demokratikus állam igazgatását vállaló „állampárttá”. A modern politikai pártok különböző történelmi megjelenési formáinak és az ehhez kapcsolódó funkcióknak az együttes jelenléte, az egyes történelmi korszakok sajátosságainak időbeni egymásra csúszása ad magyarázatot az SPÖ sikereinek számos forrására, de egyúttal e tartalékok kimerülésére is a nyolcvanas évek második felében.

A nyugati ipari társadalmak peremére szorult Ausztria az ötvenes évek közepétől kezdte el a felzárkózást, így erős volt a megkésetttség felszámolásának vágya, az „utolérési effektus”, és sürgető volt a modernizációs program; mindez olyan felhajtóerőt jelentett, amelyet az

osztrák szociáldemokrácia jól felismert, s olyan hatékony és vonzó programot tudott kidolgozni, amely a társadalmi progresszió és a szociális haladás iránti elkötelezettségével összhangban állt.

Ausztriában a felzárkózás során felgyorsult a gazdasági struktúraváltás és a társadalmi átrétegződés, de ez a már kialakult politikai struktúrák kontinuitását nem szakította meg; a politikai rendszer demokratizálásának és a társadalmi légkör liberalizálásának gyors lépései összeegyeztethetők voltak a politikai szervezetrendszer változatlanosságának és kiegyensúlyozottságának fenntartásával.

Ebben a politikai közegben az Osztrák Szocialista Párt lényegében változatlanul őrizte meg saját szervezeti struktúráját. Ugyanakkor a gyorsuló ütemű társadalmi átrétegződés folyamatosan módosította a párt szociális bázisát (ez óhatatlanul feszültséget kelt a strukturális összetétel és a szervezeti forma között, ami a legutóbbi időkig latens maradt). Lényegében megmaradtak a centralizált szervezeten belül a vezető elit döntési privilégiumai, miközben újra és újra meghirdették a pártélet demokratizálását, s folytonos vitákkal (program- és pártreform-vitákkal) mozgásban tartották a pártaktivistákat. De a „mozgalmá válás” csak jelszó maradt.

Az SPÖ igen innovatív módon reagált a társadalmi feltételek változásaira: programját úgy újította meg — s a pártot a marxizmushoz kötő szálakat csak annyira oldotta el —, hogy a különféle szocialista eszmék örököséként szocialista alapértékekre építő programpárttá váljon, elhatárolódva a világnézeti-ideológiai kizárólagosságtól. Ez alapot adott a „nyitott párt” meghirdetésére, valamint új politikai szövetségek kötésére (liberálisokkal, keresztényekkel), majd az új társadalmi mozgalmakkal kiépített — gyakran felemás — kapcsolatokra.

Az SPÖ-nek a kommunizmussal való éles szembenállását s a kommunizmus eszméinek elutasítását a sajátos osztrák-körülmények az ötvenes-hatvanas években belpolitikailag is többször aktualizálták, s a nemzetközi politikai fejlemények is előtérbe állították, ez megalapozta a kommunizmus mint „ellenségkép” továbbélő hatását. (Belpolitikailag különösen az 1950-es un. kommunista puccskísérlet váltotta ki a KPÖ-vel való szembefordulást; majd amikor 1966-ban a KPÖ választási támogatást ajánlott fel az SPÖ-nek, az nyomatékosan elutasította. Külpolitikailag a szomszédos „kommunista diktatúrákkal” való állami kapcsolafelvétel s egyúttal a diktatórikus rendszer elvetése és bírálata jelentett nehéz egyensúlyozó feladatot, amihez a magyar 1956 és a csehszlovák 1968 speciális feszültségeket keltő eseményei is járultak.) Mindenesetre, minthogy az Osztrák Kommunista Párt foko-

zódó politikai elszigeteltségbe került, az Osztrák Szocialista Párt számára fel sem merült, hogy az országon belül a kommunistákkal bármiféle politikai kapcsolatra lépjenek.

Az Osztrák Szocialista Párt lényegében monopolizálta az osztrák politikai élet színpéneket a baloldalt, s figyelemreméltó integratív erővel tartott össze egy pártban különféle áramlatokat, irányzatokat (köztük baloldali szocialistákat is). Természetesen ehhez a sok évtizedes múltú szociáldemokrata szervezet megtartó ereje is hozzájárult.

A TRADICIONÁLIS MUNKÁSPÁRTI JELLEG MEGŐRZŐDÉSE AZ SPÖ-BEN

Az SPÖ tagságának szociális összetételét tekintve a tagság körében a legnagyobb társadalmi csoport ma is a munkásság. Míg 1945 után a tagságnak mintegy a fele, a nyolcvanas években közel egyharmada munkás. Ugyanezen időszak alatt az alkalmazotti réteg aránya egyötödről egyharmadra nőtt. Így ma az SPÖ tagságában foglalkozási struktúra szerint a két meghatározó csoport a munkásság és az alkalmazottak-hivatalnokok. (Lásd a 31. és a 32. sz. táblázatot.)

31. sz. táblázat

Az SPÖ-tagság „szociális profiljának” változása 1955 és 1978 között (százalékban)

Társadalmi csoport	1955	1960	1970	1977		1978
				Össz.	Bécs	
Munkás	42,14	41,19	38,88	29,92	21,00	29,92
Alkalmazott, hivatalnok	22,34	24,10	27,12	31,43	38,20	31,43
Önálló, szabadfoglalk.	5,32	4,39	3,97	2,09	2,18	2,60
Nyugdíjas	11,44	14,41	16,41	18,31	22,65	18,31
Családtag	17,25	14,57	12,23	9,65	11,28	9,65
Diák	—	—	0,58	0,91	0,96	0,93
Egyéb, illetve ismeretlen	1,51	1,34	1,40	kb.7,00	3,73	7,16

Megjegyzések: Az 1977-es országos adatsor nem hiánytalan (akkor Karintiában és Burgenlandban még nem volt elektronikus adatfeldolgozás). Az 1978-as magas „ismeretlen” érték oka, hogy két tartományban (Alsó-Ausztria és Salzburg) az adatszolgáltatás hiányos volt.

Forrás: Urban-Zeidner 1983:154.

A széles értelemben vett munkásbázis tehát számbelileg domináns az SPÖ-ben. A részletesebb 1983-as adatokból (32. sz. táblázat) kitűnik, hogy az aktív foglalkoztatott munkások között a domináns csoport a férfi szakmunkás. A szakmunkásokkal azonos arányt képviselnek a

segédmunkások (egyharmaduk nő, ez megfelel a nők arányának az SPÖ-ben). Az alkalmazottak között az SPÖ-ben nagy túlsúlyban vannak a beosztott alkalmazottak (ez az egyetlen csoport, ahol a nők felülreprezentáltak).

32. sz. táblázat

Az SPÖ tagságának szociális összetétele 1983-ban
(összegező adatok, százalékban és abszolút számban)

Társadalmi csoport	Százalék	Fő
Munkás	34	245000
Alkalmazott, hivatalnok	32	224000
Önálló, szabadfogl., vezető hivatalnok	5	35000
Háziasszony, nyugdíjas	28	196000
	100	700000

(részletezve, nemek szerint is, százalékban)

	Férfiak	Nők	Összesen	
Munkás, közszolgálatban	4	1	5	
Szakmunkás	13	1	15	35
Segédmunkás	10	5	15	
Vezető alkalmazott	1	*	1	
Vezető hivatalnok	1	*	2	35
Alkalmazott	8	7	16	
Hivatalnok	12	4	16	
Paraszt	*	*	*	
Önálló	1	*	1	2
Szabadfoglalkozású	*	*	1	
Háztartásbeli nők	—	8	8	
Nyugdíjasok	12	8	20	28

* 1 százalék alatt

Forrás: Gehmacher-Haerpfér 1988:159

Az osztálypártból integrációs néppárttá válás az SPÖ esetében az ötvenes években jelentősen előrehaladt már (erre utal statisztikailag az önállók viszonylag magas, 5 százalékos aránya is; minthogy az „önállók” tradicionálisan az ÖVP-ben szerveződtek, arányuk az SPÖ-ben azt jelzi, hogy az osztály-jelleghez kötődött politikai táborok átlépése nem újkeletű jelenség, s ha kis számban is, de a „másik táborból”, a parasztok, iparosok köréből is csatlakoztak az SPÖ-höz).

„Az SPÖ — szociológiailag nézve — már régen néppárttá vált, és az volt már Bruno Kreisky pártelnökké választása előtt, mivel a párt már korán felhagyott azzal, hogy tisztán osztálypárt legyen, soraiban és választói között a legkülönbözőbb foglalkozási csoportok és lakossági rétegek találhatók” — fejtette ki H. Fischer az SPÖ „néppárti jelelgéről” folyt vitában (Fischer 1988:20). Ugyanakkor a munkás-jelleget különböző — esetenként ellentmondásos — módokon továbbra is magán viseli az SPÖ; a párt törzssőkös rétegének a nyolcvanas években is az ipari munkásságot tartotta, s a párt törzsválasztói két fő csoportból, a munkásságból (a munkáscsaládok tagjaiból), valamint az alkalmazotti, kishivatalnoki réteg kisembereinek tömegeiből (s nem kevésbé e rétegek már nyugdíjba vonult tagjaiból) tevődtek ki. Tartós kötődésük az SPÖ-höz és részvételük a szocialista párthoz kötődő számtalan szervezet némelyikében személyükben is biztosította annak a szervezetrendszernek a működését, amely a szociáldemokrata politikai tábor szervezeti hálózatát alkotta, s ez szervezeti folytonosság továbbélő hatásaival még ma is számolni kell.

Emlékeztetünk arra, hogy az Osztrák Szocialista Párt csak egyéni tagságot ismer, a különféle szocialista szervezeteket kollektív tagság révén nem kapcsolja magához; e szervezetek jórésztében azonban képviselőket ad a párt vezető testületeiben, s így módon biztosítja a szoros szervezeti összefonódást. (Az SPÖ szervezeti szabályzata tételesen felsorolja, hogy a párt által elismert szocialista szervezetek hány — teljes jogú — küldöttet delegálhatnak a párt kongresszusára.) A szocialista szervezetek nagyságrendje, funkciói igen eltérőek. A néhány tízezres rétegszervezetek (szocialista értelmiségiek, tanárok, vállalkozók, parasztok rétegszervezete), ifjúsági szervezetek (a Szocialista Ifjúság 40 000 taggal), párszázévezres tömegszervezetek (például nyugdíjasok, természetjárók, gyermekbarátok), valamint olyan milliós nagyságrendű érdekszervezetek és szövetkezetek is tartoznak az SPÖ-höz, mint az ÖGB szocialista frakciója, a fogyasztási szövetkezetek szocialista frakciója (mindkettő kb. másfél millió taggal) vagy a szocialista sportszövetség (egymillió taggal). Az SPÖ által szocialista szervezetként elismert mintegy 30 egyesület, szervezet mellett még számos további, az SPÖ-höz „közelálló” szervezet tartozik a szocialista táborba. Az SPÖ hétszázézer tagjának túlnyomó többsége tehát egyidejűleg több szocialista szervezetben is részt vesz. Az a közkeletű becslés, hogy egy osztrák állampolgár átlagosan hét egyesületnek, szervezetnek a tagja, az SPÖ tagjaira is áll. Ma már egyre inkább anakronisztikusnak tűnik az osztrákok számára is, hogy a legkülönbözőbb típusú egyesületek, szervezetek megkettőzve léteznek Auszt-

riában, az egykori politikai polarizálódás szerint. Például autóklubból is kettő van (az egyik a Néppárthoz, a másik a Szocialista Párthoz áll közel), viszont ma már az emberek a szolgáltatás szerint választanak közöttük. A politikai táborok gyorsuló bomlása az egyesületi polarizálódást is oldja; bár szervezeti oldalról éppen az érdekszervezeti-egyesületi megkettőződés ad a fennmaradásnak sajátos tehetetlenségi nyomatókat. Hiszen aki ma bármely egyesületnek, érdekszervezetnek a tagja, nem vonatkoztathat el teljesen attól a politikai mezőtől, ahova az adott szervezet tartozik.

A modern tömegpártok tagságának szociális összetétele önmagában kevés támpontot ad a pártok jellegének, célrendszerének, identitásának értelmezéséhez; az egyes társadalmi csoportoknak a struktúrában elfoglalt helye és politikai orientációja között nincs közvetlen megfelelés, csak tendenciaszerű kapcsolat. Ezáltal az egykori osztálypártok identifikációjának egyik korábbi fontos eleme kezd elhalványulni. Az egyes pártok által felvállalt érdekrendszer szociális háttere nem elsősorban a párttagság szociológiailag karakterisztikusan mérhető különbségeiben nyilvánul meg. Így módon az egyén számára a pártok közti választás más szinten jelentkezik: míg a régi osztálypártba az osztályhovatartozásból következően természetesen vezetett az út, az érték- és programpártok az egyéni választás lehetőségét és kényszerét kínálják fel. De minthogy a mai néppártok alapértékei és programjai — így a szocialista párté is — mégiscsak őrzik a korábbi osztályalapú érdekrendszer és a korábbi világnézeti alapok nyomait, ez a helyzet az egyén számára mindkét utat nyitva tartja, amikor a pártba lépésről dönt, akár mai vagy egykori osztály-hovatartozás vállalását, akár egy más típusúnak tekintett integrációhoz való csatlakozást.

AZ SPÖ HAGYOMÁNYOS SZERVEZETE

Az osztrák szociáldemokrácia szervezési elvei és a mozgalom szervezeti formái rendkívül nagy stabilitást mutatnak. Az Osztrák Szocialista Párt mai szervezeti felépítése lényegében változatlanul megőrizte a századelőn kialakult formákat: a közvetlen egyéni tagságra épülő, a tagokat lakóhelyi szervezetekbe tömörítő, helyi, körzeti, tartományi szervezetekre tagolódó és országos szinten összefogott pártstruktúra mindmáig fennáll. A lakóhelyi szervezetek a nagyipari munkásság bázisára épültek; egészen a hetvenes évekig a főváros és néhány nagyváros ipari övezetei (a munkásnegyedek hatalmas munkás-lakótelepei), továbbá a bányavidékek számítottak a szociáldemokrácia fellegvárainak, s az elmúlt két évtizedben ehhez zárkózott fel a terciér

szektorban foglalkoztatottak egyre szélesedő köre, úgyszintén főleg a nagyvárosokban. A szociáldemokrata mozgalom urbánus-ipari jellege domináns maradt. A társadalmi struktúra változása, az ezzel járó mobilitás, a modernizáció hatása az értékekre és a régi életforma felbomlása azonban fokozatosan megváltoztatta azt a hagyományos munkás-miliót, amely a szociáldemokrata szervezetek természetes közege volt.

A párt szervezeti felépítésének keretei a kezdetektől a helyi köz-igazgatási és parlamenti választóközrözetekhez igazodtak: a századelőn az általános választójogért folytatott harcot szolgálták, majd, az utóbbi évtizedekben, a parlamentáris demokráciában a szavazatmaximalizálásra törekvő választási párt tevékenységének fő színterei voltak.

A szociáldemokrata pártmunka szervezésének hétköznapijaiban a pártélet régi rituáléját is mindmáig fenntartották. A párt funkcionáriusait ma is „bizalmiaknak” hívják, s a helyi bizalmi ma is éppúgy felkeresi otthonukban az alapszervezethez (városokban a szekcióhoz) tartozó párttagokat, beszedi a tagdíjat, átadja a pártbélyeget, s „elbeszélgetés” közben továbbítja a pártvezetéstől származó információkat, ahogyan ez évtizedekkel korábban kialakult és szokássá vált.

Jellemző adalék, hogy egy SPÖ-felmérésben megkérdezték: a párttagok a bizalminak fizetik-e a tagdíjat, vagy bankon keresztül utalják át (erre az utóbbi időben mód van). A megkérdezettek 93 százaléka a bizalminak fizeti a tagdíjat, s csak 6 százalék banki úton. A bizalmit választják teljes számban az idősebb nők és a képzettebb funkcionáriusok, s nagyrészt a régebbi párttagok. A fiatalok, a képzettek és a funkcionáriusok közül többen a banki átutalást tartják jobbnak, de túlnyomó többségük mégis megmarad a hagyománynál és a bizalmmal való havonkénti találkozásnál. (SPÖ-Bericht:116)

A szociáldemokrata párton belüli hagyományos információs és kommunikációs utak (a bizalmi a kapcsolattartó, s főleg „lefelé” közvetíti az információt) a modern tömegkommunikáció közegében elavultak. A lakosságra áradó információ következtében a párton belüli információ (amely egykor szinte kizárólagos politikai információforrás volt) elértéktelenedett. A Szocialista Párton belül is elengedhetetlen a modern politikai kommunikációs technikák kialakítása.

A pártfunkcionáriusok aránya az SPÖ-ben évtizedek óta változatlan: mintegy a tagság egytizede, 60-70 000 fő. Ők a tulajdonképpeni pártaktíva, akiknek mozgósítaniuk kell a tagság szélesebb köreit. Az SPÖ 1945-ben erősen centralizált szervezet formájában szerveződött újjá. A centralizációt erősítette a fővárosi pártszervezet számszerű és

hagyományos dominanciája; továbbá az akkor megszervezett pártapparátus (amelyben még a vidéki kerületi titkárok is az országos pártvezetőség alkalmazottai voltak). A politikai döntési kompetencia az országos pártvezetés kezében volt, amely nemcsak az országos (szövetségi) pártpolitikában döntött, hanem keményen beavatkozott a tartományi és helyi pártszervezetek életébe is. (Konecny-Tieber 1988:115)

A hatvanas és hetvenes évek fordulójától eltolódás történt a tartományi pártszervezetek javára, nagyobb mozgástér jutott nekik. Kialakult az a gyakorlat, hogy az országos pártvezetés minden döntését ellentmondás nélkül akceptálták ugyan az alsóbb pártszervezetek, az országos vezetés viszont nem szólt bele a helyi ügyekbe. Mindez érdemben nem változtatott a centralizáció elvén és a hatalmi központok (országos és tartományi pártvezetőségek) dominanciáján.

MEGREFORMÁLHATÓ-E AZ SPÖ?

Az osztrák szociáldemokrata párt szervezeti elveinek explicit felülvizsgálatára nem került sor az elmúlt negyven évben. Sajátos kettősség figyelhető meg: *kifelé* az SPÖ-szervezet kevéssé jelenik meg, míg *befelé*, az érintettek, a szervezet hordozói felé, túlhangsúlyozódik a szervezeti struktúra jelentősége és helyessége — mutat rá Konecny és Tieber tanulmánya. A modern tömegpártok egyik alapvető dilemmáját — hogy a hagyományos „tagsági párt” és a modern „választási párt” vonásait hogyan egyeztessék össze — az SPÖ úgy próbálta megoldani, hogy eltérő irányú tendenciákat érvényesített egyidejűleg: úgy akart fokozatosan választói párttá válni, hogy a „tagsági párt” erejét és összefogottságát se kelljen feladnia. „Befelé” tehát a szervezet mozgósítható és fegyelmezett politikai hadseregeként működött. A hagyományos szervezeti elvet „helyesnek” deklarálva az SPÖ azt is elhárította, hogy egyáltalán nyilvánosan szóba kerüljön „a gyorsan változó társadalmi valósághoz hozzáigazodó szervezeti forma” szükségessége. (Konecny-Tieber 1988:116)

A *pártreform* igénye a programvita kapcsán merült fel a hetvenes évek közepén. Több irányból és különböző szinteken foglamzódott meg kritika a párt működésével szemben. Bírálták a párt vezetésének elbürokratizálódását, a pártban megrögződött oligarchikus vonásokat, felléptek a vezetők funkcióhalmazása ellen. A helyi szervezetek nagyobb önállóságát igényelték, a tagság aktivizálása érdekében a pártélet demokratizálását követelték stb. A párt egész szervezeti struktú-

ráját azonban nem tették vita tárgyává, a párt szervezeti elveinek változatlanlanságát magától értetődően fogadták el. Az SPÖ 1975-ben pártreform-kongresszust tartott, ahol a szervezeti szabályzat megújítását határozták el. 1976-ot „a pártreform évének” nyilvánították. A módosított szervezeti szabályzat „nagy vívmánya” az a kitétel volt, hogy a párttag közvetlenül fordulhat beadvánnyal az országos pártvezetőséghez, s arra záros határidőn belül választ kell kapnia.

A hetvenes évek közepe óta az SPÖ vezetése újra meg újra meghirdette a pártreformot. Legutóbb 1987-ben, „az új SPÖ” címen indított vita keretében. Újra deklarálták a párt „nyitásának” szükségességét, s újból a már ismert problémák és célkitűzések fogalmazódtak meg. Ezek láttán először vetődött fel új szervezeti formák keresésének szükségessége, s felmerült a kérdés — mind a párt szervezésével foglalkozó politikusokban, mind a témát vizsgáló politológusokban —: mi a magyarázata az ismétlődő pártreform-kampányoknak? Megreformálható-e egyáltalán az eddig értelmezett módon az SPÖ?

A pártreformok félsikereit és az ismétlődő kampányokat a pártvezetés hivatalos deklarációi úgy magyarázták, hogy „a pártreform folyamatos feladat”, s egy szervezetet „mindig felül kell vizsgálni és meg kell újítani”.

„A reform reformja” című írásában A. Konecny fejtette ki, hogy egy alapvetően centralizált pártban nem járható a pártreformok eddigi útja. A pártreformot mindig a pártvezetés hirdette meg, s megvalósítását a helyi funkcionáriusokra bízta, akik nem tudtak mit kezdeni vele. A hatalmas szervezeti piramis nehezen mozdult. Az elmúlt években több helyi szervezet „ráfizetett” az önállóságra, s inkább visszahúzódik. Egy hierarchizált, centralizált szervezetben a felülről mozgatott pártreform-elképzelés maga is megreformálásra szorul. (Konecny 1987)

A „folyamatos pártreformok” jelszava az SPÖ-ben tehát csak leplezte azt a tényt, hogy egy felülről irányított struktúra felülről elrendelt reformja sosem vezethet a szervezet „átfordításához”, ily módon nem alakítható át alulról építkező demokratikus szervezetté.

A szervezeti problémák mögött a hagyományos vonásokat őrző tömegpártok működésének strukturális és funkcionális ellentmondásai rajzolódnak ki. „Növekvő eltolódás mutatható ki az SPÖ szervezeti struktúrája és a társadalmi struktúrák között” — fejt ki A. Konecny és H. Tieber pártszociológiai elemzésükben. Ausztriában szétesőben van mind a hagyományos munkásság, mind az a szociális miliő, amelyet kialakított. A munkásosztály egykori kollektív felemelkedésének programját individuális feltörekvési stratégiák váltották fel, s nemcsak

a mobilitási utak és esélyek váltak eltérőekké, hanem az erősödő privatizálódás a közösen vállalható érdekektől és politikai céloktól is eltérítette az embereket. Az érdekközösség szétesése aláásta a szolidaritást. A politikacsömör és az apparátus-ellenség sem csupán szervezési problémákat okoz, de súlyosan megterheli az SPÖ integrációs kapacitását is. A lakosság körében meglévő édekellentéteket, az új típusú érdekütközéseket (ökológia — ökonómia; regionális érdekkülönbségek; az államosított és a magánszektorban dolgozók érdekelletétei stb.) és az újfajta érdektagoltságból adódó perspektíva-konfliktusokat az SPÖ saját soraiban nem teszi nyilvánossá. Holott a divergáló álláspontok a párt radikálisabb csoportjait különböző irányú kitörésekhez vezetik (s akár más pártokhoz is átmennek; vagy legalábbis másfajta politikai aktivitási formákat keresnek). Szervezetileg ez azzal jár, hogy az SPÖ-ben implicit demokrácia-vesztés megy végbe. Az SPÖ szervezeti életének a hetvenes években megörtént liberalizálódása nem volt más, mint az elavult szervezeti struktúra merevségének megkerülése. (Konecny-Tieber 1988:117-119) Még kevésbé tud mit kezdeni a hagyományos SPÖ-szervezet az új szociális mozgalmak akcióival, a „single issue”-mozgalmak tevékenységével, jóllehet a nyolcvanas évek elejétől ezek a mozgalmak Ausztriában is megjelentek. A Szocialista Párt tagjainak körében is teret hódítottak a politikai aktivitás új formái, a hagyományos pártpolitikai tevékenységek gyakran kiüresedő formái mellett. (A 33. sz. táblázat adatai szerint a megkérdezettek 5-8 százaléka rendszeresen, 10-20 százaléka alkalmanként részt vesz újszerű politizálási akciókban, állampolgári kezdeményezésekben. További 30-40 százalék „csinálná, ha felkérnék”, s bár a felsorolt politikai aktivitási formákra éppen a személyes érdekelttség és motiváltság jellemző, ez a válasz-variáció azért jelzi az újfajta politizálás iránti szimpátiát.)

A politikai aktivitás különböző formáinak gyakorisága az SPÖ tagjainak körében (százalékban)*

Aktivitási forma	Rendsze- resen csinálja	Alkal- manként csinálja	Csinálná, ha felkér- nék	Semmiképp sem csinálná
Másokat politikai véleményéről meggyőzni	18	35	10	36
Pártoktatási vagy információs kurzuson részt venni	9	14	20	56
Választási hareban segíteni (pl. plakátragasztás)	19	13	17	52
Egy politikust fogadóóráján felkeresni	6	25	33	36
Politikai ügyben olvasói levelet írni	1	9	30	60
Tüntetésen részt venni	2	11	18	68
Egy állampolgári kezdeményezésben (pl. környezetvédelmi közlekedési, lakás stb. ügyekben) részt venni	5	17	47	31
Egy akciót (pl. egy erőmű ellen, közlekedési díjak emelése ellen stb.) aláírással támogatni	8	27	41	23
Aláírást gyűjteni ilyen ügyben	4	10	28	57
Harmadik világot támogató csoportban részt venni	2	9	31	56
Békemozgalmi csoportban részt venni	6	10	37	47

* A kérdőív 23féle politikai aktivitási formát sorol fel, abból emeltük ki a legjellemzőbbeket.

Forrás: IFES-Umfrage bei SPÖ-Mitgliedern und SPÖ-Funktionären. SPÖ-Materialien zum Organisationsbericht 1987. Az összegző tábla megjelent: Zukunft, 1987. 3. sz. 9. old.

Az elemzések arra a következtetésre jutnak, hogy a szociáldemokrata párt eddig axiómaként kezelt szervezési elveit felül kell vizsgálni. Megfogalmazódik egy *diverzifikált* szervezet szükségessége, amely a

szociáldemokrácia egyik legsajátabb elvét, a kizárólagos lakóhelyi szerveződést teszi kérdéssé, a lakóhely mellett érdek- és aktivitáscsoportok szerinti szerveződésnek is helyet adna (beleértve az üzemi szervezeteket is).

Az idézett szerzők leírják, hogy a lakóhelyi szervezetek a választások miatt „szavazástechnikailag” megőrzik ugyan jelentőségüket, de a lakóhely ma már egyre inkább csak marginálisan határozza meg az állampolgárt. A lakóhelyi pártszervezeteket nagy fáradtsággal és gyakran művi úton állítják fel, míg számos szociáldemokrata „célcsoportban” aktív, élő kontaktus van a tagok között. Miért ne lehetnének a szociáldemokrata pártban ifjúsági alapszervezetek, nyugdíjas alapszervezetek vagy szekciók, békemozgalmi csoportok stb.? — teszi fel a kézenfekvő kérdést Konecny és Tieber írása (1988:125)

Más megközelítések a horizontális struktúra szükségességére mutatnak rá. Az „állampártnak” és a politikai pragmatizmus érdekeinek a vertikális szervezet felel meg — fejt ki P. Weinberger tanulmánya, s hozzáteszi: csak horiozontális hálózatokban jöhetnek létre új szociális kapcsolatok, amelyek megfelelnek az új mozgalmak autonómiaigényének. A valóságos információcsere is csak horizontális struktúrában valósulhat meg. Új kommunikációs technikákat kell meghonosítani, a politikai kultúra megújítása érdekében is. (Weinberger 1988:435) Felvetődött a vitában az individualizáció kihatása a politikai szervezetre. Minthogy az individuum szerepe megnőtt, az értékhierarchiában az egyéni teljesítmény, az önállóság, a participáció értéke az élre került, ezekből a változásokból — megfelelő aktivitási formák nyújtásával — a politikai pártok is profitálhatnak. (Swoboda 1987)

Az SPÖ pártreform-vitáiból és pártreform-kísérleteiből az tűnik ki, hogy a „szervezet” és a „mozgalom” alternatív szerveződési elveket jelentenek. Mindezülig szólam (vagy jószándékú igyekezet) maradt, hogy a pártszervezet a maga centralizált, hierarchizált formájában teret engedjen a mozgalomnak. A hagyományos szociáldemokrácia évtizedeken át a párthoz kapcsolta s a pártnak rendelte alá azokat a régi közösségi-mozgalmi formákat, amelyek egykor a szociáldemokrata munkásság kollektív felemelkedését voltak hivatva szolgálni. Az integrációs néppárttá alakult szociáldemokrácia ugyanakkor továbbviszi a centralizációt és a hierarchizált formákat, mert az „állampártnak” elkerülhetetlenül szervezetre van szüksége, hogy felülről vezérelhesse politikai hadseregét, s azt a sokszázazres párttagságot, amely ma már szociológiailag heterogén, rétegzett, érdekstruktúrájában erősen tagolt, egyéni és politikai aspirációikban különböző embereket tömörít. Közülük nem kevesen keresnek és szerveznek maguknak mozgalma-

kat, közvetlen célokért, személyes érdekelttség és elkötelezettség alapján. Az alulról szerveződő mozgalmak (a legfontosabbak az ökológiai, a nőmozgalmak, a béke- és harmadik-világ-mozgalmak) ezért szervezetiidegenek az SPÖ-ben, s nem kevés idegenkedés és gyanakvás kíséri működésüket.

Az Osztrák Szocialista Pártban a mozgalmi jelleg erősítésének szándéka nem fért össze az SPÖ „állampárt”-jellegéből adódó funkciókkal, de ezt az ellentmondást az SPÖ-ben nem tették explicitté. Valójában a „szervezet” mellett maradtak, miközben két másik lehetséges pártfejlődési utat elvetettek. Az SPÖ vezetése ugyanis a pártreform-viták kapcsán úgy nyilatkozott, hogy „hű marad a bevált szervezeti formákhoz”, és „sem amerikai mintájú választási párttá nem kíván átalakulni, sem egy elitista káderpárttá való redukálódás nem áll szándékában” (Tieber-Konecny 1987:229). Mindkét elhatárolódást a „szervezett tömegpárt” alapjáról tették meg. A dilemma azonban továbbra is fennáll: meddig tarthatja meg egy modern tömegpárt — végigjárva az osztálypártból az integrációs néppárttá válás útját — a régi szervezeti kereteket a politizálás változó feltételei között?

A változtatás irányát tekintve sajátos javaslatot fejt ki W. Pleschberger, a „posztreformista út” esélyeit vizsgálva. A párt elkerülhetetlen modernizálásában az ideális célnak egy „minimálpárt” modelljét tartja, amely a hagyományos szociáldemokrata szervezési modell szét-eséséből létrejövő „szervezeti és vitaforma” lenne. Ez a modell funkcionálisan összefügg a modernizációs politikával, s a kívánatos „új politikai szabadság” következménye lehetne, amely „az eddig pártpolitikailag etatista módon átítatott társadalomnak saját, autentikus, pártmentes területeket, újbóli társadalmi önszabályozást jelentene”. A „minimálpárt” szemben áll a „bürokratizált érdekképviseleti pártokkal”. (Szervezetének lényege a közvetlen kapcsolat a párt központi szervei és tagsága, szimpatizánsai között, a párt szervezeti tagolódása ezáltal elvesztené jelentőségét.) (Pleschberger 1988:194-195)

Ez a szervezeti elképzelés — megítélésünk szerint — számos idealizált elemet tartalmaz, arra azonban mindenképpen rávilágít, hogy a szociáldemokrata párt számára az „állampárt” kereteiből való kilépés már nem „pártreform” lenne, hanem a hagyományos pártmodellel való szakítást jelentené.

Több osztrák politológiai elemzés mutat rá: az „állampártot” vissza kellene vezetni a társadalomba, hogy újra *pártként* működjön. Karl Ucakar a párt „vissza-társadalmasításáról” beszél (Ucakar 1986:152). Pleschberger elképzelése szerint a pártot vissza kellene integrálni a társadalomba, s mivel az SPÖ mostani szervezete kevésbé vonzó,

rideggé vált, újjá kellene éleszteni a szociáldemokrata párt hagyományaitól korántsem idegen „kultúrpárt”-konceptiót, a habermasi értelemben vett életvilág részeként (Pleschberger 1988:193).

PERSPEKTIVÁK, PROGRAMOK

Milyen társadalmi bázist mondhat magáénak az SPÖ a nyolcvanas évek végén, s milyen perspektívákat kínál támogatóinak?

1989 végén jelent meg egy nagyszabású pártszociológiai vizsgálat összegzése — Christian Haerpfer tollából —, amely az Osztrák Szocialista Párthoz való kötődés behaviourista elemzését adja, s az 1969-1988 közötti változásokat mutatja be. A fő trendekből idézünk: *a*) az SPÖ a nyolcvanas években is a munkásság abszolút többségét tudhatja maga mögött (52 %), még mindig ez a központi réteg a párt bázisában; *b*) az alkalmazotti középrétegben a hetvenes években megszerzett abszolút többségét a nyolcvanas évekre elvesztette (1988: 39 %), ez volt a fő oka a többségi kormányzás elvesztésének; *c*) területileg: az SPÖ elsődleges „fellegvára” az egyetlen milliós nagyváros, Bécs, a másodlagos „fellegvárak” a kis- és középvárosok (ötezer és ötvenezer lakos között); a tartományi fővárosokban és más nagyvárosokban a nyolcvanas években erősen visszaesett az SPÖ-preferencia (36 %-ra a korábbi abszolút többségről), ez a másik fő oka az SPÖ választási visszaesésének. *d*) Életkor szerint: minél idősebb egy réteg, annál nagyobb arányú közöttük az SPÖ-t preferálók aránya; képzettség szerint: a másodlagos (szakképzés, szakiskola) képzettségi szint van többségben; jövedelem szerint: a legmagasabb az SPÖ-preferencia az alulról a második „jövedelemnyegyedbe” tartozó háztartások körében. (Haerpfer 1989:390-391)

A Szocialista Pártnak tehát azzal kell számolnia, hogy hagyományos — részben előregedő — s a társadalom „alsóbb” rétegeibe tartozó csoportok alkotják a bázisának nagy többségét; e rétegek körében tovább nem bővítheti befolyását, s e rétegek ugyanakkor a szociáldemokrata alapértékek nevében nagyobb társadalmi gondoskodást és „társadalmi igazságosságot” várnak.

Az új „célcsoportok” felé való nyitás óhatatlanul kielezi a konfliktusokat. Érdekellentétek feszülnek a hagyományos munkásérdekeket egysíkián védő „beton”-szakszervezetiek” és az „öko-szocialisták” között. A hagyományos értékrend és a posztmaterális értékek közötti konfliktusok megoszthatják a pártot. A szocialista célokhoz és értékekhez ragaszkodó erők vitában vannak a pártvezetésben túlsúlyban

levő pragmatista szárnyal. A technokrata-menedzser elit amerikanizált választási párt irányába vinné az SPÖ-t (minél többet megőrizve a régi bázisból, ami hasznot hoz számára).

Josef Cap, az SPÖ egyik vezetője (aki a baloldali ifjúsági mozgalomból időközben befutott az establishmentbe) az SPÖ hosszú távú fejlődésének három scenárióját vázolja fel: 1. az SPÖ a közép-
tegek pártjává alakul, „amerikanizálódó” pártstruktúrákkal; 2. „amerikai típusú párttá” változik, említésre méltó szervezeti struktúra nélkül, de hatékony választáspolitikai kombinációt hoz létre lobbik, toborzóirodák és a média segítségével; 3. az SPÖ „államtalanítja magát”, hogy megszabaduljon az „uralmi apparátusként” való megjelenés elidegenítő hatásától, s új módon — munkaközösségek, kezdeményező csoportok stb. formájában — szerveződik. A „néppárt”-igény (változó szociális szövetségesekkel) mindhárom scenárió részét képezi. A történelmi indíttatásának megfelelően „baloldali néppárt” irányába akkor fejlődhet az SPÖ, ha alapértékeit szélesen értelmezve „rendszerváltoztató” pártként tud fellépni; s a megváltozott haladás-, szabadság-, állam-értelmezés keretei között korszerű választ tud adni a szociális, ökológiai, társadalmi részvételi, és az egyéniség kibontakozását érintő problémákra. (Cap 1989:102)

Az Osztrák Szocialista Párt évek óta vitákat folytat a következő évtized társadalompolitikai programjairól. „A kilencvenes évek perspektívái” címmel több menetben folytatott viták alapján összegezték a „Szociáldemokrácia 2000” című manifesztumot (amelyet az 1989. októberi kongresszuson elfogadtak és újbóli vitára bocsátottak). Ez a „scenárió 2000” abba a képbe ileszkedik, hogy a szociáldemokrácia a további modernizálást és a megújulást ösztönző párt. Célja a „társadalmi demokrácia”, a szolidaritás, a szabadság és a társadalmi felelősség összekapcsolása. Nem „kevesebb”, hanem „jobb” államot akarnak, az állampolgári részvétel erősítésével. Az „ökológiai gazdálkodást”, s az információs társadalomba való átmenet megteremtését tűzik ki célul. A program szerint a „modern jóléti államnak” kell megteremtteni a társadalmi biztonságot, s a kulturálódás és a képzés esélyeit. (Sozialdemokratie 2000)

Az osztrák szociáldemokrácia története során rendkívül nagy innovációs és adaptációs képességről tett tanúságot. Az 1990-es év azonban rendkívüli próbatételt jelent. A kelet-európai „államszocializmusok” bukását politikai ellenfelei a „szocializmus történelmi kudarcaként” interpretálják és fordítják szembe az SPÖ-vel is. Nagy kérdés, hogy az osztrák szociáldemokrácia mennyire tudja leválasztani a maga identi-

tását — az elmúlt évtizedekben kormányzópártként elért tényleges eredményeit és szocialista alapértékeihez kötődő „jövő-vízióit” — a „szocializmusok” mostani leértékelődésétől. A közvélemény reagálása nehezen kiszámítható. Az osztrák társadalomban azonban polgárjogot nyert és megszilárdult néhány olyan alapvető érték — a társadalmi igazságosság, a szociális biztonság, a parlamentáris demokrácia és a részvétel, az ország nemzeti függetlensége és szuverenitása —, amelyek szignifikánsan vagy döntően a szociáldemokrácia politikájához kötődtek, s amelyeknek veszélybe kerülését a lakosság jelentős rétegei el akarják hátrítani. Kérdés, hogy az SPÖ-ben látnak-e ehhez elég biztosítékot, s hogy ennek alapján milyen új identitást építhet ki az Osztrák Szocialista Párt.

II. OSZTRÁK NÉPPÁRT

Az Osztrák Néppárt — a történelmi feltételek, a hagyományok, a társadalmi közeg és a változásokhoz való alkalmazkodás következtében — néhány figyelemre méltó sajátosságot mutat:

— A Néppárt 1945-ös újjáalakulásakor abba a nyugat-európai pártfejlődési irányba illeszkedett, amit úgy írhatunk le, mint a korábban osztály- és vallási alapon álló pártok modern integrációs pártokká alakulását.

— Modern szociális integrációs párttá válásával együtt azonban az Osztrák Néppárt a párt felépítésében megőrizte réteg-fragmentációt és a rendi-hivatásrendi tagolódás örökségét. Ez állandó belső feszültséget jelent: konfliktusokat az érdekcsoportok között, valamint a hagyományos struktúrák, a tömegbázis és a politikai döntési központ között; így az egyeztetés és konfliktuskezelés különböző módjai alakultak ki.

— Az Osztrák Néppárt érdekszervezeti struktúrája eltérő érdekű társadalmi csoportokat (vállalkozók, tőkések, iparosok, munkások, alkalmazottak, hivatalnokok, parasztok) fog át és tart meg egy pártban; s a különböző érdekcsoportok komplementer érdekképviseletet tudnak megvalósítani. (Gottweis 1983:55)

— A párt eszmei „kötfanyaga” is eltérő irányokat kapcsol össze: a hagyományos keresztényszociális eszmék, a felélesztett régi konzervativizmus, a nyugati világban sikeres újkonzervativizmus s az ezzel együtt járó gazdasági liberalizmus, másfelől a szociális haladás igénye, az ökológiai felelősség és más posztmateriális értékek is megjelennek a párt értékkatalógusában. Az időnként meghirdetett „reideologizálás” ellenére a pártban a pragmatizmus dominál; „az ÖVP hagyományos klientúráját eddig is az érdekképviseleti gyakorlat győzte meg, nem a programok”. (Konecny 1985:285)

Az Osztrák Néppárt *különbözőségét az elődtől*, a Keresztényszociális Párttól az ÖVP történetírói az alábbiakban foglalják össze:

1. a konfesszionális kapcsolódás elutasítása, szakítás a politikai katolicizmussal;

2. a demokrácia vitathatlan elfogadása, szakítás a múlt antideokratikus tradícióival;

3. a pápai enciklikákra épülő gazdaság- és szociálpolitikai program, a „szolidarizmus” elve;

4. az önálló Ausztria fenntartás nélküli elismerése (Kriechbaumer 1985)

Az ÖVP fejlődését a nyolcvanas évekig Anton Pelinka négy szakaszra osztja (Pelinka 1985a; 1985b).

1. A „francia fázisban” (1945-től az ötvenes évek elejéig) az ÖVP-t a francia MRP — mint katolikus párt — inspirálta. Voltak párhuzamok a két párt között, de az ÖVP a *centrum* pártja maradt, nem nyitott jobbra, sőt elhatárolódott a jobboldaltól. Leopold Figl vezetésével az ÖVP a keresztényszociális tradíciókra épített, a katolikus társadalomtant állította előtérbe. A párton belül jelentős szerepet játszott a keresztényszociális és szakszervezeti hagyományokat őrző Munkások és Alkalmazottak Szövetsége (ÖAAB).

2. A „német fázisban” (az ötvenes évek közepétől kb. 1960-ig) — ezt az időszakot a kancellárról és pénzügyminiszteréről Raab-Kamitz kurzusnak nevezték — jobboldali nyomásra a „német modellhez” orientálódtak. A szociális piacgazdaságra került a hangsúly, Ludwig Erhard gazdaságpolitikáját tekintették példának. Hangot kapott a gazdasági liberalizmus, a piacgazdaság visszaállítását szorgalmazták. A pártban előtérbe került a Gazdasági Szövetség (WB), a tőkés, a gazdálkodói érdekek és a paraszti törekvések, a régi stílusú középretek támogatása.

3. A hatvanas évtized a „reformerek fázisának” tekinthető (a Gorbach-korszak, majd Josef Klaus kancellársága). A modernizációs reformokat új politikusi garnitúra képviselte (képzett alkalmazottak és feltörekvő menedzserek jelentették a bázist, az új stílus a „tárgyszerűség” lett). Lassú elhatárolódás kezdődött a nagykoalíciótól, a „Proporz”-demokráciát túlhaladottnak tekintették és nyugati mintákat kerestek. Növekedett a konfrontáció a szocialistákkal, majd (1966-ban) az ÖVP győzött a parlamenti választásokon és négy évig egyedül kormányzott.

4. 1970-től elkezdődött az ÖVP 16 évre nyúlt „ellenzéki fázisa”. Az első két választási vereség sokkhatást keltett a pártban, de még csak kisiklásnak tartották; az ÖVP új pártprogrammal (1972) és politikai alternatíva megfogalmazásával készült az 1975-ös választásokra. Az akkori vereség nyomán rajzolódott ki az a kép, hogy Ausztriában politikai földcsuszamlás történt a társadalmi szerkezetben végbement mélyreható változások következtében, amelynek kihatásaival hosszabb távon számolni kell. Az ÖVP hagyományos felépítése és érdekvépviseleti gyakorlata az új tendenciákkal nem volt összhangban, s politikai programja a hetvenes években nem volt versenyképes az SPÖ sikeres politikájával. Az opposíció másfél évtizedében több kísérlet történt a Néppárt politikájának átalakítására.

5. Új szakasz kezdődött az ÖVP történetében 1987 januárjától, amikor — a sikeres koalíciós tárgyalásokat követően — visszakerült a szövetségi kormányzásba.

AZ ÖVP FELÉPÍTÉSE, INTEGRÁCIÓS NÉPPÁRTI JELLEGE

Az Osztrák Néppárt rész-szervezetekből összetevődő, közvetett felépítése azt jelenti, hogy a *Néppárt rész-szervezeteinek* tulajdonképpen *megkettőzött élete* van: egyfelől ők maguk a párt — rész-szervezetek nélkül a Néppárt nem létezne —, másfelől saját önálló életüket is élik, mint parasztszövetség, ifjúsági mozgalom, nőmozgalom stb., saját programmal és szervezeti szabályzattal (amelyeknek az ÖVP szervezeti szabályzata szerint összhangban kell lenniük a pártéval, de korántsem azonosak azzal). A Gazdasági Szövetség, a Parasztszövetség helyi szervezetei valóságos hatalmat képviselnek az érdekvényesítés mindennapi gyakorlatában; a pártot alkotó szövetségek és rétegszervezetek élete a tartományi, járási helyi szinteken zajlik. *Pártként* a Néppárt tulajdonképpen csak a „csúcson” funkcionál, a tartományok pártvezetőségeiben és az országos pártvezetőségben; a Néppárt helyi szervezeteit gyakorlatilag az érdekszervezetek helyi csoportjai alkotják, amelyek elsősorban a választások kiélezett politikai harcaiban aktiválódnak politikai szerveztként.

A funkcionális — érdekvé- és rétegszervezeti — struktúra mellett a Néppárt tagolódásának másik fontos metszete a térbeli, *regionális tagolódás*. A föderalista elv és a kiépült helyi hatalmi bázisok valóságos súlya együttesen eredményezi a Néppárt tartományi szervezeteinek nagyfokú önállóságát.

A Néppárt elsősorban az „agrárvidékek” pártja: az alsó-ausztriai tartományi szervezet az össz-taglétszám 40 százalékát adta 1980-ban, míg a másfél milliós Bécs (az összlakosság 20 százaléka, ugyanannyi, mint Alsó-Ausztriáé) néppárti szervezete az össz-létszám 7 százaléka volt.

Ha a Néppárt tartományi szervezeteinek súlyát a választásokon elért szavazatok arányával mérjük, kitűnik, hogy a konzervativizmus fellegrái a nyugati tartományok: az 1986-os országos parlamenti választásokon a Néppárt a legnagyobb szavazatarányt Tirolban és Vorarlbergben (53,2 és 53,1 százalék) érte el, míg Alsó-Ausztriában 47,3 százalékot; a többi tartományokban 40 százalék fölötti, Bécsben egyharmadnyi, Karintiában 27 százalék szavazat jutott a Néppártnak. A tartományi parlamentek választási eredményei más képet mutatnak: Stájerországban például 1974 óta abszolút többsége van a Néppártnak, Vorarlbergben az ötvenes évektől mindig 50-58 százaléka volt, Tirolban még nagyobb, 59-64 százalékos többséggel biztosította elsőbbségét a tartományi kormányban, míg Alsó-Ausztriában mindig szoros többséget ért el.

A tartományok néppárti szervezetei a helyi politizálásban nagymértékben függetlenedtek pártjuk országos központjától, s az egyes tartományi szervezetek közötti különbségek is szembetűnővé váltak. Erre a helyzetre reagált a Néppárt országos vezetése, amikor célul tűzte ki az „*össz-párt*” elsőbbségének biztosítását.

Az ÖVP új szervezeti szabályzatát 1980-ban fogadták el. Kimondták, hogy a párttagok *elsősorban a párt* tagjainak tekintsék magukat, s csak másodsorban keressék sajátos érdekeik érvényesítését a párt valamelyik rész-szervezetében. Így módon a közös politikai érdekek együttes képviselését szorgalmazták a részérdekek növekvő fragmentálódásával és a hosszas ellenzéki pozícióval járó szét húzó tendenciákkal szemben.

A szervezeti szabályzat leszögezi, hogy az országos szervek határozatai kötelezőek a párt valamennyi szervezeti egységére. Kimondták, hogy a párt vezető testületeit a továbbiakban a kongresszus választja. Szervezeti szabályzatba iktatták a közvetlen tagság intézményét; bevezették az egész pártot érintő ügyekben az összes tagra kiterjedő „pártszavazás” (Urabstimmung) intézményét (az első „népszavazáson” a tagság 80 százaléka igennel válaszolt arra a kérdésre, hogy megmaradjanak-e a rész-szervezetek, s hogy a kongresszus közvetlenül válassza-e a pártelnök helyetteseit). Kimondták, hogy a párt vezető testületeit a továbbiakban a kongresszus választja.

Az ÖVP-ben „az érdekszervezeti ráció dominált a párt-ráció felett” — írja Gottweis, s mindaddig, amíg az érdekszervezetekben olyan csoportok voltak túlsúlyban, amelyek a lakosságban is számszerűen meghatározóak voltak, ez a párt-stratégia sikeresen működött. A különböző időszakokban más-más érdekszervezet ragadta magához a kezdeményezést (az újjáépítés időszakában a társadalmi szolidaritást a Munkások és Alkalmazottak Szövetsége képviselte, a gazdasági fellendülés korszakában az irányváltást és a piacgazdaságra való áttérést a Gazdasági Szövetség szabta meg; a hatvanas évek reformerei újra a Munkások és Alkalmazottak Szövetségében találtak támaszt). 1970-től megmutatkozott, hogy a Néppártnak a korábbi növekedési időszakokban bevált integrációs teljesítménye összeroppant. A szövetségek egyelőre még érvényesíteni tudták a többségi csoportok érdekeit, az ÖVP mint *érdekszervezetek koalíciója* megmaradt, de mint többségre törekvő politikai párt, kudarcokat szenvedett. A szövetségeken belül elhanyagolt érdekek (például a Parasztszövetségen belül a hegyi parasztok és a mellékfoglalkozású földművesek, az OAAB-ben a magánalkalmazottak gyenge érdekképviselete, a Gazdasági Szövetségben a vezető alkalmazottak, menedzserek elhanyagolása) ellentmondtak a párt szavazatmaximalizálási céljainak. Még kevésbé tudott az ÖVP új, más (az akkor megjelenő posztmaterális) értékekre reflektálni. Mivel az érdekszervezetek partikuláris érdekeket jelenítettek meg, a nem-partikuláris érdekeknek nem volt valódi képviselete a Néppártnak, hiszen érdek-specifikus tagolódásából kiestek azok a közép-csoportok, amelyek különféle politikai kötődéseket mutattak fel — állapítja meg Gottweis. Ezáltal az ÖVP strukturális és szervezeti *reprezentációs deficitje* megnövekedett, a nem vagy gyengén képviselt érdekek hordozói megvonták a támogatásukat az ÖVP-től. (Gottweis 1983:66) Az Osztrák Néppárt a hetvenes években egy szétesett egyesületi konglomerátum képét mutatta. A párt adaptációs képessége gyöngének bizonyult, s nem tudott a változásokra megfelelően reagáló stratégiát kidolgozni.

Ugyanakkor az ÖVP konstans erejét bizonyítja — mint A. Pelinka megjegyzi —, hogy a Kreisky-korszakban az ÖVP sohasem került a 40 százalékos szavazati szint alá, s nem tagolódott szét (Pelinka 1985a). Másfél évtizedig nem volt ugyan reális esélye a szocialista párti többség és egyedüli kormányzás megátlására, de anakronisztikusnak tűnő struktúrája ellenére sem süllyedt középpárttá, s nemcsak megőrizte, de erősítette is hatalmát a tartományokban. A hetvenes években a kilenc tartomány közül hatban a Néppárt adta a tartományi főnököt. A nyolcvanas években a Néppárt rendre jobb eredményeket ért el a tartományi választásokon, mint szövetségi szinten (s Felső-

Ausztriában 1985-ben az SPÖ elé került, 8 százalékos szavazatnövekedéssel). A Néppártnak tehát a helyi hatalom szövédékekében kitéphetetlen gyökerei vannak, s ez — együtt a szociális partnerség rendszerével — szilárd és tartós hatalmi pozíciókat garantált neki.

AZ ÖVP IDEOLÓGIÁJA ÉS PROGRAMJA

1945 után az ÖVP-ben egy meghatározott jövő-utópia hiánya és a társadalmi változásokkal szembeni nyitottság előnyösnek bizonyult a „mindenki pártja” (Allerweltpartei) felé vezető úton. A történelmi gyökerekből és előzményekből adódóan a keresztényszociális eszmék, a konzervatív beállítódások domináltak; a Néppárt programjai — s e programok változásai — elsődlegesen a változó körülmények tükörképei voltak s a választók megnyerését szolgálták. Az ÖVP mint „modern néppárt” az osztálypárt és a világnézeti párt régi kötöttségeit maga mögött kívánta hagyni: aktuális ideológiai kötőanyagként a szocializmus-ellenesség s szociáldemokráciával, annak programjával való szembenállás szolgált. (Pelinka 1985a:15; Konecny 1985:257)

Az 1945-ös „Programadó vezérelvek” szerint az „új eszme”, a „szolidarizmus” lényege „az osztályharcos szocializmus tagadása”: elveti a társadalom „széthasítását” osztályokra vagy fajokra, és megfelelő viszonyt alakít ki „az egyesek érdekei és az általánosság jogai” között. Egyenlő állampolgárokat tételez; vezérelvei: a közjó és az igazságosság. (Stepan 1983:198) A szolidarizmust középútnak tekintették az egoista liberalizmus és a kollektivista szocializmus között. (Kriechbaumer 1985:167) A szolidarizmust a Néppárt szellemi alapelveinek nevezték, s az 1952-ben elfogadott elvi program („Mindent Ausztriáért”) ezt állította a középpontba. „Az Osztrák Néppárt mindazon hazafiak politikai egyesülése, akik a kereszténynyugati kultúrafelfogás alapján a párt programadó vezérelveit, különösen a szolidarizmust és az egészséges föderalizmust képviselik, szemben az osztály-jellegű és centralizációs törekvésekkel, és készek arra, hogy ezt a felfogást a demokrácia útján, a szabad és független Ausztriában megvalósítsák.” (Kadan-Pelinka (Hg.) 1979:35-36) Az 1952-es programba bekerült — a gazdasági liberalizmus felé fordulás jegyében — a szociális piacgazdaság tétele. Az 1958-as új program politikai célkitűzéseinek mottója az volt, hogy „tulajdonossá kell tenni a népet”. Meghirdették „a proletárok deproletarizálását”, s a munkásokat népi részvényekkel kívánták tulajdonossá tenni.

A hatvanas évek közepén (a nagykoalíció utolsó éve volt ez) a Néppárt szükségesnek tartotta, hogy erőteljes elhatárolódást mutasson a Szocialista Párttól. Az 1965-ben kiadott Klagenfurti Kiáltvány a *katolikus társadalomtanra* épít, s abból vezeti le a személyiség-elv középpontba állítását, az érdekkiegyenlítés szükségességét, a szociális partnerség fogalmát, s az államnak mint közösségi-rendfaktornak a felfogását.

A katolikus társadalomtan elemeinek kombinációja és a hagyományos konzervativizmus szocializmus-ellenessége a hetvenes évekig a Néppárt akkori vezetőinek szemében elegendő „ideológiai alépítménynek” tűnt — mutatott rá A. Khol, a Néppárt egyik mai ideológusa. Az ÖVP-ideológia-deficitjére az 1970-es vereséget követően, az ellenzékben döbrent rá a pártvezetés. A párt megújításának teendőjeként egyfajta „reideologizálási fázist” kezdtek el (Khol 1985:210-211). (Ideológiai vitát kezdtek az életminőség kérdéseiről „szociális haladást mindenkinek”; „minőséget a szociális piacgazdaságban” stb. jelszavakkal. /Stepan 1983a:5/.) A vita akörül éleződött ki, hogy *mi a konzervatív és mi a haladó* az ÖVP-ben. Riválásának, az SPÖ-nek a progresszió iránt elkötelezett és modernizációs programjaival szemben a Néppárt nem tűnhetett fel a haladás ellenfelének. A készülődő új programnak egyszerre kellett kifejeznie a Néppárt „modern” mivoltát, megőrzött alapértékeit és a szociális haladás előmozdításának szándékát.

Az 1972-ben elfogadott (máig érvényes) Salzburgi Program aggályosan kerüli a „konzervatív” szót. A Néppártot a „haladó közép” pártjának nevezi, amely a partneri társadalomért lép fel, emancipációs, progresszív-egalitáriánus célokat hirdet, esélyegyenlőséget és önmegvalósítást ígér, a szociális állam, a korszerű szociálpolitika, az egyéni felelősség és az önszegély összekapcsolását tartja lehetségesnek a szociális piacgazdaságban. A program a párt változatlan alapelveit — szabadság, szolidaritás, a szubszidiaritás elve mint a teljhatalmú állam elleni védekezés, demokrácia, átfogó szociális reformok — és alapértékeit vonultatja fel. Az érték-katalógusban valódi alapértékek és politikai premisszák egyaránt szerepelnek: keresztény alapokon álló ember- és társadalomkép; szabadság (szabadságjogok, önmegvalósítás, participáció); egyenlőség; teljesítmény-elv; partneri viszonyra épülő társadalom stb. Az eszmei alaphoz kapcsolta a program a középtávú politikai célkitűzéseket, de az értékek síkja és a gyakorlati politika világa között elég tág teret hagyott a pragmatikus politika szükségleteinek.

Joggal állapítja meg Albert Kadan, hogy a „néppártok” ideológiai öndefiníciójának támpillérei az alapértékek. (Kadan 1981:146). A hatvanas évektől a pártok érték-katalógusra orientálódnak, amelynek az a funkciója — Niklas Luhmann-t idézve —, hogy olyan premisszákat kínáljon a politikai kommunikációban, amelyekhez kockázat nélkül konszenzust lehet feltételezni. Az alapértékek univerzálisak, amelyeket további érvelés nélkül érvényesnek lehet tekinteni; s az alapértékek eszményképek, amelyeknek felmutatásával a pártprogram elkerülheti az ideológia és a praxis viszonyának nehéz dilemmáját, megtakaríthatja az ideológiához fűződő előítéletek terhét.

A hetvenes évek végére — a konzervativizmus nemzetközi felértékelődése következtében — elmozdulás kezdődött a korábbi konzervatív — haladó szembeállításban. Míg a régi konzervativizmust a vele szembenálló a „progresszív” ellentétéként kezelték, a vele azonosulók pedig a „megőrzésre” helyezték a hangsúlyt, a neokonzervativizmus mint „új korszellem” a hagyományos értékek rendszerstabilizáló erejére és a rendszer teljesítőképességre épít, érték- és rendszerkonzervativizmust képvisel (Vobruba 1985:30). Az Osztrák Néppárt óvatosan hajtotta végre a fordulatot a hetvenes évek végén a neokonzervativizmus irányába, s 1979-től — az új pártelnök, A. Mock vezetésével — „Modell Österreich” címen alternatív gazdasági és társadalmi programokat dolgoztak ki, bírálva a szocialista kormányzat politikáját, a nyolcvanas évek elejétől már szembetűnővé vált gazdasági bajokat, a szocialista társadalompolitika hibásnak tartott elemeit. A Salzburgi Program érték-katalógusa lehetővé tette, hogy a hangsúlyokat az elvi program változtatása nélkül, fokozatosan módosítsák. S minthogy a *politikai fordulat* megvalósítása (a Néppártnak a hatalomba való visszakerülése) volt a cél, a „fordulat filozófiáját” az „új szabadság” jegyében, s a „világméretű” konzervatív reneszánsz” keretében fogalmazták meg (Khol 1987:7). Az „új társadalmi víziót” az 1985-ben megfogalmazott „Jövő-manifesztum” tartalmazza.

A nyolcvanas évek közepén nyilvánvalóvá vált Ausztriában, hogy egy korszak véget ért. Valamennyi párt a jövőre hivatkozott, erről vitázott, jövő-terveket kezdett kidolgozni az ezredfordulóig. A Néppártnak a neokonzervatív jövőképet úgy kellett kidolgoznia, hogy értékrendje lehetővé tegye az új, posztmaterialis értékekkel való kapcsolódást is. A „Jövő-manifesztum” egy „új szabadságért” lép fel:

- több személyes szabadságot kíván (a munka- és lakóhelyválasztásnál is);
- több választási szabadságot, kevesebb szabályozást;

- több személyes tulajdont, kevesebb államot;
- több felelősséget, kevesebb bürokráciát;
- több önállóságot és beleszólást a politikába, több közvetlen demokráciát;

— nagyobb szociális biztonságot, több önségéllyel kombinálva.

Az 1986-ös választásokon — bár nem igazolódtak az ÖVP túlzott reményei, s nem következett be az általa várt mértékű fordulat — a Néppárt 16 év után mégis visszakerült a szövetségi kormányba, s „illetékessége okán” elsősorban a gazdasági váltás akcióprogramját szorgalmazta. A néppárti gazdasági program fő pontjai (privatizálás, verseny, adócsökkentés, az állami támogatások mérséklése, a költségvetési deficit csökkentése stb.) jórészt helyet kaptak a koalíciós kormány elodázhatatlan teendői között. A strukturális alkalmazkodás és a gazdaság élénkítése révén beköszöntött fellendülést így az ÖVP saját sikereként tartja számon. A kormányzati munkaprogramokon túlmutató gazdasági koncepciót 1988-1989-ben *ökoszociális piacgazdaság* néven foglalták össze.

Az ÖVP 1988 júniusi gazdasági kongresszusának dokumentumai szerint: „az ÖVP az ökoszociális piacgazdaságot vallja, amely logikus folytatása piacgazdasági rendszerünknek”. A klasszikus liberális piacgazdaság az ipari fejlődés előtt nyitotta meg az utat, a szociális piacgazdaság a gazdasági haladásnak adta meg a szociális dimenziót; most a gazdaságpolitikának nemcsak az anyagi ellátást kell megoldania, hanem a társadalmi és a természeti környezet ésszerű és az életnek megfelelő alakítását is. „Az ökoszociális piacgazdaság modellje biztosítja szociális rendszerünk gazdasági teljesítőképességét és a modern környezetvédelem finanszírozását, valamint a technológiai fejlődéshez és az új nagy /európai/ belső piachoz való alkalmazkodás követelményeit.” A program szerint az ökoszociális piacgazdaság „minőségi növekedést, jólétet és életminőséget” jelent. A részletekben a gazdaság strukturális alkalmazkodását, az európai belső piac vérkeringésébe való bekapcsolódást, versenyképes gazdaságot, a foglalkoztatás növelését (ágazonkénti munkaidőcsökkentéssel), adócsökkentést (teljesítményösztönzéssel), további privatizálást (a teljesítményelv alapján) irányoz elő. A környezetvédelemben három szakaszt jelöl ki: a károk helyrehozását; a preventív szakaszt (környezetkímélő technológiákkal); majd olyan ökológiai gazdálkodást, amely a piacgazdaság törvényei és lehetőségei szerint finanszírozza a környezetvédelmet. (ÖVP-Wirtschaftskongress 1988:4-22.)

A gazdasági programot (az ÖVP legutóbbi, 1989. novemberi — Grazban tartott — kongresszusa is az ökoszociális piacgazdaság jegyében

zajlott) az Osztrák Néppárt 1988-1989-ben az európai integrációhoz való csatlakozás célkitűzésével foglalta szélesebb keretbe.

Az Osztrák Néppárt — mint ismeretes — kezdeményezte, hogy Ausztria egyértelműen az Európai Közösséghez való tartozásra törekedjen és mielőbb kérje felvételét a Közös Piacba. Az ÖVP a tervezett gazdasági offenzíva céljaként azt jelölte meg, hogy Ausztriát (újra) „európa-éretté” kell tenni. (Emlékeztetünk rá, hogy a hatvanas évek végén a Szocialista Párt programjának mottója ugyanez volt, az akkori feltételek között.) A Néppárt a nyolcvanas évek végén az „Európába vezető út” programját írta zászlajára, s mint „Európa-párt” akart új image-t kialakítani; a mintegy egy évig zajló Európai Közösség-vitában az ÖVP úgy lépett fel, hogy ez a párt „vezeti el Ausztriát Európába”. A vitatott pontokban azonban (összeegyeztethető-e a semlegesség és a közös piaci belépés?; milyen negatív hatások várhatók a szociális ellátás és biztonság, az agrárgazdaság versenyképessége, a környezetvédelem stb. területén?) az osztrák közvélemény meglehetősen megosztott volt, az integráció előnyei mellett a kis országok alárendelődésének és szuverenitásuk veszélyeztetésének problémái is mérlegelésre kerültek, így az „Európa”-jelszóból a Néppárt politikailag kevesebbet profitált a vártnál.

Az ÖVP 1989-es (bécsi) kongresszusa — arra hivatkozva, hogy Ausztria gazdasági sikerei és fellendülése (1988-1989-ben gazdasági növekedés, erősödő export, több fogyasztás, „csaknem teljes” foglalkoztatottság) az ÖVP gazdaságpolitikai elvei keresztülvitelének köszönhető — átfogóbb programok megfogalmazásával próbálkozott. Az „ökoszociális piacgazdaság” központi célkitűzései sorába a gazdasági teljesítőképesség és az ökológiai felelősség mellé beiktatták a társadalmi szolidaritást is. A középpontban azonban az egyéni teljesítményre kész embereknek”. Ezen túlmenően „új politikai kultúrát”, „szellemi megújulást”, „erkölcsi tisztaságot” hirdettek meg. (Unser Weg in die Zukunft. ÖVP 1989) Ez a „jövőkép” — a maga halvány kontúrjaival — arra is következtetni enged, hogy az ÖVP a jövőjét nem a „konzervatív” jelleg megerősítésében keresi.

A hosszú idő után újra visszaszerzett kormányzati szerepben — érthetően — az ÖVP a kormánypolitikára összpontosította a figyelmét, s a „gazdasági siker eufóriája” is háttérbe szorította egy ideig azt a kérdést, hogy mit igazol vissza mindebből a társadalom, mennyire írják a Néppárt javára mindazt, amit az magának tulajdonít.

Az 1986-os parlamenti választások után tovább folytatódott a Néppárt hanyatlása. Visszaesett a tartományi választásokon. Kiemeljük az

1988. októberi alsó-ausztriai választásokat, mivel e tartomány az ÖVP legfőbb „fellegetője” volt. Itt az ÖVP 7 százalékpontot veszített a választásokon, a korábbi stabil többségről (1984:54,6 százalék) 46,5 százalékra esett vissza. A trend különösen nyugtalanító számára: egyrészt sok szavazatot veszített a városi szolgáltató szférában — amely reményteljes terület, s ahol jó bázisai voltak —, másrészt a Néppárttól elpártolók nagyrészt a Szabadságpárthoz mentek át (amely pedig harminc évig be sem jutott a tartományi parlamentbe, s most 9,4 százalékra tört fel). (Sommer 1988) Még súlyosabb vereség következett be a karintiai választásokon (1989 márciusában), ahol az ÖVP 28 százalékról 21 százalékra csúszott vissza, s bár „sikerült” megtörni az SPÖ addigi abszolút többségét (és megakadályozni, hogy 46 százalékkal, mint legerősebb párt, a tartományi főnöki posztot megkapja), de olyan áron, hogy a második helyre feltört FPÖ (16-ról 29 százalékra növelte szavazatai számát) kezébe került a megoldás kulcsa, s végül a helyi hatalom is, hiszen az ÖVP támogatásával választották meg Haidert tartományi főnökké. Ez a tartományi ÖVP-FPÖ együttműködés — amelyet az ÖVP országos vezetése bírált és egyelőre nem támogatott — olyan irányváltás első lépése lehet, amely a „nagykoalíciós” formula helyett a polgári pártok összefogásában látja a jövőt. 1989 márciusában az ÖVP a salzburgi tartományi választásokon is elvesztette abszolút többségét (50-ról 44 százalékra esett vissza); s még nagyobb arányú volt a vereség Tirolban (1989 március; 64,6 százalékról 48,75-re). A választási trendekből tehát levonható az a következtetés, hogy a Néppárt elveszteni látszik hagyományos integrációs erejét.

Korábban idéztük az 1986-os választások elemzése alapján, hogy a Néppárt „tipikus” választói: önállóak, parasztok, továbbá az alkalmazottak, a nyugdíjasok és a háziasszonyok jó része, korosztályok szerint több az idősebb, képzettség szerint több a magasabb iskolai végzettségű. Ez a „szavazói profil” a hagyományokhoz kötött, régi típusú, s „előregedett” párt képét mutatja.

A nagykoalíciós kormány hatalomra kerülését követően az elemzők már felhívták a figyelmet arra, hogy az ÖVP visszajutott ugyan a kormányzásba, de ugyanezen időszakban egyre erősebben rajzolódni ki a párt strukturális ellentmondásai és gyengeségei. Müller feltette a kérdést tanulmányában: miért nem jött szóba 1986-ban, hogy a Néppárt a Szabadságpárttal kössön koalíciót (egy ilyen koalícióban többségi párt lehetett volna), s miért vállalta inkább az SPÖ melletti „kisebbit” szerepét. A választ egyrészt a két nagy párt fokozódó konvergenciájában látja, amit a közösen folytatott neoliberais gazda-

ságpolitika csak elmélyített. (Müller 1988c:115) Az ÖVP oldaláról a párt befolyásos („munkaadói”) köreinek a szociális partnerség szilárd rendszerében való érdekeltsége is döntő szerepet játszott: a érdekszervezetek ragaszkodtak eddigi befolyásukhoz, megszokott egyezkedésekhez, amelyekben stabil partnereik a szocialista párt oldalán álló érdekszervezetek, s amelynek jó ekvivalense a politikában a nagykoalíció. (A Szabadságpárt viszont támadja a szociális partnerséget, a kamarai rendszert, az érdekszervezetek „előjogait”). Müller rámutatott továbbá az ÖVP-vezetés párton belüli gondjaira, a vezetést ért támadások és a növekvő széthúzás hatásaira. A stájer ÖVP például nyíltan szembehelyezkedett az országos vezetéssel (ismeretes a vita az un. elfogó vadászgépek ügyében, amelyeknek stájerországi „befogadását” a tartományi kormány megakadályozta). A „stájer modell” (amely a német CDU-CSU modellt követi) „független regionális szervezeti struktúra” kialakítását jelenti. Ugyanott: 116).

Az ÖVP „strukturális sebezhetősége” Norbert Leser szerint mind a szociális összetétel, mind a szervezeti tagolódás szempontjából fokozódik. A választások azt mutatják, hogy a Néppárt eljátszotta esélyét az „integrációs párti” szerepre — saját „törzsökös” rétegein túlmenően egyre kevésbé tud széles választói körökhöz szólni —, s a középpárttá zsugorodás útján van. Másfelől azok az elemei, amelyek pártként vonzóvá tehetnék — a fokozottabb pluralizmus, az erősebb regionális tagoltság, a tényleges sokféleség —, azok egy kormányzó párt számára zavaró faktorok (nagy a „súrlódási veszteség”, többször kerül szakítópróba elé a párt, gyakori a döntéshalogatás, a döntésképtelenség). A pártban tűnőben van a régi tekintélytisztelet, állandó a kritika a vezetéssel szemben. (Leser 1987:6)

A vezetési válságot 1989 tavaszán megoldották az ÖVP-ben: Josef Riegler lett a párt elnöke (aki a stájer ÖVP képviselője, s mezőgazdasági miniszteri székéből került a párt élére). Az ÖVP-ben a „stájer vonal” és a „bécsi ÖVP” megerősödése új szintet hozott.

Ez utóbbi a „zöld vonal” a Néppártban, s Erhard Busek neve jelképezi. Busek 1976-ban lett a fővárosi ÖVP-szervezet elnöke, s új stílust és pezsgést hozott az addig jelentéktelen bécsi szervezetbe. Új, kezdeményező kommunálpolitikába fogott, támaszkodott az állampolgári kezdeményezésekre, kapcsolatba lépett az ifjúsági centrumokkal, támogatta az atomerőmű-ellenes akciókat, felkarolt környezetvédő lépéseket; mindez új híveket hozott a Néppártnak és népszerűvé tette a bécsi ÖVP-szervezet megfiatalított vezetését a fiatalok körében is.

A Néppárti „zöld vonal” egy sajátos érték-kombinációra épít: helyet kapnak benne posztmaterális értékek (a természet mint érték, az

emberi kapcsolatok, önmegvalósítás, ökológiai gondolkodásmód, közvetlen demokrácia), s ezek összecsengenek a hagyományörző életvitel és gondolkodásmód elemeivel, de a régi, poros konzervativizmus helyett modernebb — populista színezetű — változatban. Maga Busek „ökológiai-urbánus” pozícióként jellemezte felfogását. A „Zöld Kiáltványban” az ember és a természet újfajta kapcsolatát, emberi önmegvalósítást, új munkaéthoszt szorgalmaz, a társadalomban „átlátható” viszonyokat, a gazdaságban fejlett, de „enyhe” (környezetkímélő) technológiákat követel. A kiáltvány szerint a „zöld életstílus” mértékletes, felelős, morális, testvéri és természetes. Bár Busek és követői elhárítják, hogy őket irányzatnak tekintsék — mondván, hogy egy integrációs párt mindig áramlatokból áll —, mégis a bécsi ÖVP, a stájer ÖVP liberális vezetői, Bernd Schilcher s más „felvilágosult reformerek” nyitást akarnak a nem-baloldali, nem-radikális zöld-alternatívok, valamint az új középrétegek feltörekvő csoportjai felé. Velük szemben a „kemény vonal” (az alsó-ausztriai „Stahlhelm-frakció”, a tirolai néppárti szervezet — egyesek Lichal honvédelmi minisztert és körét is ide sorolják) — a hagyományörző stílust, a keresztény alapelvek szigorú betartását (a család szerepének abszolutizálását), a gazdasági életben a kemény konkurenciát, a pártban a hagyományos, törzsökös rétegekre való támaszkodást preferálja. E hagyományos bázisról Schilcher úgy vélekedik, hogy az ÖVP „magvában még mindig a régi 'céhes hagyományokat' őrző párt”, s összetételében a „paraszti lobb”, az iparosok, az agrárbürokrácia és a gazdasági bürokrácia egy része dominál. (P. Pelinka 1988:9)

A Néppárt kormányba kerülése óta újabb konfliktusvonal erősödött fel. Egyfelől az „öko-liberálisok”, másfelől az „igazi konzervatívok” egyaránt bírálták a pártvezetésben és a kormányban előtérbe került technokratákat, akik a „profil nélküli, színtelen technokratizmus” felé vinnék a pártot, „háttérbe szorítva a konzervatív intellektuális potenciált”. (Die Presse, 1987.II.3.) Viszont e pragmatikus vezetők képviselik a mérvadó rétegek kemény gazdasági érdekeit.

Mindezen okok következtében az ÖVP „sorsdöntő” parlamenti választások elé nézett 1990-ben. A pártot mindmáig kötik a régi struktúrák, s ami oly soká megtartó erő volt, az most fékké és ballasztá válhat. A társadalomban a „rég”i pártokkal szemben növekvő ellenérzés és elégedetlenség tapasztalható, s az új generációk újfajta politikai igényei is tehetetlenként nehezedenek a „rég”i pártokra. A pártok közötti növekvő konkurencia innovációra fogja készíteni a pártokat — mondják sokan, a Néppártban is. Ennek konkrét irányai azonban a Néppártban még kevésbé rajzolódtak ki.

III. OSZTRÁK SZABADSÁGPÁRT

Hívei és támogatói már 1956-os megalakulásakor „harmadik erőnek” nevezték a Szabadságpártot (v.ö. Reimann 1980:16; Piringer 1982:15), de három évtizedbe telt, míg valóságos „harmadik erőként” tudott fellépni az osztrák politikában.

A Szabadságpárt a német-nemzeti tábor örököséként alakult újjá, s ezekben a „színekben” nem sok esélye volt az új köztársaság első két évtizedében arra, hogy kormányzati tényezőként szóba jöjjön. A többi párt az egykori náci gyűjtőhelyének tekintette az FPÖ-t és politikailag elszigetelte. A Szabadságpárt pártspektrum jobboldalán helyezkedett el és összefogta a volt náciakat, az újabb német-nacionalista csoportok jelentős részét, továbbá más kis szélsőjobboldali szervezetek, neonáci csoportok is felsorakoztak mögötte.

Az FPÖ megalakulásakor „a nemzeti gondolat volt az egységesítő faktor”; de a párt megalakítóinak csalódnuk kellett: az első választásokon (1956 májusában) az új párt 6,52 százalék szavazatot és 6 mandátumot kapott, s „kis párttá süllyedt” (a „nagy nemzeti egység ideája politikai tévedésnek bizonyult” — írta Reimann; 1980:190). Az FPÖ első vezetői úgy nyilatkoztak, hogy „fellépnek minden extrémizmus ellen”, a „nemzetit elválasztják a nemzetiszocialistától”. A „német nép- és kultúrközösség” elfogadása (az FPÖ első programja szerint) azonban egyértelműen a „német-nacionalista” gondolatkörben maradt, s a párt szembehelyezkedett az önálló osztrák államiság és függetlenség eszméjével. Bár az első években voltak olyan szándékok is, hogy a liberális eszméket megtartsák a Szabadságpártban, de az ötvenes években „a lakosság erre nem volt fogékony”, s megmutatkozott, hogy „a liberalizmus mint pártformáló erő Ausztriában kevés tradícióval rendelkezik” (Reimann 1980:47). A Szabadságpárt volt a nagykoalíció időszakában „az” ellenzéki párt, s a kormányzó nagy pártokkal szembeni elégedetlenségből akart profitálni. Ugyanakkor arra törekedett, hogy kikerüljön a „politikai gettóból”, bár — vezetőinek akkori megítélése szerint — a nagy pártok csak eszköznek használták politikai kombinációikban.

A hatvanas évek elejétől az FPÖ vezetői úgy látták, hogy mint harmadik erő, mint önálló párt csak akkor tudnak hitelre szert tenni, ha új szellemi alapvetésre szánják el magukat és a pártot liberális irányba fejlesztik. (Az 1968-as kongresszuson elfogadott új pártprogram, majd a „Freiheitliche Manifest zur Gesellschaftspolitik” liberális szellemben fogalmazódott, s az elfeledett régi osztrák liberalizmushoz is kapcsolódni akart).

Az FPÖ tényleges liberális nyitásának kísérlete a hetvenes évek második felétől 1986-ig tartott. Ez a szakasz ellentmondásos trendeket fog össze. Az FPÖ élére került liberális vezetés (elsősorban R. Steger pártelnök) megkísérelte az egész párt átállítását a liberális vonalra. (Ebben nemzetközi kapcsolatokra és tapasztalatokra is építettek. 1978-ban az FPÖ belépett a Liberális Internacionáléba. Az NSZK-beli liberális demokraták és az ottanihoz hasonló szociálliberális koalíció lehetősége is példaként szolgált.)

Ez a liberális fordulat azzal a következménnyel járt, hogy megosztotta és szétzilálta a párt addigi választói bázisát. Ez a választói kör kb. egyharmad-egyharmad arányban „német-nemzetiekből”, „liberálisokból”, valamint „proteszt”-választókból állt (ez utóbbiak főleg a „bevett” pártok hatalmaskodásai és a politikai „paktálások” miatti elégedetlenségüknek adtak hangot, amikor az FPÖ-re szavaztak). Steger alatt az FPÖ nemcsak a jobboldali spektrum választóit veszítette el, de a „proteszt”-választókat is. (Morras-Reischenböck 1987:41). A „liberális kurzus” ára egyfelől a szavazatvesztés volt: az 1983-as parlamenti választásokon az FPÖ az 5 százalékos szint alá esett (1979: 6,06; 1983: 4,98 százalék). De sajátos módon éppen ez a fordulat hozta meg a párt hön áhított céljának teljesülését, a kormányra kerülést: az Osztrák Szocialista Párt beemelte maga mellé a kormányba a „liberalizált” Szabadságpártot.

Az SPÖ — elvesztve abszolút többségét — koalíciós partnerre szorult; s a kis FPÖ elégséges volt a kormánytöbbség biztosításához, ugyanakkor garantáltan alárendelt szerepe volt a nagy SPÖ-túlsúly mellett. A kiskoalícióval beérni látszott Bruno Kreisky régi ideája, miszerint a polgári pártok lehetséges összefogásának meggátlására a legjobb út a Szabadságpárt leválasztása és liberális átfordítása, amellyel az osztrák pártspektumból — hagyományosan és sajnálatosan — hiányzó liberális szín is meghonosodna, más nyugat-európai országokhoz hasonlóan. Ez a fordulat azonban pirruszi győzelemmé vált mind a szabadságpárti liberálisok, mind a szocialista párti szándékok szemszögéből. A kiskoalíció rövid három éves korszaka mindkét félnek nagyon sokba került. A helyzet iróniája, hogy a rég áhított kormányzati részvételi pozícióból

buktatta ki az FPÖ liberális vezetését saját pártjának antiliberális-jobboldali ellenzéke. A Haider által végrehajtott irányváltás azt is hosszú időre lehetetlenné tette, hogy Ausztriában a liberális hagyománykört felvállaló és továbbvívő jelentős párt legyen a politikai porondon. A Szocialista Párt számára pedig stratégiai következményekkel jár, hogy lehetséges liberális szövetségesre nem számíthat; a szociálliberális kormánytöbbség receptje Ausztriában a jövőben nem alkalmazható. Így az SPÖ mozgástere beszűkül: vagy a nagykoalíció kényszere, vagy a Zöldek felé yítás áll előtte; miközben az FPÖ kemény ellenfélként lép fel vele szemben.

A kiskoalíció éveiben (1983-1986) az FPÖ meglehetősen alárendelt helyzetben volt a Szocialista Párt mellett, és kormányzati szerepe növekvő elégedetlenséget váltott ki bázisa körében. Ezekben az években a párt szavazatvesztése tovább folytatódott. A vezetés engedékeny liberalizmusát a párt régi gárdája elutasította, a fiatalok pedig elfordultak az FPÖ-től.

Steger pártelnökségének idejében nyolc tartományi választást tartottak, s ezek közül hétben az FPÖ visszaesett: mindenütt sokezer szavazatot veszített, s 1-4 százalékponttal rosszabb eredményt ért el, mint a megelőző választásokon (5-6 százalékot), de Alsó-Ausztriában mindössze 1,7 százalékot, de még a vorarlbergi jelentős 10 százalék is visszaesést jelentett a korábbi ottani eredményhez képest. Egyedül Karintiában — amely a német-nemzeti és jobboldali tábor régi bástyája volt — sikerült Haider vezetésével 11,7 százalékról 16 százalékra növelni az FPÖ szavazatarányát (Stirnemann 1987:169). Ez a győzelem mintegy szignálja lett a szabadságpárti irányváltásnak.

Az FPÖ liberális kurzusa tehát az események fényében kudarcra volt ítélve — ebben a párt különböző áramlatainak képviselői, eltérő érveléssel ugyan, de egyetértének. Magán a párton belül sosem volt liberális többség, amely a liberális politika bázisa lehetett volna. Steger pártelnök nem tudott stabil támogatást szerezni pártjában az SPÖ-vel folytatott koalícióhoz. Steger „elvesztette minden kapcsolatát a választókkal és a pártbázissal” állították a párt többi vezetői. A vidéki FPÖ-szervezetek szembefordultak a „bécsi liberálisok” vezetési dominanciájával. Számos liberális a meghirdetett fordulat ellenére sem csatlakozott a Szabadságpárthoz. (Más pártokban több liberális volt, mint magában az FPÖ-ben; így különösen a Szocialista Pártban, amely Kreisky vezetésével éppen a liberális szellemiséget nyerte meg magának.) A legnyomósabb érv: a német-nemzeti örökség és a liberális értékek nem bizonyultak összeegyeztethetőnek. (Stirnemann 1987:169)

Miután Jörg Haider (a karintiai FPÖ-bázisra támaszkodva) 1986 szeptemberében „puccsal” megszerezte az FPÖ vezetését, rögtön látványos választási siker igazolta vissza az általa megvalósított irányváltást és a meghonosított „új stílust”. Az 1986. novemberi parlamenti választásokon (rövid és heves választási kampány után) a Szabadságpárt megduplázta szavazóinak számát, a szavazatok 9,7 százalékát szerezte meg. Az előretörés (és a szavazatok megduplázása) a következő tartományi választásokon (Burgenland, Bécs) is folytatódott, majd az 1989-es választási sorozatban még fokozódott: Karintiában 13 százalékkal több szavazatot szerzett az FPÖ, mint a megelőző tartományi választáson, s 29 százalékkal az „erős középpárti szint” közelébe került.

A „Haider-jelenség” kedvenc témája az osztrák médiának. Szokatlan, az osztrák politizálási stílustól elütő s nagyon hatékony fellépése polarizálja a közvéleményt, s növekvő számban biztosít neki híveket. A politikai elemzőket főleg a jobboldaliság — néha kihívó, s a szélső-jobboldal felé is gesztusokat tevő — újrajelentkezése foglalkoztatja. (Haidernek az egykori náci és a nemzetiszocializmus iránti „megértése”, a szélsőjobboldali csoportokkal fenntartott kapcsolatai, továbbá az egész „nagynémet”, „német-nacionalista” és gyakran militáns subkultúra feléledése okkal kelt aggodalmat azokban, akik az osztrák demokráciát féltik a „múlt kísérteteitől” és a „fel nem dolgozott múlt” kiszámíthatatlan hatásaitól.)

A politológusok elsődlegesen a populizmus címszava alá sorolják be a „Haider-jelenséget”, s ennek az Ausztriában szokatlan, az elmúlt évtizedekben ismeretlen jelenségnek a tüneteit írják le. Haider politikai sikereinek egyik fő forrását abban látják, hogy felismerte és jól kihasználja az embereknek a hagyományos politizálással, a „megcsontosodott régi pártokkal”, a megmerevedett hatalmi viszonyokkal szembeni türelmetlen elégedetlenségét, a hatalmi visszaélések, politikai botrányok miatti felháborodását. Haider a „kisember” nevében beszél, az előjogok ellen lép fel, a privilégiumok leépítésére szólít fel (az új karintiai tartományi kormányban eltörölte például a címeke-rangokat). Haider a „rég”i pártokat támadja és hibáztatja, s a sajátját „új” pártnak tünteti fel, holott történetileg a három politikai tábor egyidejűleg keletkezett és egyaránt régi, s az FPÖ pártként sem sokkal újabb a többiekénél, de ezek a tények a legkevésbé sem zavarják a populista népszerűt.

Jóllehet Haider fellépésekor az FPÖ kormányon volt — s a „hatalmi kartell” tagja volt a tartományokban is —, ezt Haider teljesen ignorálja, s mintegy „a hatalom bástyáin kívülről” támadja a privilegiáltakat (Morass-Reischenböck 1987:41). De „kívülállóként” támadja

a „régii” intézményeket is, különösen például a kamarákat és a szociális partnerség rendszerét. Az „állam — pártok — hatalom” összefonódottságát kárhóztatva s az állam „mindenhatósága” ellen fellépve Haider a terjedő anti-etatista beállítódásokra és érzelmekre apellál. (Pelinka 1989: 108).

Az FPÖ 1988-as kongresszusának fő címszavai némi képet adnak a politikai retorika irányáról. A kongresszus mottója a következő volt: „Ausztriát politikailag megújítani, nyitott társadalmat, szabad polgárokat”. Haider kijelentette, hogy „a nagykoalíció reménytelen”, a „vezetés gyenge”; fel kell számolni a „Parteibuchwirtschaft”-ot. A harmadik politikai tábor megerősödése fogja biztosítani az ország demokratizálását. Mit ígért? „Új öntudatot”, „tisztaságot és rendet”, „újra reményt adni az embereknek”, „népközeli politikát”. Az FPÖ mint ellenzéki párt „a gyengék Robin Hoodja”. (Österreich politisch erneuern. Reden zum 19. Bundesparteitag 1988.) A populista jelenségek hátterét elemezve Morass és Reischenböck tanulmánya rámutat, hogy az okok között ott van a „rossz közérzet a pártállamban”; de ott van az értékváltás hatása és új politikai témák előtérbe kerülése is; szerepet játszik a populárisabb politikaformák gyakorlása és új politikai szereplők színrelépése. Különbséget tesznek populista formák s populista tartalmak között, valamint megkülönböztetik a „populizmus letről” és a „populizmus fentről” jelenségét. Míg az előbbit a politikai mozgalmak erjesztőjének tartják („az ember végre kezébe veszi sorsát”), a „populizmus fentről” „hatalomstratégiaileg releváns uralmi eszköz”, amely olyan témákhoz nyúl, és azokat olyan (gyakran demagóg) módon fejti ki, hogy ez végül is a vezető politikusok iránti lojalitást szolgálja; s Haider tipikusan ezt a módszert követi. (Morass-Reischenböck 1987:37-38).

Ki kell emelnünk ezt a jellegzetesen „ellenzéki” attitűdöt, mert a Haider-FPÖ jövőjével — véleményünk szerint — erősen összefügg, hiszen ez a „dacos szembefordulás” szimpátiát kelthet olyan közegben, ahol túl sokáig éltek az emberek alattvalói tudattal és jól begyakorolt engedelmességgel. (Az 1986-os választásokon az FPÖ-re szavazók nagy többsége Haider személye miatt döntött Szabadságpárt mellett, s motívumaik között a legfontosabb az volt, hogy Haider „erős egyéniség”, „a privilégiumok ellen van”, „rámenős, dinamikus”. Akik tiltakozásként szavaztak az FPÖ-re, azok „elégedetlenségüket”, a nagy pártok gyengítésének szándékát, az ellenzék erősítésének vágyát nevezték meg. Ehhez képest töredék volt azoknak az aránya akik „affinitást éreznek a párt vonala iránt”. Stirnemann 1987:195). Az FPÖ azonban a hataloméért harcol —

sikerrel —, s az „ellenzéki attitűd” előbb-utóbb kényelmetlenné válhat számára.

A Haider-FPÖ sajátos populizmusa további elemzésre váró jelenség. S az elemzésnek túl kell lépnie a stílusjegyeken, a hagyományos politikai kultúrától és szokásoktól eltérő — gyakran irritáló — vonásokon. A populizmus címkéja annyiban is a könnyebb ellenállás irányába vihet, hogy másodlagosnak tekint — és így mellőz — olyan strukturális és történeti összefüggéseket, amelyek az „új stílus” mögött lehetnek.

A populizmusnak korábban főleg a latin-amerikai példái voltak ismertek. Ezekről mi sem látszik távolibbnak, mint az a világ, amit a kis, jómódú Ausztria, s annak provinciális tartományai megjelenítenek. Mégis lehetnek bizonyos analógiák. Figyelmet kelthet például, hogy az FPÖ populista stílusa leginkább Ausztria déli és keleti tartományiban talált felvevőközegre: ezek a „szegényebb”, periférián levő, elzártabb területek; ezeken a tájakon voltak a múlt egyes időszakaiban „nyugtalan határok”, régi és új nemzetiségi konfliktusok, sérelmek, ellentétek. Másrészt feltűnik az is, hogy a hagyományörzés idegenellenességgel is kapcsolódhat; s megmutatkozik, hogy a tornaegylet és a frontharcosok szövetsége nemcsak egyszerűen militáns szellemet, de szélsőséges, neonáci nézeteket is terjeszthet.

Az FPÖ jelenlegi politikája igen eltérő irányokat, érdekeket és érzelmeket aktivizál, ellentétes törekvéseket vetít egymásra. Várható, hogy a feszültségek ezek között növekedni fognak.

Az FPÖ-nek az osztrák pártrendszerben elfoglalt helye is kérdéseket vet fel. A pártrendszer további fragmentálódása, a nagy pártok visszaesése következtében a kormányzati kombinációkban kulcshelyzetbe kerülhet egy „erős középpárt”. S jóllehet a jelenlegi kormányzópártok elutasítják a kormányzati együttműködést az FPÖ-vel, a karintiai fejlemények (mint említettük) már megtörték a jeget a helyi FPÖ-ÖVP együttműködéssel. Az FPÖ politikai jövője így szoros korrelációba kerül a két nagy párt esetleges változásának irányával is.

A zöld-alternatív mozgalmak „pártosodása” Ausztriában számos ponton hasonlít más nyugat-európai országok analóg folyamataihoz. A megkésetttség és következményei azonban ezen a téren is megmutakoztak. Az osztrák új társadalmi mozgalmak később jelentek meg, mint több más nyugat-európai országban. Sokáig politikailag jelentéktelennek látszottak, s belső tagolódásuk is eltérő vonásokat mutatott. Az alternatív mozgalmak előtörténete a hetvenes évek elején kezdődik Ausztriában (Schattauer 1988). A hatvanas évek második felének nyugati diákmozgalmai és tiltakozó akciói annak idején szinte visszhang nélkül maradtak Ausztriában. Az első zöld kezdeményezések a technokrata ökológiai szemléletből nőttek ki, és polgári környezetvédő akciókban jelentkeztek. Összevetve például az NSZK-beli zöldekkel, az osztrák zöldek sokáig a politikai élet perifériáján mozogtak, s a hagyományos „jobb — bal” tagozódást tekintve korántsem lehetett őket egyértelműen a baloldalhoz sorolni, inkább a polgári-konzervatív beállítódás jellemezte őket. Az első osztrák alternatív kezdeményezések pedig alternatív szubkultúrákat hoztak létre. A zöldek egész története azonban Ausztriában is „mozgalomhoz kötött” volt, s fordulópontot jelentett az atomerőmű ellenes akcióorozat (népszavazás a Zwetendorfba tervezett atomerőmű ellen); s jelképes, hogy a mozgalom fellendülésének következő szimbóluma „Hainburg”, a tervezett dunai erőmű elleni eredményes tiltakozás lett.

1979-től — az alternatívok első országos tanácskozásától — számítható a zöld-alternatív mozgalom kiszélesedése (túlléptek a zárt szubkultúrákon, mozgalommá akartak válni, s az új formát a „hálózatok” kialakításában találták meg). A helyi kezdeményezések, a kommunálpolitikába való bekapcsolódás alapozta meg fellépésüket a helyi-önkormányzati választásokon. 1979-től indultak különféle helyi zöld-alternatív csoportok, listák a tartományi választásokon, s először 1984-ben sikerült bejutniuk tartományi parlamentbe (Vorarlberg, 13 százalékkal).

A különféle hálózatokból, kezdeményezésekből a nyolcvanas évek elején kezdenek kirajzolódni egy választási párt kontúrjai. Országos választási projekteket kezdtek kidolgozni, „programcsoportok” jöttek létre (Schattauer 1988). A mozgalom szélesedése irányzatok szerinti rendeződéssel járt együtt. Az Egyesült Zöldek (VGÖ) szervezetét 1982-ben alakították meg. Ezt a szervezetet Gronner „proteszt-pártként” jellemzi, amely környezetvédelmi és polgárjogi akciókra szerveződött, s a „zöld színképen” belül hagyományörző-konzervatív és polgári jegyeket (vagy hagyományos kispolgári attitűdöket) mutatott (egy-egy csoportjaikat jobboldalinak minősítették, például a karintiai zöldeket, akik az ottani FPÖ-vel tartottak fenn kapcsolatokat). A szintén 1982-ben létrehozott Alternatív Lista (ALÖ) az ökológia, a bázisdemokrácia, a szolidaritás és az erőszakmentesség jegyében szerveződött — Gronner szerint újtípusú baloldali párt kialakulása vette kezdetét (Gronner 1984). Az 1983-as választási kampányban a közvélemény megismerte a zöldeket, s különösen a legfiatalabb választók körében nem jelentéktelen eredményeket értek el. A két domináns zöld-alternatív csoportnak külön-külön azonban nem volt esélye a parlamenti képviselő elérésére (holott a választási kampányban való részvétel sikerei, kedvező tömeghatása és a jó start egyes választókerzetekben fokozták a zöldek körében az érdeklődést a „parlamenti politizálás” iránt, s növekedett a körükben a „párttá válás” gondolatának elfogadása).

A zöldek valóságos párttá válása két év alatt játszódott le: történelmi fordulatnak tekintik az ALÖ és a VGÖ választási szövetségét és „közös országos szervezet (párt)” létrehozását. Jellegzetes, hogy a szöveg végig *szervezetről* beszél, amelyhez zárójelben fűzi a „párt” szót. Az alapszabály szerint a párt neve „Zöld Alternatíva — Zöldek”, amely demokratikus országos szervezet. A különböző csoportokból létrejött pártnak közös képviselőjelöltjei vannak, közös klubot, irodát tart fenn, kiadványt jelentet meg, s a pénzügyei is közösek. A „szervezet (párt) összegyűjti és egyesíti a demokráciáért és a környezetvédelemért folyó mozgalmakat Ausztriában”, s benne a mozgalmak teljes spektrumának helyet kell találnia. Nem akarnak a hagyományos értelemben párttá válni, s meg akarják őrizni a bázisdemokratikus jelleget, de közös jelölteket állítanak, akiknek széles demokratikus támogatást szeretnének biztosítani. A köztársaságielnök-választásokon indított közös jelölt, Freda Meissner-Blau személye és fellépése hozta meg a Zöldeknek az első országos sikert: 5,5 százalékot ért el (kiélezett választási kampányban). Ugyanezen évben az 1986-os parlamenti választásokon jutottak be a zöldek az osztrák parlamentbe (a szavazatok 4,82 százalékát elnyerve).

Az osztrák politológiai elemzések „történelminek” nevezik az osztrák politikai rendszer fejlődésében, hogy megtört a hagyományos pártstruktúra, hogy egy „negyedik” és „újjonnan keletkezett” párt került be a parlamentbe. Pelinka arra mutat rá, hogy Ausztria modern történetében, 1918 óta a zöldek az egyetlen sikeres, parlamenti képviselőt elért „újjonnan konstituálódott párt”, amely „új mintát” adott a „pártnak”, a régi osztálytársadalmak pártjainak mintáitól eltérőt (Pelinka 1988c:380).

A parlamenti képviselő első két éve egyfelől polarizációt hozott a heterogén zöld szervezetben (a VGÖ-höz tartozó parlamenti képviselők kiválása parlamenti klubjukat is veszélybe hozta). A „jobboldali” irányok leválása vagy háttérbe szorulása révén a zöldek „helyiértéke” a politikai skálán balfelé mozdult el. Aktív parlamenti munkájukkal és országos politikai akcióikkal ugyanakkor folytonos érdeklődést tudnak biztosítani maguk iránt, s az osztrák közvéleményben elfogadottá váltak. Magában a pártban viszont a további irány dilemmái erősödtek fel. Gronner szerint a követendő cél: a zöldek a „radikális közép reformpártja” legyen. Mások a párt „parlamentarizálódásától” természetesen a mozgalmat féltik (a bázisdemokrácia helyett a „bázisbürokrácia” megjelenésétől tartva), s még mindig vitatják, hogy kell-e egyáltalán „párt” a zöldeknek, s az „emocionális dimenzió elvesztését” fájlatják. Megvalósítható-e egy „zöld-realista” szintézis — fogalmazódik meg a kérdés.

A zöldek most tipikusan ellenzéki párt, az uralkodó hagyományos pártok bírálatával és saját alternatív programjainak kifejtésével lép fel. Értékei, politikai témái, törekvései és bázisa persze több ponton érintkezik a más pártokban és mozgalmakban is szereplő értékekkel és célokkal. Az ökológiai szemlélet, a környezet iránti felelősség, az alternativitás mint érték, a demokrácia megújítása mint program szélesedő körben terjednek a társadalomban. Nyitott kérdés, hogy a „régii” politikai pártok milyen arányban és mértékben tudnak reflektálni mindezekre, s ezt a törekvésüket mennyiben igazolják majd vissza az állampolgárok, a választók. A zöldek pártjával kapcsolatban a lehetséges kormánykombinációkba bekerülésük mérlegelése most azért tűnik időszerűtlennek, mert a „bevett” pártok irányváltásának és elmozdulásának mértéke még nem rajzolódott ki, s a zöldek lehetséges tevényt és mozgásterét ez nagymértékben megszabja majd.

FÜGGELÉK

A TÉMAKÖR OSZTRÁK SZAKIRODALMÁNAK ÁTTEKINTÉSE

A mai osztrák pártrendszer szakirodalmának áttekintése és feldolgozása azt a nehéz, de élményt adó feladatot kínálja a kutatónak, hogy nyomon követheti a két évtizedes múltra visszatekintő modern osztrák politológia kibontakozását. A hetvenes évek végétől ágaznak szét a politikatudományi témák, differenciálódnak a módszerek; s az elmúlt évtizedben egy-egy téma esetében követni lehetett a kutatások kiszélesedésének és beérésének útját. Az osztrák pártrendszer — és szélesebben, a mai osztrák politikai rendszer — kutatástörténeti áttekintése lényegében az osztrák politikatudomány születésének, kibontakozásának és kutatási irányainak bemutatásával lenne egyenlő, és messze túlnőne a jelen tanulmány keretein. Ezért az osztrák politológia kiindulópontjaira és az alapművek vázlatos bemutatására kell szorítkoznunk.

A modern osztrák politikatudomány „bölcsojét” könnyű megnevezni: az Institut für Höhere Studien und Wissenschaftliche Forschung (amit a Ford Alapítványból hoztak létre s Ford Intézet néven is ismert) 1964-ben posztgraduális társadalomtudományi képzést indított fiatal diplomások részére, akik a modern társadalomtudományi elméleteket ismerhették meg és alapos empirikus-szociológiai képzést kaptak. Közülük került ki a modern osztrák szociológia és politológia első — ma vezető — generációja. Kevés olyan ország lehet, ahol a politikatudomány létrehozása és megalapozása olyannyira egy időponthoz és egy „évjáráthoz” lenne köthető, mint Ausztria esetében. A fiatal kutatók — első tudományos munkáik révén — megalapozták a kutatási irányokat, feldolgozták a modern elméleti irányzatokat, meghonosították a korszerű módszertant, s a hetvenes évek elejére kiharcolták a politológia egyetemi elismertetését. (Az osztrák politológia keletkezéstörténete nem választható el az időszak meghatározó társadalmi és politikai hatásaitól, egyfelől a nyugat-európai diákmozgalmak légkörétől és ösztönzésétől, másfelől Ausztriában a szociáldemokrata kormányzás által kezdett modernizációs program és liberális szellemiség nyomán kialakult kedvező feltételektől.) 1971-től oktatják önálló szakként Ausztriában a politológiát (ma három egyetemen); s 1971-ben alapították meg a Politikatudományi Társaságot (Gesellschaft für Politikwissenschaft) is. A társaság adja ki az *Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft* című folyóiratot, amely azóta is az egyik legfontosabb publikációs fórum. Emellett a *Jahr-*

buch für Politik emelhető ki; a terjedelmes évkönyv széles válogatást ad az éves politológiai termésből.

Az első átfogó mű, amely a politikai rendszer alapkérdéseivel néz szembe — Anton Pelinka és Manfred Welan *Demokrácia és alkotmány Ausztriában* című könyve — az osztrák parlamentáris demokrácia alkotmányos biztosítékait veszi számba és működését tárja fel. Az alkotmányfejlődés történeti összefoglalása — az 1920-as osztrák alkotmány keletkezéstörténetének és a máig tartó érvényességéhez fűződő politikai érdekeknek a bemutatása — során a szerző a tisztán államjogi szemlélettől eltérően az alkotmányos elvek és a „valóságos alkotmányosság” összevetését teszi meg. Jelentős eredmény volt az alkotmánybíróság beható tudományos vizsgálata. A könyv először mutatja be átfogóan az osztrák parlamentet a politikai szociológia eszközeivel; feltárja a politikai erők összeütközéseit a parlamenten belül és kívül. Pelinka e könyvben a „bipolarizált pártállam” megfogalmazással kijelöli a pártrendszer további vizsgálatának kereteit. (Pelinka-Welan 1971:153)

A hetvenes évek elejének kutatási eredményeit összegzi a Heinz Fischer által szerkesztett *Ausztria politikai rendszere* című átfogó és gazdag tanulmánykötet, amely először rendszerezi mindazokat a témákat és megközelítéseket, amelyek relevánsak a politikai rendszer vizsgálatában, és képet adnak az osztrák politikai rendszer sajátosságairól. A kötetben szereplő tanulmányában Pelinka az összehasonlító pártrendszer-kutatás segítségével tárja fel az osztrák pártrendszer sajátosságait (koncentrációját, magas szervezetségi fokát, a pártok és érdekszervezetek összefonódását). Ucakar az érdekszervezeti rendszert történeti fejlődésében mutatja be; rávilágít a zárt kamarai rendszer funkcióira, az érdekszervezetek monopolkarakterére és az érdekszervezetek érdekkiegyenlítő tevékenységének rendszerstabilizáló szerepére. Matzner a szociális partnerség okait és funkcióit rendszerezi. Rámutat a növekedési korszakkal való összefüggésére; s a konfliktusszabályozás sajátos osztrák típusaira. Másfelől cáfolja, hogy ez a szisztéma demokratikus participációt tenne lehetővé. A kötet több tanulmányára jellemző a funkcionális megközelítés. A leíró jellegtől a hatalom tényleges működésének, a hatalmi központok viszonyának feltárása irányába mozdulnak el. A kormány (Berchtold), a parlament (Gerlich), a pártok funkciói mellett olyan téma funkcionális elemzésére is sor került, mint a bürokrácia (Eva Kreisky). Rendszerszemléleti megközelítésben foglalkoznak a gazdasági vonatkozásokkal (jövedelmi, vagyoni viszonyok és azok politikai relevanciája), a gazdaságnak az államra gyakorolt befolyásával. Az empirikus szociológiai módszerek politológiai alkalmazásának első eredményei is meg-

jelennek a kötetben (Fischer a parlamenti pártfrakciókat, Gehmacher a választói magatartást elemezte). Felvetik továbbá a föderalizmus problémáját, és olyan modern témákat is, mint a véleményformálás, a média szerepe. (Fischer /Hg./ 1974)

A hetvenes évek második felében különböző irányokba indultak el alapozó munkálatok. A politikai eszmetörténet felé forduló figyelem a pártok reideologizálási törekvéseivel is összefüggött, de szélesebben vette számba az Ausztriában folyó ideológiai vitákat s azok eszmetörténeti előzményeit. 1980-ban sorozat indult *Az újkor összehasonlító társadalomtörténete és politikai eszmetörténete* címmel, amelynek kötetekben társadalomelméletek, demokráciafelfogások ideológiakritikai elemzése, s az osztrák pártideológiák összehasonlító vizsgálata is helyet kapott (Kadan 1981). Kadan és Pelinka 1979-ben adta ki az osztrák pártok elvi programjait tartalmazó kötetet, amely magában foglalta a történeti dokumentációt, a pártok aktuális programját és azok összehasonlító elemzését, különös tekintettel a programok funkcióira (integrációs, identifikációs, stimuláló funkciók a pártokon belül; uralmi, legitimációs funkciók, amelyek kifelé irányulnak stb.) (Kadan-Pelinka 1979:17) A pártok aktuális programjainak együttes publikálása annál is fontosabb volt, mert a legújabb programokkal egészítette ki a dokumentációt (az addig forrásul szolgáló kiadványt, a Berchtold szerkesztésében megjelent: *Österreichische Parteiprogramme 1868-1966* című, egy évszázad pártprogramjait közreadó gyűjteményt).

A jelenkori osztrák pártok szisztematikus és összehasonlító kutatásának első eredményei 1983-ban jelentek meg egy tartalmas kézikönyvben: Peter Gerlich és Wolfgang C. Müller adta ki a *Koalíció és konkurencia között. Ausztria pártjai 1945 óta* című kötetet. A tanulmányok az egyes pártokat úgy mutatják be (fejlődésük szakaszait, a pártok belső életét, programjuk alakulását követve), hogy számításba veszik a pártoknak egymáshoz és a politikai rendszer egészéhez való viszonyát. Különösen a pártrendszer egyes kérdéseinek tematikus feldolgozásával (pártfinanszírozás; pártelit, rekrutáció; a pártok tagsága, tagtoborzás) és a direkt összehasonlításokkal végeztek alapozó munkálatokat a szerzők. A kötet tehát a pártok és pártviszonyok bemutatása mellett a pártkutatás fontos szempontjait is tematizálta. Áttekintés olvasható a pártok jogállásáról, a pártoknak a nyilvánosság körében végzett munkájáról. A kötet gazdag anyagot tartalmaz a lakosság választói magatartásának változásáról.

A demokrácia-értelmezés és a demokrácia-reformok kérdése újra előtérbe került a nyolcvanas évek elején. A pártrendszer legitimációs teljesítményét akkor még viszonylag kielégítőnek mutatták az empirikus vizsgálatok: Ucakar és Gerlich könyve az állampolgároknak a nép-

képviselőtről kialakított véleményét tárta fel. A parlamentről és a demokráciáról a hétköznapi tudatban szereplő kép akkor még túlnyomóan pozitív volt, a közvéleményben dominált az a nézet, amely a parlamentáris demokráciát szilárd értéknek, a pártokat a demokrácia biztosítékának tekintette (Ucakar-Gerlich 1981).

A nyolcvanas évek első felében a pártrendszer kutatásában erősödtek azok a motívumok, amelyek az osztrák pártrendszer megmerevedésére, illetve kezdődő átalakulására reflektáltak. A politikai-szociológiai vizsgálatok növekvő empirikus anyagot hoztak felszínre, előtérbe került az ifjúsági rétegek vizsgálata és a politikai szocializáció szisztematikusabb feltárása. Ilyen ifjúságkutatási anyagból nőtt ki például Plasser és Ulram: *Rossz közérzet a pártállamban (Unbehagen im Parteienstaat)* című könyve. A szerzők a politikai kultúra változását, a fiatal generációknak a megkövült politikai struktúrákra való reagálását tárták fel. Kulcsfogalmaik — erózió, rezignáció, politika mint rituálé, „politikacsömör” — érzékeltetik a „rossz közérzet” magyarázatát a „pártállami rendszerben”, s a fiatalok székesziszit és alternatíva-keresését. (Plasser-Ulram 1982) A politikai kultúrát és a pártokon belüli politizálási lehetőségeket vizsgálja Anton Kofler: *A pártok társadalmának átalakulása: a nagy pártok partícipációs problémái (Parteiengesellschaft im Umbuch: Partizipationsprobleme von Grossparteien)* című könyve. A pártok belső életének „átvilágításával” mutatja ki a párt-identifikáció problémáit, a tagság érdemi részvételének gátjait, a szavazatmaximalizálásra törekvő nagy pártok nehézségét, s kifejti e pártok megreformálásának szükségességét. (Kofler 1982)

A politikai partícipáció és az állami legitimációs politika összefüggését állítja középpontba Ucakar: *Demokrácia és választójog Ausztriában* című nagy monográfiája, amely a politikai demokrácia fejlődéstörténetét követi végig Ausztriában. A választási rendszer változásait és a választójogi reformokhoz kapcsolódó vitákat bemutatva a pártérdekeket és az eltérő demokrácia-felfogásokat is felszínre hozza. A könyv utolsó fejezete a demokráciareform aktuális vitáival foglalkozik. (Ucakar 1985)

A nyolcvanas évek politológiai kutatásainak vonatkozó anyagait összegzi *Az osztrák pártrendszer* című terjedelmes (800 oldalas) és gazdag anyagot tartalmazó tanulmánykötet (amely 1988-as dátummal 1989-ben jelent meg). Az Anton Pelinka és Fritz Plasser által szerkesztett könyv írásai az osztrák pártrendszer összehasonlító és funkcionális vizsgálatára vállalkoztak. A nemzetközi összehasonlítás igénye szükségessé tette az osztrák politikai rendszerre vonatkozó nemzetközi irodalom feldolgozását, az Ausztriát is érintő nemzetközi összehasonlító vizsgálatokra való reflektálást; ez a korábbiaknál szé-

lesebben jelenik meg a tanulmányokban. A kötetnek a pártrendszer egészével foglalkozó írásaiban dominál a *változás* motívumainak vizsgálata. A megelőző évtizedekben az osztrák pártrendszert „hiperstabilitás” jellemezte — amint Pelinka és Plasser kifejtette. A nyolcvanas években az osztrák pártrendszer három legjellemzőbb eleme — a koncentráció, az organizáció és a participáció — is felmutatja a változás jeleit. Még inkább jelzik ezt az új konfliktusvonalak, új párttípus jelentkezése, új politikai aktivitási formák iránti igény. Plasser a pártrendszer eróziójának tüneteit és folyamatát mutatja be, Pelinka a pártállami rendszer „leszálló ágba kerüléséről” beszél. N. Leser a pártrendszerben a konvergencia és a transzformáció együttes jeleit vázolja fel. W. Mantl tanulmánya a pártreformokkal foglalkozva a reformok mozgásterét, a reformok „kimerülését”, az ellenható erőket, a különböző reformszenáriókat írja le. Arra a következtetésre jut, hogy a „párthatalom” csökkenése ad majd esélyt a pártoknak a repolitizálódásra. A kötet másik vonulata a választói magatartás változásának elemzése — gazdag empirikus szociológiai anyagra támaszkodva. A tanulmányok összevetik a pártok választói bázisát, a nagy pártok visszaesése mögött kimutatják a strukturális változások, érték-eltolódások, generációs nézőpontok hatását, de a hagyományos párt-politikával való elégedetlenség motívumait is. A politikai kultúra vizsgálatában az osztrák nemzettudat ellentmondásos alakulása kerül középpontba (P. Gerlich írásában). Az osztrák pártrendszer intézményes determinánsainak és feltételrendszerének megértéséhez a választójogireform-javaslatok, a pártok jogállásának szabályozása, a föderatív államszervezet hatásai, a helyi állampolgári részvétel és a regionális politika formái is hozzátartoznak. A funkcionális elemzés eredeti momentumát jelenti a kötetben a pártok „patronázs”-funkciójának feltárása (Müller tanulmánya); továbbá a rekrutációs stratégiák, a pártfinanszírozás bemutatása. Néhány olyan kérdésfeltevés és ötlet is helyet kapott a kötetben, amelyek — ha most még vázlatosan is — új aspektusokat hoznak a pártrendszer vizsgálatába (elidegenedés a pártrendszerben; marketing a pártrendszerben, „politikai vállalkozók” és párt-politikai konkurenciemechanizmusok). (Pelinka-Plasser /Hg./ 1988)

Az egyes pártokra vonatkozóan kevés átfogó és tudományos igényű mű jelent meg. Ezek sorából kiemelkedik az Osztrák Szocialista Párt 1945 óta megtett útját bemutató tanulmánykötet — Peter Pelinka és Gerhard Steger szerkesztésében — amely *Az állampárttá válás útján. Az SPÖ története és politikája 1945-től* címet viseli. A kötet történeti, szervezeti és a különböző politikaterületekre kiterjedő elemzéseket tartalmaz. A történeti rész azzal kezdődik, hogy hogyan határolódik

el az SPÖ 1945 után az osztályharcos hagyománytól (F. Weber alapos tanulmánya a szocialisták kormányba lépését és a párt reformista irányvételét egyaránt bemutatja), s oda jut el, hogy a több évtized alatt Ausztriában kiépített szocioökonómiai rendszer és jóléti állam — s vele az „állampárt-SPÖ” — válságba került, és egy újabb, második modernizációra van szükség. A történeti részből ma ismét tanulságos Müllernek a nagykoalíciót és benne a szocialisták szerepét bemutató tanulmánya. A Kreisky-korszakról köteteket írtak már; e kötetben két markáns problémafelvetés olvasható. Anton Pelinka a „szociáldemokrata paradoxont” fejt ki: az osztrák szociáldemokrácia lemondott arról, hogy olyan messzemenő társadalompolitikai reformokat hajtson végre, amelyek a fennálló rendszert megingatnák, s éppen ezért lett a hetvenes években Európa legerősebb szociáldemokráciája. Viszont olymértékben integrálódott a fennálló társadalmi hatalmi viszonyokba, hogy már nem volt képes a status quo számottevő változtatására. R. Löw szerint Kreisky a modernizációt kvázi-bonapartista politikával, a társadalmi ellentmondások felett manőverezve hajtotta végre, s a szociáldemokrata reformok végül ellentétükbe fordultak át. A kötet szervezeti része a „mozgalom vagy szervezet” dilemmáját veti fel, s azzal néz szembe, hogy az SPÖ szervezete mit sem változott évtizedek óta, míg bázisa, összetétele, funkciója jelentősen átalakult. Pleschberger magának a pártnak a modernizálását veti fel, szerinte a „posztreformista úthoz” szükséges megoldás egy „minimálpárt” lenne. A kötet írásai expliciten nem fejtik ki az SPÖ „állampárttá válásának” értelmezését, viszont a kormányzati tevékenység szempontjából teszik mérlegre politikai akcióprogramjait és kormányzópártként folytatott gyakorlatát a legkülönbözőbb politikaterületeken, a szociálpolitikától az agrár-, a környezetvédelmi, az iparpolitikáig, az oktatáspolitikai részleteitől a jogpolitikáig és a külpolitikáig. „Egy rendesen igazgatót demokratikus jogállam” (Matzka) kormányzópártjának sikerei és kudarcai rajzolódnak ki a könyvből (Pelinka-Steger /Hg./ 1988).

Ugyanebben a szellemben vonja meg a 15 éves szociáldemokrata kormányzás mérlegét *Az osztrák út 1970-1985. Tizenöt év, amely megváltoztatta Ausztriát* című kötet. Az „osztrák út” a szociáldemokrata reformpolitika szinonímája lett. A konkrét reformlépések vitathatatlan eredményeket hoztak; de a nyolcvanas évek közepétől megfogalmazódott a kérdés: mi jön a reformista modernizáció után? A kötet tanulmányainak érdeme, hogy feltették ezeket a kérdéseket. (Fröschl-Zoitl /Hg./ 1986)

Az Osztrák Néppárt történetének a korai periódusa van alaposan feldolgozva (Kriechbaumer 1985; Reichhold 1975). A párt jellegének változásairól egy kötet (Fekete-tarka madár. Tanulmányok az ÖVP

programjáról, politikájáról és struktúrájáról. /*Schwarz-bunter Vogel. Studien zu Programm, Politik und Struktur der ÖVP.*/ 1985) néhány tanulmánya ad képet, a nemzetközi összehasonlítás igényével is. Pelinka írása az európai keresztény-konzervatív pártokkal veti össze az ÖVP-t és néppárti jellegét vizsgálja; R. Nick tanulmánya pedig arra keres választ, hogy az ÖVP struktúrája hogyan ad keretet az érdekközlőknek.

A Szabadságpárt újjáalakulását, mint a „harmadik erő” újjászerveződését, két könyv is bemutatja. V. Reimann — aki résztvevője is volt az eseményeknek — a német-nemzeti tábor örökségére is visszatekint; szerinte a „nemzeti” fogalma volt az a robbanóanyag, amely megakadályozta, hogy a „harmadik erő” igazi néppárttá váljon Ausztriában (Reimann 1980:15) Piringer könyve (*A Szabadságpárt története. A „harmadik erő” hozzájárulása az osztrák politikához*) inkább a párt öngazolását adja, de a részletes eseménytörténet, a szándékok és a motívumok megvilágítása adalékokat jelent az összefüggések feltárásához. Szakszerű elemzést az FPÖ programjairól, szervezeti szabályzatáról és felépítéséről, a politikai életben a parlamentben, a helyi hatalomban betöltött pozíciójáról Erich Reiter — forrásokat is közlő — könyve ad. (Reiter 1982)

A negyedik parlamenti párt, a zöldek, még épphogycsak megkezdte, párttá szerveződve, saját parlamenti szerepének kialakítását és „valódi” pártként való fellépését, máris érdemi műveket olvashatunk róla, az eddigi publicisztikai dömpinget követően. A *Zöld kilátások* címen Gronner és Kitzmüller szerkesztésében megjelent kötetben a zöldek politikai vezetői és politológusok teszik fel újra a kérdéseket: kell-e zöld párt, s ha igen, milyen? Gronner a „radikális közép” reformpártjának, Pelinka a „zöld és a realisztikus szemlélet” szintézisének szeretné látni, P. Pilz szerint viszont csak „más” lehet. Az utópiákat és az emocionális hajtóerőket többen számon kérik. A „zöld-alternatív” identitás és a parlamenti párttá válás konfliktusai most rajzolódnak ki, mind a valóságban, mind a tudományos és politikai reflexiókban. A mozgalom rövid története miatt figyelemreméltó, hogy már elkészült az első — gazdag eredeti forrásokat feldolgozó — történeti mű *Az Alternatív Lista (ALÖ) szerepe a zöld-alternatív pártképződési folyamatban* címmel, egy fiatal történész, Gerhard Schattauer 500 oldalas diplomadolgozata (egyelőre kézirat formában). A szerző — résztvevőként — az alternatív, proteszt, környezetvédő mozgalmak dokumentumait, belső vitáit alaposan feldolgozva mutatja be e szerteágazó jelenségekört és annak sajátos politizálódását (Schattauer 1988).

A nemzetközi pártrendszer-összehasonlítás gazdag irodalmából — amelynek anyagai az osztrák példát is elemzési körükbe vonják — egy-egy alapművet emelünk ki. A Joachim Raschke által szerkesztett *Politische Parteien in Westeuropa* című kötet nagy előnye, hogy azonos szempontrendszer szerint mutatja be az egyes országok pártrendszerét, s egy dinamikus képbe helyezi be az egyes pártokat (áttekintve azok szociális bázisától kezdve az érdekszervezetekhez, a kormányzashoz való viszonyáig a pártok kapcsolatait és működési módját) (Raschke 1978). Klaus von Beyme *Parteien in westlichen Demokratien* című műve a pártrendszer-kutatások releváns kérdésfelvetéseit tematizálja, elsősorban a pártrendszer-tipológiák miatt fontos forrás az osztrák pártrendszer elemzéséhez (Beyme 1982). A H. Daalder és P. Mair által szerkesztett *Western European Party Systems. Continuity and Change* című kötet éppen a pártrendszerek dinamizálódására hívta fel a figyelmet, akkor, amikor az osztrák pártrendszer még meglehetősen stabilnak látszott. (Daalder-Mair 1983)

A néhány országra kiterjedő komparatív elemzések sorában gyakori téma Ausztria és Svájc politikai berendezkedésének összehasonlítása. Lembruch híres tanulmánya (*Proporzdemokratie. Politische System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich*) a két ország demokratikus berendezkedését összevetve fejtette ki a „meg egyezéssel demokrácia” tézisét. (Lembruch 1967) A Koja és Stourtz által szerkesztett *Schweiz-Österreich* című kötet anyagai elsősorban a képviseleti és a közvetlen demokrácia összehasonlítása miatt érdemelnek figyelmet.

A nemzetközi összehasonlító irodalmat csak a legszűkebb címszakban jelezhetjük. A különböző irányzatú pártokra vonatkozó nemzetközi összehasonlítások sorából W.E. Paterson és A. Thomas *Social Democratic Parties in Western Europe* című kötetét, valamint a H.J. Venen szerkesztésében megjelent *Christlich-demokratische und konservative Parteien in Westeuropa* című könyvet emeljük ki, amelyben megtalálható a két osztrák nagy pártoknak a „testvérpártjaikkal” való összehasonlítása. Az osztrák pártokkal, a pártrendszer mozgásaival és az osztrák politikatörténet újabb fordulataival Melanie A. Sully publikációi ismertették meg az angol nyelvterület olvasóit.

A politikai rendszer körébe tartozó számos olyan jelenség volt már összehasonlító politológiai vizsgálatok tárgya, amely speciálisan Ausztriában is releváns téma. Így például a korporatizmus-vita gazdag irodalmának állandó hivatkozási példája Ausztria. Az osztrák szociális partnerség példája a nemzetközi gazdaságpolitikai, szociálpolitikai összehasonlításokban éppúgy szerepel, mint a nemzetközi szakszerve-

zeti mozgalom irodalmában. (A főbb hivatkozások a szövegben a megfelelő részekenél szerepelnek.)

Végül külön ki kell emelnünk a német politikatudományi irodalomnak a parlamentáris rendszereket és a „pártállami demokráciát” tárgyaló gazdag irodalmát, amelyet a megfelelő fejezetben idézünk.

A kötetek bibliográfiai adatait a hivatkozások jegyzékében közöljük. (A feldolgozott irodalom teljes jegyzékéről terjedelmi okokból le kellett mondanunk.)

A tudományos kapcsolatok felvétele, az osztrák politológiai kutatások és publikációk megismerése, szakmai konzultációk folytatása szempontjából a bécsi egyetem két politikatudományi tanszéke jelentette számomra a bázist Ausztriában. Köszönetet mondok az Institut für Politikwissenschaft /Sozial- und Wirtschaftswissenschaftliche Fakultät vezetőinek és munkatársainak: Peter Gerlich, Karl Ucakar, Emerich Tálos professzorok, valamint Wolfgang C. Müller lektor nagy segítséget adtak munkámhoz konzultációs beszélgetésekkel, tanácsokkal, a legújabb kutatások és a szakirodalmi anyagok megismertetésével. Az osztrák politikai élet, a politikai kultúra és a külpolitika kutatásának eredményeibe az Institut für Politikwissenschaft /Grund- und Integrativwissenschaftliche Fakultät két vezető professzora, Helmut Kramer és Hans-Georg Heinrich szíves segítőkészsége révén kaptam betekintést. Segítségükért és baráti támogatásukért e helyütt is köszönetet mondok.

A pártokra vonatkozó forrásokhoz, dokumentumokhoz elsősorban a pártokhoz közelálló kutatóintézetek vezetőinek és munkatársainak szíves jóvoltából és segítségével jutottam. Köszönettel tartozom az SPÖ-höz közelálló Dr. Karl-Renner-Institut igazgatójának, Dr. Erich Fröschlnek és munkatársainak. A könyvtár korábbi vezetője (néhai Richard Klucsarits) és jelenlegi vezetője, Hildegard Mauerhofer minden segítséget megadtak munkámhoz. Az ÖVP Politikai Akadémiájának könyvtára, a Karl-von-Vogelsang-Institut és különösen a kutatóintézet vezetője, Mag. Rainer Stepan szíves támogatása tette lehetővé az ÖVP anyagainak feldolgozását. Az FPÖ oktatási központjának (Freiheitliches Bildungswerk) igazgatója, Lothar Gintersdorfer, valamint a zöldek oktatási központjának vezetője, Ali Gronner, a pártjuk álláspontjának megismeréséhez szükséges legfontosabb dokumentumokat bocsátották rendelkezésemre.

- (*Agnoli-Brückner 1968*) Johannes Agnoli — Peter Brückner: Die Transformation der Demokratie. Europäische Verlagsanstalt 1968.
- (*Alemann 1973*) Ulrich von Alemann: Parteiensysteme im Parlamentarismus. Eine Einführung und Kritik von Parlamentarismustheorien. Bertelsmann, Düsseldorf 1973.
- (*Alemann 1981*) Ulrich von Alemann (Hg.): Neokorporatismus. Campus, Frankfurt — New York 1981.
- (*Alemann-Heinze 1978*) Ulrich von Alemann — Rolf G. Heinze: Verbände und Staat. Vom Pluralismus zum Korporatismus. Westdeutscher Verlag, Bonn 1978.
- (*Bachmayer-Fahnl 1983*) W. Bachmayer — N. Fahnl: Soziogramm der Grünen. „Politische Bildung“, 1983.2.sz.
- (*Bayer-Kreisky 1988*) Kurt Bayer — Peter Kreisky: Nach dem Debakel. Die österreichische Gemeinwirtschaft. In: Pelinka-Steger/Hg./ 1988.
- (*Benya 1975*) Anton Benya: Gewerkschaften in der Gesellschaft von heute. Verlag ÖGB, Wien 1975.
- (*Berchtold /Hg./ 1967*) Klaus Berchtold (Hg.) Österreichische Parteiprogramme 1868-1966. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1967.
- (*Berger-Traar 1983*) Herbert Berger — Kurt Traar: Grundlegende Faktoren des Wahlverhaltens. Österreichische Zeitschrift für Politikwissenschaft (ÖZP), 1983.3.sz.
- (*Beyme 1982*) Klaus von Beyme: Parteien in westlichen Demokratien. Piper Verlag, München 1982.
- (*Birk-Traar 1983*) Franz Birk — Kurt Traar: Das Ende einer Ära. Österreichisches Jahrbuch für Politik 1983.
- (*Bodzenta 1985*) Erich Bodzenta: Entwicklung und Struktur der österreichischen Gesellschaft. In: Bodzenta-Seidel-Stiglbauer (Hg.): Österreich im Wandel. Springer Verlag, Wien — New York 1985.
- (*Böhm 1951*) Johann Böhm: Eine Auswahl seiner Reden und Veröffentlichungen. Verlag des ÖGB, Wien 1951.
- (*Bruszt 1983*) Bruszt László: Konszenzus és stabilitás. Az osztrák szociális partnerségről. Valóság, 1983. 11. sz.
- (*Bruszt 1987*) Bruszt László: Érdekszervezetek a politikai rendszerben. Korporatizmus és parlamentarizmus. Szociológia, 1987. 2. sz.
- (*Cap 1989*) Josef Cap: Sozialdemokratie im Wandel. Jugend und Volk, Wien 1989.
- (*Castles-Wildenmann/Hg./ 1986*) Francis G. Castles — Rudolf Wildenmann: Visions and Realities of Party Government. Walter de Gruyter, Berlin — New York 1986.
- (*Czerny 1988*) Wilhelm F. Czerny: Parteien und Parlamentsfraktionen. In: Pelinka-Plasser /Hg./ 1988.

- (Daalder 1983) Hans Daalder: The Comparative Study of European Parties and Party Systems. In: H. Daalder — P. Mair (Eds.)
- (Daalder-Mair/Eds./1983) Hans Daalder — Peter Mair/Eds./: Westeuropean Party Systems. Continuity and Change. Saage, London 1983.
- (Dachs 1988) Herbert Dachs: Parteien und Parteiensystem in Österreich. Der Bürger im Staat, 1988. 2. sz.
- (Duverger 1959) Maurice Duverger: Die politische Parteien. Hg. S. Landshut. Tübingen 1959.
- (Engelmann 1966) Frederick C. Engelmann. Austria: The Pooling Opposition. In: Robert A. Dahl (Ed.): Political Oppositions in Western Demokraties. New Haven — London 1966.
- (Fach-Gierszewski 1985) Wolfgang Fach — Gerd Gierszewski: Vom „sanften“ zum „strengen“ Korporatismus. In: Gerlich-Müller-Grande /Hg./
- (Fischer 1972) Heinz Fischer: Probleme des Regierungssozialismus. In: Heinz Fischer /Hg./: Rote Markierungen. Beiträge zur Ideologie und Praxis der österreichischen Sozialdemokratie. Wien-München-Zürich 1972.
- (Fischer /Hg./ 1974) Heinz Fischer /Hg./: Das politische System Österreichs. Europaverlag 1974.
- (Fischer 1984) Heinz Fischer: Wie links ist die Mitte? Zukunft, 1984. 2. sz. (Magyarul: A baloldali ma az európai tőkés országokban. 1984-1985. Cikkék — Beszédék — Dokumentumok. Társadalomtudományi Intézet 1986.)
- (Fischer 1986) Heinz Fischer: Begrüssung und Eröffnung. In: Fröschl-Zoitl/Hg./ 1986.
- (Fischer 1985) Heinz Fischer: Zweite oder Dritte Republik. Zukunft, 1985. 7. sz.
- (Fischer-Kowalski 1986) Marina Fischer-Kowalski: Gesellschaftliche Modernisierung — und was kommt danach? In: Fröschl-Zoitl /Hg./ 1986.
- (Fröschl-Zoitl 1986) Erich Fröschl — Helge Zoitl /Hg./: Der österreichische Weg 1970-1985. Fünfzehn Jahre, die Österreich verändert haben. Europaverlag 1986.
- (Gehmacher-Haerpfer 1988) Ernst Gehmacher — Christian Haerpfer: Wahlverhalten und Parteiensystem. In: Pelinka-Plasser /Hg./ 1988.
- (Gerlich 1983) Peter Gerlich: Österreichs Parteien. Rahmenbedingungen und Fragestellungen. In: Gerlich-Müller /Hg./ 1983.
- (Gerlich-Müller 1983) Peter Gerlich — Wolfgang C. Müller /Hg./: Zwischen Koalition und Konkurrenz. Österreichs Parteien seit 1945.
- (Gerlich-Grande-Müller/Hg./) Peter Gerlich — Edgar Grande — Wolfgang C. Müller /Hg./: Sozialpartnerschaft in der Krise. Böhlau 1985.
- (Gerlich 1988) Peter Gerlich: Nationalbewusstsein und nationale Identität in Österreich. In: Pelinka-Plasser/Hg./ 1988.
- (Gerlich 1988a) Peter Gerlich: Politik in Österreich. Der Bürger im Staat, 1988. 2. sz.
- (Gottweis 1983) Herbert Gottweis: Zur Entwicklung der ÖVP: Zwischen Interessenspolitik und Massenintegration. In: Gerlich-Müller /Hg./ 1983.
- (Gottweis 1984) Herbert Gottweis: Parteien und ihr politisches Umfeld. „Politische Bildung“, 1984:3-4. sz.
- (Grande-Lang 1982) Edgar Grande — Werner Lang: Zur politische Steuerung kapitalistische Ökonomien: Verbandliche Selbstverwaltung und Korporatismus in der Schweiz, Österreich und BRD. ÖZP, 1982. 3. sz.
- (Grande-Müller 1985) Edgar Grande — Wolfgang C. Müller: Sozialpartnerschaft: Krisensteuerung oder Krise der Sozialpartnerschaft? In: Gerlich-Grande-Müller /Hg./
- (Greven 1977) Michael Th. Greven: Parteien und politische Herrschaft. Zur Interdependenz von innerparteilichen Ordnung und Demokratie in der BRD. Meisenheim am Glan 1977.

- (Gronner 1988) Ali Gronner: Die Grünen — Reformpartei der Radikalen Mitte. In: Gronner-Kitzmüller /Hg./.
- (Gronner-Kitzmüller/Hg./ 1988) Ali Gronner — Erich Kitzmüller /Hg./ Grüne Ausblicke. Junius Edition 1988.
- (Haerpfer 1983) Christian Haerpfer: Nationalratswahlen und Wahlverhalten seit 1945. In: Gerlich-Müller /Hg./ 1983.
- (Haerpfer 1987) Christian Haerpfer: Lineare Modellierung von Wähler-Partei Beziehungen in Österreich. ÖZP, 1987. 3. sz.
- (Haerpfer 1989) Christian Haerpfer: Die Sozialstruktur der SPÖ. ÖZP, 1989. 4. sz.
- (Heinrich 1990) Hans-Georg Heinrich: Közép-Európa. Realitások és közhelyek. Világosság, 1990. 1. sz.
- (Horn 1981) Wolfgang Horn: Parteienstaat und Parteien. In: Politische Parteien auf dem Weg zur parlamentarischen Demokratie Deutschland. Hg. Lothar Albertin. Werner Link, Düsseldorf 1981.
- (Kadan 1981) Albert Kadan: Ideologische Aussagen in österreichischen und deutschen Parteiprogramme. Zum Selbstverständnis von „Volksparteien“. In: A. Pelinka/Hg./: Ideologien in Bezugsfeld von Geschichte und Gesellschaft. Ideengeschichte der Neuzeit. Bd. 2. Inn Verlag, Innsbruck 1981.
- (Kadan-Pelinka/Hg./ 1979) Albert Kadan — Anton Pelinka: Grundsatzprogramme der österreichischen Parteien. Dokumentation und Analyse. Verlag Niederösterreichisches Pressehaus 1979.
- (Katz 1986) Richard S. Katz: Party Government: A Rationalistic Conception. In: Castles-Wildenmann/Eds./ 1986.
- (Kautsky 1959) Benedikt Kautsky: Strukturwandel der europäischen Parteien (1959). In: G. Zieburá /Hg./: Beiträge zur allgemeinen Parteilehre. Darmstadt 1969.
- (Kelsen 1929) Hans Kelsen: Vom Wesen und Wert der Demokratie. In: Kurt Lenk — Franz Neumann /Hg./: Theorie und Soziologie der politischen Parteien. Luchterhand 1968.
- (Kerekes 1984) Kerekes Lajos: Ausztria hátvan éve 1918-1978. Gondolat 1984.
- (Khol 1985) Andreas Khol: Vorbote des Kurswechsels? Das Zukunftsmanifest der ÖVP. Österreichisches Jahrbuch für Politik '85.
- (Khol 1987) Andreas Khol: Die Wende kann beginnen — kann die Wende beginnen? Österreichische Monatshefte, 1987. 1. sz.
- (Klenner 1984) Fritz Klenner: Sozialdemokratie im Elektronikzeitalter. Zukunft, 1984. 9. sz. (magyarul: in: A baloldal ma az európai tőkés országokban 1984-1985. Cikk-Beszédek-Dokumentumok. Társadalomtudományi Intézet.)
- (Klose 1979) Alfred Klose: Die katholische Soziallehre. Styria, Graz-Wien-Köln 1979.
- (Klotzbach 1982) Kurt Klotzbach: Der Weg zur Staatspartei. Programmatik, praktische Politik und Organisation der deutschen Sozialdemokratie 1945 bis 1965. Dietz Verlag, Berlin-Bonn 1982.
- (Kofler 1982) Anton Kofler: Parteiengesellschaft im Umbruch. Wien-Köln-Graz 1982.
- (Koja-Stourzh/Hg./ 1986) Friedrich Koja — Gerald Stourzh: Schweiz-österreich. Ähnlichkeiten und Kontraste. Böhlau, Wien-Köln-Graz 1986.
- (Konecny 1985) Albrecht K. Konecny: Mit der Zukunft soll man's nicht verderben (Zum Zukunftsmanifest der ÖVP). Österreichisches Jahrbuch für Politik '85.
- (Konecny 1987) Albrecht K. Konecny: Reform der Reform. Zukunft, 1987. 5. sz.
- (Konecny-Tieber 1988) Albrecht K. Konecny — Herbert Tieber: Bewegung oder Organisation. In: Pelinka-Steger/Hg./ 1988.
- (Kramer 1982) Helmut Kramer: Österreichische Sozialpartnerschaft. Europäische Rundschau, 1982. 3. sz.
- (Kreisky 1969) Bruno Kreisky: Humanprogramm der SPÖ. Karl-Renner-Institut 1969.
- (Kreisky 1986) Bruno Kreisky: Der österreichische Weg. In: Fröschl-Zoitl/Hg./ 1986.

- (Kreisky 1981) Bruno Kreisky: Reden. I-II. Band. Verlag Österreichischen Staatsdruckerei, 1981.
- (Kremendahl 1978) Hans Kremendahl: Die Freiheit — Sozialismus Diskussion in Bundestagswahlkampf 1976 und das Verhältnis von Konsens und Konflikt der Parteiensystem der BRD. In: Politische Theorie. Hg. G.Göhler, Klett-Cotta, Stuttgart 1978.
- (Kriechbaumer 1981) Robert Kriechbaumer: Österreichs Innenpolitik 1970-1975. Österreichisches Jahrbuch für Politik. Sonderband 1. 1981.
- (Kriechbaumer 1985) Robert Kriechbaumer: Von der Illegalität Zur Legalität. Die ÖVP im Jahre 1945. Multiplex Media Verlag, Wien 1985.
- (Lang 1983) Werner Lang: Österreich. In: Internationales Gewerkschafts-Handbuch. Hg. Siegfried Mielke. Leske-Budrich, Opladen 1983.
- (Leibholz 1974) Gerhard Leibholz: Strukturprobleme der modernen Demokratie. (I. kiad. 1958.) Atheneum Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt 1974.
- (Lembruch 1967) Gerhard Lembruch: Proporzdemokratie. Politisches System und politische Kultur in der Schweiz und in Österreich. Mohr. Tübingen 1967.
- (Lenk-Neumann/Hg./ 1968) Kurt Lenk — Franz Neumann: Theorie und Soziologie der politischen Parteien. 2. Bände, Luchterhand 1968, 1974.
- (Leser 1980) Norbert Leser: Sozialismus und Staat. In: H. Fischer/Hg./: Rote Markierungen. Europaverlag Wien, München, Zürich 1972.
- (Leser 1987) Norbert Leser: Die grosse Koalition — wohin? Europäische Rundschau, 1987, 2. sz.
- (Mantl 1969) Wolfgang Mantl: Der österreichische Parteienstaat. Retzhof-Leibnitz 1969.
- (Marin 1982a) Bernd Marin: Die Paritätische Kommission. Aufgeklärter Technokorporatismus in Österreich. Wien 1982.
- (Marin 1982b) Bernd Marin: Wie ist „Wirtschafts- und Sozialpartnerschaft“ möglich? ÖZP, 1982, 3. sz.
- (Margulies et al 1980) Hans Margulies — Ulriche Moser — Susi Rosner — Valter: Der verwaltete Klassenkampf — Gewerkschaften in Österreich. In: Helmann-Oesterheld-Olle/Hg./: Europäische Gewerkschaften. Berlin 1980.
- (Mommssen-Reindl 1981) Margareta Mommssen-Reindl: Österreich. In: F.Wende/Hg./: Lexikon zur Geschichte der Parteien in Europa. Kröner Verlag, Stuttgart 1981.
- (Morass-Reischenböck 1987) Michael Morass — Helmut Reischenböck: Parteien und Populismus in Österreich. In: A. Pelinka/Hg./: Populismus in Österreich. Junius Verlag, Wien 1987.
- (Moser 1988) Bernhard Moser: Demokratiereform: Die Vorstellungen von ÖVP und SPÖ und die Koalitionsvereinbarung. Österreichische Jahrbuch für Politik '88.
- (Müller 1983) Wolfgang C. Müller: Direktwahl und Parteiensystem. Österreichisches Jahrbuch für Politik '83.
- (Müller 1984) Wolfgang C. Müller: Lagerdenken in Österreich. „Politische Bildung“, 1984. 3. sz.
- (Müller 1985) Wolfgang C. Müller: Die Rolle der Parteien bei Entstehung und Entwicklung der Sozialpartnerschaft. In: Gerlich-Grande-Müller/Hg./ 1988.
- (Müller 1988) Wolfgang C. Müller: Patronage im Österreichischen Parteiensystem. In: Pelinka-Plasser/Hg./ 1988.
- (Müller 1988a) Wolfgang C. Müller: Österreichs Regierungssystem. Der Bürger im Staat, 1988. 2. sz.
- (Müller 1988b) Wolfgang C. Müller: Die neue grosse Koalition in Österreich. ÖZP, 1988. 4. sz.

- (Müller 1988c) Wolfgang C. Müller: Conservatism and the Transformation of the Austrian People's Party. In: Brian Girvin/Ed./: The Transformation of Contemporary Conservatism. SAGE Publications, London etc. 1988.
- (Müller-Hartmann 1983) Wolfgang C. Müller — Martin Hartmann: Finanzen im Dunklen: Aspekte der Parteifinanzierung. in: Gerlich-Müller/Hg./ 1983)
- (Narr 1977) Wolf-Dieter Narr: Parteienstaat in der BRD. In: Narr/Hg./: Auf dem Weg zur Einparteienstaat. Opladen 1977.
- (Nick 1985) Rainer Nick: Die Parteistruktur der ÖVP. In: Schwarz-bunter Vogel. Studien zur Programm, Politik und Struktur der ÖVP. Junius Verlag, Wien 1985.
- (Nick 1988) Rainer Nick: Die Bundesländer und das österreichische Parteiensystem. In: Pelinka-Plasser/Hg./ 1988.
- (Nick_Pelinka 1988) Rainer Nick — Anton Pelinka: Bürgerkrieg — Sozialpartnerschaft. Das politische System Österreichs 1. und 2. Republik. Ein Vergleich. Jugend und Volk, München 1983.
- (Nowotny 1985) Thomas Nowotny: Die Sozialdemokratie und der Staat. Europäische Rundschau, 1985. 4. sz.
- (Papp 1986) Papp Zsolt: Az osztrák szociális partnerségről. Társadalomkutatás, 1986. 1. sz.
- (Pelinka 1974) Anton Pelinka: Struktur und Funktion der politischen Parteien. In: Fischer /Hg./ 1974.
- (Pelinka 1978) Anton Pelinka: Österreich. In: Raschke /Hg./ 1978.
- (Pelinka 1979) Anton Pelinka: Von der Konkurrenz zur Konvergenz. Unterschiede im Demokratieverständnis der Ersten und der Zweiten Republik. In: *Austriaca*. C'ahiers universitaires d'information sur l'Autriche. Tübingen, 1979.
- (Pelinka 1980) Anton Pelinka: Gewerkschaften im Parteienstaat. Dunckler-Humblot, Berlin 1980.
- (Pelinka 1981) Anton Pelinka: Modellfall Österreich? Möglichkeiten und Grenzen der Sozialpartnerschaft. Wien 1981.
- (Pelinka 1983) Anton Pelinka: Social Democratic Parties in Europa. Praeger, New York 1983.
- (Pelinka 1984) Anton Pelinka: Die Veränderungen haben bereits begonnen. Zur Sensibilität des österreichischen Parteiensystems. „Politische Bildung“, 1984. 3-4. sz.
- (Pelinka 1985a) Anton Pelinka: Die programmatische Entwicklung der ÖVP. In: Schwarz-bunter Vogel. Studien zur Programm, Politik und Struktur der ÖVP.
- (Pelinka 1985b) Anton Pelinka: MRP und ÖVP — Vorbild auf Zeit. In: Festschrift Felix Kreissler. (Hg. R. Altmüller u.a.). Europaverlag 1985.
- (Pelinka 1988) Anton Pelinka: Abstieg Parteienstaates — Aufstieg Parlamentarismus. In: Pelinka-Plasser /Hg./ 1988.
- (Pelinka 1988a) Anton Pelinka: Die Grünen in Österreich — Anspruch und Widerspruch. In: Gronner-Kitzmüller/Hg./ 1988.
- (Pelinka 1988b) Anton Pelinka: Destabilisierung als Entwicklungschance. In: Verarbeitungsmechanismen der Krise. Braumüller, Wien 1988.
- (Pelinka 1988c) Anton Pelinka: Der grüne Zwiespalt. Österreichisches Jahrbuch für Politik '88.
- (Pelinka 1989) Anton Pelinka: Alte Rechte, Neue Rechte in Österreich. Die Neue Gesellschaft/Frankfurter Hefte, 1989. 2. sz.
- (Pelinka-Plasser 1988) Anton Pelinka — Fritz Plasser: Compared to What? Das österreichische Parteiensystem im internationalen Vergleich. In: Pelinka-Plasser/Hg./ 1988.
- (Pelinka-Plasser/Hg./ 1988) Anton Pelinka — Fritz Plasser: Das österreichische Parteiensystem. Böhlau, Wien-Köln-Graz 1988.

- (*Pelinka-Welan 1971*) Anton Pelinka-Manfried Welan: Demokratie und Verfassung in Österreich. Europa Verlag Wien-Frankfurt-Zürich 1971.
- (*P. Pelinka 1988*) Peter Pelinka: ÖVP: Dilemma ohne Ende. Zukunft, 1988. 1. sz.
- (*Pelinka-Steger/Hg./ 1988*) Peter Pelinka — Gerhard Steger: Auf dem Weg zur Staatspartei. Zur Geschichte der SPÖ seit 1945. Verlag für Gesellschaftskritik 1988.
- (*Pennitz 1985*) Martin Pennitz: Das Modell der Konkordanzdemokratie. Österreichisches Jahrbuch für Politik '85.
- (*Pernthaler 1988*) Peter Pernthaler: Österreichs Länder und Gemeinden. Der Bürger im Staat, 1988. 2. sz.
- (*Pfabigan 1979*) Alfred Pfabigan: Die SPÖ. In: Paterson-Schmilz/Hg./: Sozialdemokratische Parteien in Europa. Neue Verlag Gesellschaft GmbH Bonn 1979.
- (*Piringer 1982*) Kurt Piringer: Die Geschichte der Freiheitlichen. ORAC Verlag, Wien 1982.
- (*Plasser 1987*) Fritz Plasser: Parteien unter Stress. Wien-Köln-Graz 1987.
- (*Plasser 1988*) Fritz Plasser: Das österreichische Parteiensystem zwischen Erosion und Innovation. In: Pelinka-Plasser/Hg./ 1988.
- (*Plasser-Ulram 1982*) Fritz Plasser — Peter A. Ulram: Unbehagen im Parteienstaat. Wien, Köln, Graz 1982.
- (*Plasser-Ulram-Grausgruber 1987*) Fritz Plasser — Peter A. Ulram — Alfred Grausgruber: Vom Ende der Lagerparteien. ÖZP, 1987. 3. sz.
- (*Pleschberger 1988*) Werner Pleschberger: „Modernisierung“ als Perspektive der österreichischen Sozialdemokratie? In: Pelinka-Steger/Hg./ 1988.
- (*Pokol 1981*) Pokol Béla: Politikai pártok és érdekegyesületek. Világosság, 1981. 8-9. sz.
- (*Raschauer 1988*) Bernhard Raschauer: Die Rechtsstellung politischer Parteien. In: Pelinka-Plasser/Hg./ 1988.
- (*Raschke 1977*) Joachim Raschke: Organisierter Konflikt in westeuropäischen Parteien. Vergleichende Analyse parteiinterner Opposition. Westdeutscher Verlag 1977.
- (*Raschke 1978*) Joachim Raschke/Hg./: Die politischen Parteien in Westeuropa. Rohwolt Verlag 1978.
- (*Reichhold 1975*) Ludwig Reichhold: Geschichte der ÖVP. Styria Verlag 1975.
- (*Reimann 1980*) Viktor Reimann: Die Dritte Kraft in Österreich. Molden, Wien-München-Zürich - New York 1980.
- (*Reiter 1982*) Erich Reiter: Programm und Programmentwicklung der FPÖ. Wilhelm Braumüller, Wien 1982.
- (*Schattauer 1988*) Gerhard Schattauer: Zur Rolle der Alternative Liste Österreich (ALÖ) im grünalternativen Parteibildungsprozess. Wien 1988. (*Diplomarbeit. Manuskript.*)
- (*Smith 1986*) Gordon Smith: The Futures of Party Government: A Framework for Analysis. In: Castles-Wildenmann/Eds./ 1986.
- (*Sommer 1988*) Franz Sommer: Analyse der niederösterreichischen Landtagswahl vom 16. Okt. 1988. Österreichisches Jahrbuch für Politik '88.
- (*Stepan 1983*) Rainer Stepan: Die ÖVP als führende Staatspartei von 1945-1970. ÖVP Politische Akademie (*Manuskript*) 1983.
- (*Stirnermann 1985*) Alfred Stirnermann: Das Parteiprogramm der FPÖ — eine kritische Analyse. Österreichisches Jahrbuch für Politik '85.
- (*Stirnermann 1987*) Alfred Stirnermann: Die Freiheitlichen — Abkehr vom Liberalismus? Österreichisches Jahrbuch für Politik '87.
- (*Stirnermann 1988*) Alfred Stirnermann. Rekrutierung und Rekrutierungsstrategien. In: Pelinka-Plasser /Hg./ 1988.

- (Sully 1987) Melanie A. Sully: Austria's Coalition Government: The new Partnership. The World Today, 1987. June.
- (Swoboda 1987) Hannes Swoboda: Politik der Solidarität. Zukunft, 1987. 3. sz.
- (Tálos 1982) Emmerich Tálos: Sozialpartnerschaft und Neokorporatismustheorien. ÖZP, 1983. 3. sz.
- (Tempel 1987) Karl G. Tempel: Die Parteien in der BRD und die Rolle der Parteien in der DDR. Leske-Budrich, Opladen 1987.
- (Tieber-Konecny 1987) Herbert Tieber — Albrecht A. Konecny: Für die nächsten 100 Jahre. Die Parteireformdiskussion in der SPÖ. Österreichisches Jahrbuch für Politik '87.
- (Traar-Birk 1988) Kurt Traar — Franz Birk: Faktoren des Wahlverhaltens: Warum wählen Wähler in Österreich so wie sie wählen? In: Pelinka Plasser/Hg./ 1988.
- (Ucakar 1974) Karl Ucakar: Entwicklung der Interessenorganisationen. In: Fischer/Hg./ 1974.
- (Ucakar 1985) Karl Ucakar: Demokratie und Wahlrecht in Österreich. Zur Entwicklung von politischen Partizipation und staatlicher Legitimationspolitik. Verlag für Gesellschaftskritik 1985.
- (Ucakar 1986) Karl Ucakar: Demokratie und Parteien seit 1945. In: Fröschl-Zoitl/Hg./ 1986.
- (Ucakar 1988) Karl Ucakar: Demokratiereform im Österreich. ÖZP, 1988. 4. sz.
- (Ucakar 1988a) Karl Ucakar: Österreichs Geschichte. Der Bürger im Staat, 1988. 2. sz.
- (Ucakar-Gerlich 1981) Karl Ucakar — Peter Gerlich: Staatsbürger und Volksvertretung. Alltagsverständnis von Parlament und Volksvertretung in Österreich. Wolfgang Neugebauer Verlag, Salzburg 1981.
- (Ullrich 1988) Peter A. Ullrich: Politische Kultur und politischer Wandel. Hegemonie und Erosion im politischen System Österreichs. Wien 1988. Habilitationsschrift.
- (Urban-Zeidner 1983) Walter Urban — Eva Zeidner: Vom Umfang und Nutzen der Parteimitgliedschaft. In: Gerlich-Müller/Hg./ 1983.
- (Verosta 1983) Stepan Verosta: Die österreichische Sozialdemokratie und die Außenpolitik. In: Die Ära Kreisky. Hg. von E. Bielka — P. Jankowitsch — H. Thalberg. Europa Verlag, Wien 1983.
- (Vranitzky 1987) Franz Vranitzky: Eine neue Partnerschaft für Österreich. Regierungserklärung 1987. Politische Dokumentation, 1987. 2. sz.
- (Wandruszka 1954) Adam Wandruszka: Österreichs politische Struktur. Die Entwicklung der Parteien und politischen Bewegungen. In: Geschichte der Republik Österreich. Hg. H. Benedikt. Wien 1977.
- (Weber 1988) Andreas Weber: Nehmerqualitäten. Profil, 1988. Dezember 12.
- (Weinberger 1988) Peter Weinberger: Partei mit Zukunft? Zur Organisationssoziologie der Sozialdemokratie. In: Pelinka-Steger/Hg./ 1988.
- (Weissel 1980) Erwin Weissel: Das „Wunder“ Sozialpartnerschaft. In: Phänomen: Sozialpartnerschaft. Böhlau 1980.
- (Welan 1970) Manfred Welan: Parteien und Verbände in der modernen Demokratie. Verlag für Geschichte und Politik, Wien 1970.
- (Wicha 1988) Barbara Wicha: Parteienfinanzierung in Österreich. In: Pelinka-Plasser/Hg./ 1988.
- (Wildenmann 1986) Rudolf Wildenmann: The Problematic of Party Government. In: Castles-Wildenmann /Eds./ 1986.
- (Worm 1984) Alfred Worm: Berührungspunkte und Einflüsse von Parteien und Interessenverbände. „Politische Bildung“, 1984. 3-4 sz.

IDÉZETT DOKUMENTUMOK

- Arbeitsübereinkommen zwischen SPÖ und ÖVP über die Bildung einer Gemeinsamen Bundesregierung für die Dauer der XVII. Gesetzgebungsperiode des Nationalrates. Dokumentation.
- Für ein modernes Österreich. Program der SPÖ, 1969. Hg. Karl-Renner-Institut.
- 30 Jahre FPÖ. Schriftenreihe des Freiheitlichen Bildungswerkes 18. 1986.
- Materialien zum Zukunftsmanifest der ÖVP. Reihe: Arbeitsbücher, Bd. 14. Politische Akademie der ÖVP.
- Organisationstatut der ÖVP. 1970.
- Organisationsstatut der SPÖ. Beschlossen am Bundesparteitag vom 10-13. März 1976 in Wien. Hg. SPÖ.
- Österreich politisch erneuern. Reden zum 19. ordentlichen Bundesparteitag der FPÖ in Villach 1988. Freiheitliches Bildungswerk 23.
- Die ÖVP. Was wir wollen. Was wir tun. Wie wie sind. Schriftenreihe „Standpunkte“. Bd. 2. 1986. ÖVP Politische Akademie.
- Perspektiven '90. Entwurf. Hg. SPÖ.
- Reformprogramm der Grünen. Fünf Schritte zu mehr sozialer Gerechtigkeit. August 1989. Diskussionsentwurf zu einer grünen Sozialpolitik für die nächsten fünf Jahre.
- Salzburger Programm der ÖVP. Hg. Politische Akademie.
- Satzungen der politischen Partei „Die Grüne Alternative — Grüne“ 1987. Grün-Alternativ-Press Nr. 37.
- Sozialdemokratie 2000. Vorschläge zur Diskussion über Österreichs Zukunft. Beschlossen am 31. ordentlichen Bundesparteitag der SPÖ am 20. Oktober 1989 in Graz. SPÖ-Information.
- SPÖ-Kongress 1945. Hg. SPÖ.
- SPÖ. 30. ordentlicher Bundesparteitag 1987. Anträge und Resolutionen. Hg. SPÖ-Zentralsekretariat.
- SPÖ-Jahrbuch 1987. Die SPÖ — Partei der Zukunft. Bericht an den 30. ordentlichen Bundesparteitag in Wien. Hg. SPÖ.
- SPÖ-Materialien zum Organisationsbericht. 30. ordentlicher Bundesparteitag 1987. Hg. SPÖ-Zentralsekretariat.
- Sozialstatistischen Daten 1980.
- Unser Weg in die Zukunft. Wiener Erklärung der ÖVP, anlässlich des 27. ordentlichen Bundesparteitags am 19/20. Mai 1989. Hg. ÖVP
- Der Wirtschaftsprogramm der ÖVP. 1986. Hg. ÖVP.
- Wirtschaftsprogramm zur ökosozialen Marktwirtschaft. ÖVP-Wirtschaftskongress 10. und 11 Juni 1988. Hg. ÖVP.

TARTALOM

Előszó	5
Első rész: Az osztrák pártrendszer	11
I. A politikai táborok kontinuitása és a pártrendszer stabilitása	13
1. A pártrendszer alkotóelemei: a pártok jogállása	13
2. A politikai táborok kontinuitása	17
3. Az osztrák pártrendszer a pártrendszer-típológiában. A pártrendszer struktúrája és fő jellemzői	30
II. Pártok és választók	40
A pártok bázisának módosulása, a társadalmi struktúra változásainak következményei	40
III. Pártok és érdekszervezetek	49
IV. A „pártállami demokrácia”; A pártok funkciói és viszonyuk az államhoz	65
1. A „pártokra épülő demokratikus állam” normatív értelmezése	66
2. A pártok viszonya az államhoz; A szociáldemokrata párt „állampárti” jellegének értelmezése és a „szociáldemokrata alternatíva”	71
3. Az „állampárti” jelleg és szerep kritikai interpretálása	83
4. Változások a pártok funkcióiban (szervíz-funkció, patronázs)	86
5. Pártfinanszírozás Ausztriában	90
V. A pártok és a kormányzás (kormányzati és ellenzéki pozíció, együttműködés és versengés)	101
1. „A konkurenciától a konkordanciáig”	101
2. A kompetitív pártrendszertől a komplementer érdekérvényesítésig	104
3. A „politikai közép” problémája	123
4. A föderatív struktúra hatásai	132
5. A pártok vitái a demokráciareformról	137

VI. Az osztrák pártrendszer változásainak irányairól	144
Második rész: Parlamenti pártok.....	153
I. Osztrák Szocialista Párt	155
II. Osztrák Néppárt.....	171
III. Osztrák Szabadságpárt	184
IV. Zöldek.....	190
Függelék.....	193
A témakör osztrák szakirodalmának áttekintése	195
Irodalom	204
Idézett dokumentumok	211

MRS RATHMANN, MÁRIA TÚRY

PARTIES AND PARTY SYSTEM IN AUSTRIA

(Synopsis of book)

The present-day Austria has been discovered by many people during the past one or two decades: impressions were gathered about the economy, the touristic attractions and culture of the country. However, the political system of the contemporary Austria is less known in Hungary. No comprehensive scientific analysis has been published about this topic in Hungarian as yet.

The book entitled „Parties and Party System in Austria” gives a comprehensive picture of the party system, constituting the centre of the Austrian political system, and introduces the reader to a democratic setup which is functioning well. This is the first time that the present Austrian party system and the Austrian parliamentary parties are introduced in Hungarian. The first part of the book deals with the structure and the trends of change of the party system, while considering the special features of the social structure determining the political system as a whole, and also the historical antecedents. It sheds light on the specificities of the Austrian party system with comparative method, on the basis of the international literature on political science. In Austria „democracy built upon the parties” has enjoyed a high degree of legitimacy during the past decades, such mechanisms of interest adjustment, compromise, and consensus have evolved which have contributed to the stability of the political system and to the adequate handling of the changes becoming necessary in the society. The book analyses the governing activities of the parties, the competition and cooperation of the governing parties and those in opposition, and the reform measures of democracy in Austria.

The „Austrian way” was particularly successful in the eighties, including the implementation of the programme of modernization, closing up to the economically advanced countries, the development of the welfare state and social partnership, efficient crisis management and changing the structure, in which the flexibility of the political system had a great role. These experiences deserve attention in Hungary too.

The second part of the book presents the Austrian parliamentary parties: it portrays their structure, voters, the organizations surrounding them, their programmes and operation.

The author has based her book on original sources and on a profound processing of the Austrian literature on political science. The reader may also obtain an image of the development and product of Austrian political science, when getting acquainted with the present Austrian party system.

PARTY AND PARTY SYSTEM IN AUSTRIA

The Party and Party System in Austria, 1945-1955. The author discusses the development of the party system in Austria from 1945 to 1955. The text is written in a clear and concise style, and is well organized. The author provides a detailed account of the political situation in Austria during this period, and discusses the role of the various political parties. The book is a valuable contribution to the study of the party system in Austria, and is highly recommended for those interested in the subject.

210 Ft